

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РАДЧЕНКО КОСТЯНТИН АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК [356.35:378.6] (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К.А. Радченко

Науковий керівник:

Федоренко Олена Іванівна
доктор педагогічних наук, професор

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Радченко К.А. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Українська інженерно-педагогічна академія, Харків, 2018.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки.

На основі аналізу змісту професійної діяльності військових юристів було встановлено, що вона поєднує в собі професії військового і юриста, що проявляється у застосуванні норм права до правовідносин, які складаються у Збройних силах та їх підрозділах. Професійна діяльність військового юриста передбачає виконання ним таких функцій: правозастосовної; наглядової; установчої; правотворчої; надання юридичної допомоги; організаційної; деонтологічної. На підставі вивчення нормативно-правових документів, які регламентують професійну діяльність військових юристів, було виділено її особливості, які були враховані при формуванні професійної компетентності у цих фахівців: правова регламентація (нормативність) професійної поведінки та рішень, які приймаються; владний, зобов'язуючий характер професійних повноважень; екстремальний характер діяльності юристів, особливо тих, хто працює в органах суду, прокуратури, податкової служби; нестандартний, творчий характер діяльності юриста; процесуальна самостійність, персональна відповідальність юристів за прийняті рішення.

З урахуванням результатів наукового аналізу в контексті дослідження професійну компетентність військових юристів визначено як цілісне, складне особистісне утворення, інтегративну якість особистості, яка поєднує володіння майбутнім фахівцем системою знань, вмінь та навичок військово-юридичного спрямування, сформованість професійно важливих якостей

особистості юриста, що забезпечують ефективне виконання професійних функцій з метою дотримання і захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави в умовах мирного та воєнного часу.

За результатами аналізу наукової літератури у галузі професійної підготовки фахівців військово-юридичного профілю уточнено змістове наповнення структурних компонентів професійної компетентності майбутніх військових юристів, а саме: знанієво-термінологічного (відображає володіння юридичною термінологією і відповідними професійними знаннями); професійно-особистісного (особистісна, комунікативна компетентність та професійна мотивація, які характеризують особистість військового юриста як фахівця), професійно-операційного (відображає володіння вміннями і навичками здійснення професійної діяльності в умовах мирного та воєнного часу).

Доведено, що формування професійної компетентності майбутніх військових юристів вимагає створення певних педагогічних умов в освітньому процесі закладу вищої освіти. Під *педагогічними умовами* формування професійної компетентності розуміємо комплекс психолого-педагогічних заходів, які мають мету, зміст, методи та форми реалізації в освітньому процесі закладу вищої освіти, спрямовані на оволодіння студентами системою професійних знань, умінь, навичок та досвіду їх практичного застосування, розвиток професійно важливих якостей майбутніх військових юристів з метою підготовки до ефективного здійснення професійної діяльності в умовах мирного та воєнного часу.

У межах дослідження теоретично обґрунтовано педагогічні умови, реалізація яких була спрямована на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Перша педагогічна умова – спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу – передбачала: розробку і запровадження алгоритму викладання різних типів занять (практичних,

тактичних, тактико-спеціальних та ін.), який дозволяє відпрацювати практичні дії, вміння та навички студентів у процесі фахової підготовки; педагогічне супроводження різних видів практик (військово-юридичної та військового стажування) для набуття майбутніми військовими юристами досвіду здійснення професійної діяльності. Друга педагогічна умова – забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час – була спрямована на забезпечення: практичної орієнтованості дисциплін фахової підготовки через доповнення їх змісту темами, які безпосередньо пов'язані із професійною діяльністю військового юриста; міждисциплінарної інтеграції знань шляхом використання комплексних навчальних завдань та ситуацій міждисциплінарного змісту в рамках авторського спецкурсу «Професійна компетентність». Для реалізації цієї умови використовувалися інтерактивні форми і методи проведення занять, комп'ютерні засоби навчання для забезпечення практичної спрямованості фахової підготовки майбутніх військових юристів. Третя педагогічна умова – спрямованість професійної підготовки на формування у майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності і професійної мотивації – передбачала цілеспрямоване формування професійно важливих якостей військових юристів, розвиток їхньої комунікативної компетентності та професійної мотивації під час запровадження авторського тренінгу «Професійна компетентність військового юриста», який містив вправи та ситуації відповідного спрямування.

Експериментальною перевіркою запропонованих педагогічних умов доведена їх ефективність. Вірогідність результатів експериментальної роботи доведена засобами математичної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше: теоретично обґрунтовано, практично реалізовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування професійної

компетентності військових юристів, а саме: спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу; забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час; спрямованість професійної підготовки на формування у майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації;

уточнено:

- суть професійної компетентності військового юриста як цілісного, складного особистісного утворення, інтегративної якості особистості, яка поєднує володіння майбутнім фахівцем системою знань, умінь та навичок військово-юридичного спрямування, сформованість професійно важливих якостей особистості юриста, що забезпечують ефективне виконання професійних функцій з метою дотримання і захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави в умовах мирного та воєнного часу;

- змістове наповнення структурних компонентів (знанієво-термінологічного, професійно-особистісного, професійно-операційного) професійної компетентності майбутніх військових юристів;

Практичне значення одержаних результатів полягає в реалізації у процесі фахової підготовки майбутніх військових юристів теоретично обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов, що забезпечують формування в цих фахівців професійної компетентності; у розробці авторського спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста» для студентів, які навчаються за спеціальністю 081 «Право» (спеціалізація «Військово-юридична»); тренінгу «Професійна компетентність» з метою розвитку комунікативних умінь та навичок, формування професійно важливих якостей та професійної мотивації

майбутніх фахівців; комплексних завдань та ситуацій міждисциплінарного змісту; комплексу методів і форм інтерактивного навчання, які забезпечують формування професійної компетентності у майбутніх військових юристів.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, військові юристи, педагогічні умови, фахова підготовка, професійно важливі якості, майбутній фахівець.

SUMMARY

Radchenko K.A. Pedagogical conditions for forming professional competence of future military lawyers in the process of vocational training. – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences (PhD): Specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Vocational Education. – Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Kharkiv, 2018.

The thesis is a theoretical and experimental research of improving the professional competence development of future military lawyers in the process of vocational training.

The analysis proves that the professional activity of military lawyers combines the professions of military man and lawyer that it is also substantiated by the laws on the Armed Forces and military units. The military lawyers' professional activity includes the following functions: law enforcement; supervision; founding; law-making; organizing; and deontology. Proceeding from the legal regulations of the military lawyers' professional activity the peculiarities are determined and taken into account for forming the professional competence: legal regulation (compliance with Law) of professional behavior and decisions; authoritative and binding character of professional powers; the extreme nature of the lawyers' activity of, especially those working in the courts, the prosecutor's office, and the tax service; non-standard and creative character of the activity of a lawyer; procedural autonomy and personal responsibility for their decisions.

Based on the research analysis the professional competence of military

lawyers can be defined as a holistic, complex personal formation and an integrative quality of an individual, which comprises the system of knowledge, skills and abilities in the military and law spheres, and the formation of important professional qualities of the lawyer's personality that ensures effective performance of professional functions for the purpose of observance and protection of human rights and freedoms, general interests of society and the state in peacetime and wartime.

The review of the scientific literature on the vocational training of military and law professionals makes possible to specify the content of the structural components of the professional competence of future military lawyers, namely: the knowledge of terminology (possession of legal terminology and relevant professional knowledge); professional-personal (personal, communicative competence and professional motivation characterizing the personality of a military lawyer as a specialist), professional-operational (possession of skills and abilities required for professional activities in peaceful and wartime).

It is proved that the formation of professional competence of future military lawyers requires the creation of respective pedagogical conditions in the educational process of higher education institutions. The pedagogical conditions of the professional competence formation are referred to as a complex of psychological and pedagogical activities containing the purpose, content, methods and forms of implementation in the educational process of higher education institutions, and that are designed for gaining the system of professional knowledge, skills, abilities and experience of their practical application, development of the important professional qualities in order to train future military lawyers for effective performance of their occupational activities in peacetime and in wartime.

Within the present research the pedagogical conditions for developing the military lawyers' professional competence are grounded theoretically. They are:

– *first*, focus of the educational process on acquisition of experience by future military lawyers in both peacetime and wartime – that required the

development and introduction of an algorithm for different instruction types (practical, tactical and special, etc.) that allows to practice skills and abilities of the students in the training process; pedagogical support of various types of practice (military-legal and military probation) for getting professional experience.

– *second*, provision of the interdisciplinary ties and practical focus of the educational disciplines on the professional competence formation of future military lawyers to perform their duties both in peacetime and in wartime – that ensures: the practical orientation of the disciplines of professional training by adding the themes, which are directly related to the professional activity of a military lawyer; interdisciplinary integration of knowledge by the use of complex educational tasks and situations of the interdisciplinary content within the author's special course "Professional Competence of a Military Lawyer". This condition requires interactive teaching forms and techniques as well as computer training facilities and technologies to ensure the practical orientation of the vocational training of future military lawyers.

– *third*, focus of the vocational training of future military lawyers on forming important professional qualities, communicative competence and professional motivation – that required the purposeful formation of important professional qualities of military lawyers, development of their communicative competence and professional motivation within the author's training course "Professional Competence of a Military Lawyer", which comprises relevant exercises and situations.

The pilot testing of the proposed pedagogical conditions has proved their effectiveness. The credibility of the pilot testing is proved by mathematical statistics.

The scientific novelty of the obtained results is as follows:

For the first time the pedagogical conditions for forming the professional competence of military lawyers, in particular the focus of the educational process on gaining experience by future military lawyers in both peacetime and wartime; provision of the interdisciplinary ties and practical direction of the educational

disciplines to form professional competence of future military lawyers in pursuit of performing their duties both in peacetime and in wartime; the focus of the vocational training on the formation of important professional qualities, communicative competence and professional motivation of future military lawyers are theoretically substantiated, implemented and experimentally verified.

The research specifies:

– the essence of the professional competence of a military lawyer as a complex of psychological and pedagogical activities containing the purpose, content, methods and forms of implementation in the educational process of higher education institutions, and aimed at mastering the system of professional knowledge, skills, abilities and experience of their practical application, development of the important professional qualities in order to train future military lawyers for effective performance of their occupational functions in peacetime and in wartime;

– the content of the structural components (the knowledge of terminology; professional-personal and professional-operational components)

The practical significance of the research results is realization of the pedagogical conditions through theoretical grounding and experimental corroboration in the process of vocational training of future military lawyers that ensures the professional competence formation of the specialists; the author's special course "Professional Competence of a Military Lawyer" for the students majoring in Branch of Knowledge 081 "Law", "Military-Legal" Area of Specialism; the training "Professional competence" aimed at the development of communicative skills and abilities, formation of important professional qualities and professional motivation of future specialists; the complex tasks and situations of the interdisciplinary content; a set of methods and forms of interactive training intended to form the professional competence of future military lawyers.

Key words: competence, professional competence, military lawyers, pedagogical conditions, vocational training, important professional qualities, future specialist.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Радченко К. А., Мельник С. М., Куртов А. І. Методичні рекомендації випускникам з питань організації повсякденної діяльності та дій під час бойових завдань у зоні АТО : навч. посіб. Харків : ХНУПС, 2017. 192 с.
2. Радченко К. А. Зміст і особливості формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Педагогічні науки*. Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2017. Вип. LXXVII. Т. 1. С. 164–169.
3. Радченко К. А. Профіль професійної компетентності майбутнього військового юриста. *Військова освіта*. К. : Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського, 2017. № 2 (36). С. 188–198.
4. Радченко К. А. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Педагогічні науки*. Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2017. Вип. LXXIX. Т. 2. С. 166–171.
5. Радченко К.А. Спрямованість освітнього процесу на набуття досвіду практичної діяльності як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 12 (67). С. 44–47.
6. Радченко К. А. Педагогічні умови формування професійної компетенції майбутніх військових юристів. *Virtus Scientific Journal*. 2017. № 18. С. 115–119.
7. Радченко К. А. Міждисциплінарний підхід як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2018. Вип. № 42. С. 145–152.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Радченко К. А. Особливості комунікативної компетентності військового юриста. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* :

- матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутріш. справ, 2017. С. 349–353.
9. Радченко К. А. До змісту поняття «професійна компетентність» військового юриста. *Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки, перспективи* : матеріали Всеукр. (з міжнародною участю) наук.-практ. конф. (м. Херсон, 15-16 листоп. 2017 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 108–111.
10. Радченко К. А., Зміївський Г. А., Горбунов В. І. Напрямки створення сучасної системи управління безпосередньою охороною механізованого підрозділу. *Новітні технології – для захисту повітряного простору* : тези доп. XIII наук. конф. ХУПС ім. Івана Кожедуба (м. Харків, 12-13 квіт. 2017 р.). Харків : ХНУПС, 2017. С. 55–56.
11. Радченко К. А. Воєнно-спортивні ігри, як метод підвищення ефективності тактичної, вогневої, військово-медичної підготовки курсантів ВВНЗ. *Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності правоохоронних органів та військових формувань* : тези доповідей регіонального круглого столу (м. Харків, 19 травня 2017 р.). Харків : Інститут підготовки юридичних кадрів НЮУ, 2017. Вип. 1. С. 44–46.
12. Радченко К. А. Професійно важливі якості військового юриста як складові професійної компетентності. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 р.). Кривий Ріг: ДЮОІ, 2018. С. 404–407.
13. Радченко К. А. Професійно-психологічна спрямованість підготовки майбутніх військових юристів. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2018 р.). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 116–119.

ЗМІСТ

ВСТУП	13	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ	22	
1.1 Зміст і особливості професійної діяльності військових юристів	22	
1.2 Сутність і структура професійної компетентності майбутніх військових юристів	47	
1.3 Теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів	80	
Висновки до розділу 1	115	
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ	118	
2.1 Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів	118	
2.2 Зміст та організація педагогічного експерименту	127	
2.3 Реалізація педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки	152	
2.4 Аналіз результатів експериментальної роботи	194	
Висновки до розділу 2	215	
ВИСНОВКИ	217	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	221	
ДОДАТКИ	260	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Реалізація конституційних положень з побудови в Україні демократичної, соціальної, правової держави передбачає модернізацію юридичної освіти, підготовку фахівців, здатних здійснювати ефективне правове забезпечення реформ, заходи з правового захисту населення, втілювати в суспільне життя принципи законності й верховенства права.

У нормативних документах, зокрема Наказі Міністерства оборони України від 25.04.2016 № 216 «Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського (старшинського) складу у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів» підкреслюється необхідність зосередити основні зусилля під час підготовки військових фахівців на якісному формуванні військово-професійних здібностей майбутніх офіцерів, їх практичній підготовці до виконання обов'язків на посадах. Компетентнісний підхід, який запроваджений у вищій освіті України на державному рівні як обов'язковий, дозволяє вирішити поставлене завдання й забезпечити високий рівень практичної підготовки військових юристів.

Аналіз сучасних тенденцій у галузі вищої професійної юридичної освіти засвідчує зростання вимог до рівня підготовки майбутніх військових юристів. Згідно з новою освітньою парадигмою майбутній військовий юрист повинен володіти фундаментальними знаннями, професійними вміннями і навичками діяльності свого профілю, досвідом творчої діяльності при вирішенні професійних завдань як в умовах мирного, так і воєнного часу, тобто він повинен бути професійно компетентним.

За сучасних умов актуальність цього питання зумовлює необхідність модернізації та оновлення всіх складових фахової підготовки майбутніх військових юристів на основі запровадження положень компетентнісного підходу в освітній процес закладу вищої освіти.

У психолого-педагогічній літературі проблема професійної підготовки майбутніх фахівців має багатоаспектне теоретико-методологічне висвітлення. Концептуальні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців різних спеціальностей досліджували такі вчені, як В. Авдєєв, В. Андросюк, В. Байденко, С. Батишев, Н. Бібік, В. Бондарь, В. Маріщук, І. Мельничук, О. Овчарук, О. Савченко, В. Сериков, Т. Сорочан, Ю. Татур, А. Хуторський, В. Шадриков, С. Шишов, Г. Юхновець.

Питання професійної підготовки майбутніх юристів у закладах вищої освіти та проблеми формування в них професійних компетентностей висвітлено в працях юристів, психологів та педагогів І. Амінова, М. Ануфрієва, Н. Аргани, О. Бандурки, В. Васильєва, В. Вдовюка, О. Вьюшина, О. Губаревої, С. Гусарева, В. Єнгаличова, М. Єнікєєва, В. Журавського, Л. Карамушки, В. Клименка, В. Костенка, М. Костицького, Г. Ложкіна, С. Максименка, В. Моляко, В. Опришка, О. Ратінова, В. Романова, О. Скакун, В. Смірнова, О. Столяренка, В. Чуфаровського, Л. Філонова, Ю. Швалба, Ю. Шемшученка, М. Шермана.

Проблемам сучасної вищої юридичної освіти присвячені праці В. Андрейцева, Ю. Битяк, І. Івашкевич, С. Погребняка, С. Сливки, Р. Стефанчука, Є. Суханова, Б. Топорніна, М. Ценко, Б. Чупринського, С. Шевцова, які досліджують шляхи формування професійних компетентностей майбутніх фахівців.

Питання професійної підготовки військовослужбовців розглянуто в наукових працях О. Барабанщикова, А. Галімова, І. Грязнова, О. Діденка, В. Іванова, Д. Іщенко, А. Кучеренка, А. Мірошніченка, С. Морозова, М. Нещадима, Є. Потапчука, В. Райка, М. Руденко, О. Сафіна, О. Ставицького, О. Торічного, С. Чистякова, Г. Штефанич, Ю. Юрчук, В. Ягупова.

Разом з тим проведений теоретичний аналіз наукових досліджень свідчить про те, що проблема формування професійної компетентності

майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки до теперішнього часу не ставала предметом спеціальних досліджень.

Доцільність розв'язання означеної проблеми пов'язана з необхідністю подолання *суперечностей* між: переважною орієнтацією професійної підготовки майбутніх військових юристів на засвоєння теоретичних знань і недостатнім розвитком її спрямованості на практичне застосування цих знань; упровадженням компетентнісного підходу у фахову підготовку майбутніх військових юристів і відсутністю контекстної специфіки в засобах його реалізації; високими вимогами до професійної компетентності майбутніх військових юристів та нерозробленістю теоретичних, методичних засад і педагогічних умов її формування в процесі фахової підготовки в закладі вищої освіти.

Необхідність розв'язання цих суперечностей потребує переосмислення мети, завдань і змісту формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки відповідно до вимог сучасної професійної освіти.

Проведений огляд наукових досліджень дозволяє стверджувати, що, незважаючи на наявність значного наукового матеріалу в цій галузі, проблема формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки в нових соціально-економічних і культурних умовах розвитку суспільства залишається недостатньо дослідженою. На сучасному етапі залишаються невизначеними зміст і структура професійної компетентності військового юриста, недостатньо мірою окреслені шляхи та умови її формування, які враховували б як змістову, так і процесуальну діяльність військового юриста. Також відсутні чітко визначені педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, критерії її сформованості та відповідні методи педагогічної діагностики.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, необхідність подолання визначених суперечностей обумовили

вибір теми дослідження: **«Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років (Наказ МВС № 275 від 16.03.2015 р.), Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2016-2019 рр., розділу 13 «Психологічне супроводження оперативно-службової діяльності», п. 13.1 «Психолого-педагогічні засади формування професійно важливих якостей і професійної компетентності у майбутніх правоохоронців», а також теми науково-дослідної роботи кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету внутрішніх справ «Психологічне, педагогічне та соціологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (державний реєстраційний номер 0113U008196). Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 12 від 22.12.2015 р.) і погоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузях освіти, педагогіки, психології (протокол № 1 від 26.01.2016 р.).

Мета дослідження – підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів шляхом теоретичного обґрунтування, практичної реалізації й експериментальної перевірки педагогічних умов її формування в процесі фахової підготовки цих фахівців.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз професійної діяльності військового юриста та визначити її зміст та особливості.
2. Розкрити сутність і структуру професійної компетентності майбутніх військових юристів та визначити проблему дослідження.
3. Теоретично обґрунтувати та практично реалізувати педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у

процесі фахової підготовки.

4. Уточнити критерії та показники сформованості професійної компетентності військових юристів.

5. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх військових юристів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що підвищенню рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів буде сприяти запровадження в процес їхньої фахової підготовки педагогічних умов, які спрямовані на забезпечення виконання ними професійних обов'язків як в умовах мирного, так і воєнного часу.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення компетентнісного підходу (Н. Бібік, Н. Брюханова, Ю. Варданян, А. Деркач, Д. Коваленко, Я. Кічук, В. Луначек); особистісно орієнтованого підходу в навчанні та вихованні (І. Бех, М. Вашуленко, І. Кучеренко, М. Пентилюк, О. Пометун, О. Савченко), системного підходу у вищій професійній освіті (П. Анохін, С. Архангельський, Н. Кузьміна, В. Сластьонін), діяльнісного (О. Леонтєв, С. Рубінштейн), міждисциплінарного інтеграційного підходу у вищій освіті (В. Андрейцев, І. Зверева, В. Казаков, Л. Кулагіна, В. Мануйлов, С. Тадіян, І. Федоров), інтерактивного підходу до організації освітнього процесу (Н. Волкова, О. Падалка, О. Пометун, О. Тарнопольський); теоретичні і практичні аспекти підготовки фахівців юридичної та правоохоронної галузі (В. Андросюк, О. Бандурка, А. Кучерявий, В. Медведєв, В. Монастирський, О. Федоренко, Г. Яворська, С. Шевцов) та військовослужбовців (А. Галімов, І. Грязнов, М. Нецадим, О. Торічний, В. Ягупов).

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні* – узагальнення, систематизація, конкретизація, порівняння, системний аналіз педагогічної, філософської, психологічної, юридичної наукової літератури для виявлення стану розробленості проблеми дослідження, обґрунтування його категоріального апарату, визначення сутності й структури професійної компетентності майбутніх військових юристів; проектування для визначення структури дослідження, педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки; *емпіричні* – спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ю, психологічне тестування для визначення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) для перевірки ефективності запровадження педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки; *математичні* методи для статистичного оброблення й аналізу достовірності отриманих результатів дослідження (критерій Пірсона).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше: теоретично обґрунтовано, практично реалізовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування професійної компетентності військових юристів, а саме: спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу; забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час; спрямованість професійної підготовки на формування у майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації;

уточнено:

- сутність професійної компетентності військового юриста як цілісного, складного особистісного утворення, інтегративної якості особистості, яка поєднує володіння майбутнім фахівцем системою знань, умінь та навичок військово-юридичного спрямування, сформованість професійно важливих якостей особистості юриста, що забезпечують ефективне виконання професійних функцій з метою дотримання й захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави в умовах мирного та воєнного часу;

- змістове наповнення структурних компонентів (знанієво-термінологічного, професійно-особистісного, професійно-операційного) професійної компетентності майбутніх військових юристів;

- критерії та показники сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів, до яких належать: професійно-знанієвий (володіння термінологією і професійними знаннями); професійно-особистісний (сформованість професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації); професійно-операційний (сформованість у студентів як майбутніх військових юристів умінь і навичок професійної діяльності);

подальшого розвитку набули форми і методи формування професійної компетентності майбутніх військових юристів на основі врахування змісту й особливостей їхньої професійної діяльності в умовах мирного та воєнного часу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в реалізації у процесі фахової підготовки майбутніх військових юристів теоретично обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов, що забезпечують формування в цих фахівців професійної компетентності; у розробці авторського спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста» для студентів, які навчаються за спеціальністю 081 «Право» (спеціалізація «Військово-юридична»); тренінгу «Професійна

компетентність» з метою розвитку комунікативних умінь та навичок, формування професійно важливих якостей та професійної мотивації майбутніх фахівців; комплексних завдань та ситуацій міждисциплінарного змісту; комплексу методів і форм інтерактивного навчання, які забезпечують формування професійної компетентності в майбутніх військових юристів.

Основні положення та результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Національної академії внутрішніх справ (м. Київ) (акт про впровадження № 31/01 від 17.01.2018); Військового інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (акт впровадження № 235/03 від 21.03.2018); Харківського національного університету внутрішніх справ (акт про впровадження № 327 від 19.12.2017); Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків) (акт про впровадження № 117 від 21.03.2018).

Теоретичні положення та практичні результати дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки майбутніх військових юристів (при проведенні практичних, тактичних, тактико-спеціальних та ін. занять), під час військово-юридичної практики та військового стажування, у системі перепідготовки та підвищення кваліфікації осіб офіцерського складу.

Особистий внесок здобувача. У працях, написаних у співавторстві (відповідно до списку використаних джерел), здобувачеві належить: [290] – визначення особливостей професійної діяльності помічників командирів з правової роботи (юрисконсультів) з тактичної підготовки, ведення бойових дій, зміцнення військової дисципліни й статутного порядку у військовому підрозділі; [285] – визначено систему правових засобів охорони механізованого підрозділу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертаційної роботи обговорювалися та були схвалені на конференціях: *всеукраїнських*: «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ, 2017), «Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки, перспективи» (Херсон, 2017), «Психологічні засади

забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів» (Кривий Ріг, 2018), «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України» (Харків, 2018); *регіональних*: «Новітні технології – для захисту повітряного простору» (Харків, 2017), «Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності правоохоронних органів та військових формувань» (Харків, 2017).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертації опубліковано в 13 публікаціях (із них 11 одноосібних), у тому числі: 1 навчальний посібник, 5 статей – у провідних наукових фахових виданнях України, 1 стаття – в іноземному періодичному виданні, 6 публікацій – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ

1.1 Зміст і особливості професійної діяльності військових юристів

Визначення сутності та змісту професійної компетентності майбутніх військових юристів вимагає розгляду видів і особливостей їхньої професійної діяльності.

Військові юристи – це військовослужбовці (офіцери), які мають юридичну освіту й відають питаннями застосування норм права до правовідносин, що складаються в Збройних силах (тобто військового права та загально-правових норм). Військові юристи працюють у військових судах, органах військової прокуратури, органах військового слідства й в органах військової юстиції. Судді військових судів займаються розглядом кримінальних і цивільних справ, скарг громадян щодо дій чиновників.

До 1992 року військові суди носили назву військових трибуналів. Юрисконсульти займаються розглядом різних питань, у тому числі міжнародно-правового характеру. У військовій прокуратурі військові юристи розслідують кримінальні справи, здійснюють нагляд за прикордонними військами, військами МВС, стежать за дотриманням законності у всіх організаціях, що мають військові формування. В арміях зарубіжних країн робота військових юристів полягає в правовому забезпеченні діяльності відповідних органів військового управління, розслідування, обвинувачення й захисту осіб, яких обвинувачують у злочинах, скоєних в армії, включаючи вбивства, державну зраду й тероризм, а також нормотворчої діяльності [66; 361].

Зміст професійної діяльності юристів у межах конкретних професій визначається функціями, окресленими в законах України «Про прокуратуру»

[268], «Про адвокатуру» [260], «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 [270], кримінально-процесуальному кодексі та інших. Професійна діяльність юрисконсультів регламентується Постановою Кабміну Міністрів України «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації» (від 26 листопада 2008 р. № 1040) [264], що визначає вимоги до вмінь юристів. Відповідно до вищезазначених та інших законів і нормативно-правових актів визначається професійна спеціалізація юристів.

Відповідно до Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року N 548-XIV (ст. 99; 100) [269], військовий юрист у мирний і воєнний час відповідає за організацію й стан правової роботи в підрозділі. Військовий юрист зобов'язаний:

- організовувати правову роботу, спрямовану на правильне застосування, неухильне додержання вимог законодавства в підрозділі, надавати командуванню пропозиції та консультації щодо вирішення питань правового забезпечення діяльності підрозділу;

- перевіряти відповідність вимогам законодавства проектів наказів, інших документів правового характеру, що подаються на підпис командирів підрозділу, та візувати їх після погодження з відповідними службовими особами;

- надавати письмовий висновок командирів підрозділу з роз'ясненням та пропозиціями щодо юридично обґрунтованого вирішення відповідних питань у разі невідповідності проекту наказу чи іншого документа правового характеру вимогам законодавства;

- здійснювати правове забезпечення господарської діяльності підрозділу, брати участь у підготовці, укладенні та здійсненні контролю за виконанням господарських договорів, організовувати претензійну роботу, готувати позови та скарги до суду;

- представляти інтереси підрозділу в судах та інших органах за дорученням командира підрозділу;

- аналізувати наслідки розгляду претензій, позовів та справ у судах і подавати командирові полку пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення діяльності підрозділу;

- надавати висновки щодо законності списання матеріальних цінностей та давати правову оцінку фактам нестач, крадіжок, псування військового майна, готувати матеріали про відшкодування завданих державі матеріальних збитків за рахунок винних осіб, надавати правову допомогу під час проведення розслідувань за цими фактами;

- сприяти зміцненню військової й трудової дисципліни серед військовослужбовців та працівників підрозділу правовими засобами;

- давати правову оцінку фактам порушень військової та трудової дисципліни в підрозділі;

- надавати правову допомогу службовим особам підрозділу в дотриманні законодавства з питань соціального й правового захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей та працівників підрозділу;

- брати участь в організації та проведенні заходів з правової підготовки та правового виховання особового складу підрозділу, інформувати особовий склад про законодавство та практику його застосування, давати консультації з питань, пов'язаних з діяльністю підрозділу;

- організовувати зберігання текстів законів та інших нормативно-правових актів, своєчасне внесення до них відповідних змін, забезпечувати ведення довідкової роботи щодо наказів і директив Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, наказів командира підрозділу і його прямих начальників.

Особливості, характеристики та специфіка професійної діяльності юристів досліджені в роботах таких науковців, як В. Васильєв [66], Н. Євдокимова [118-120], А. Жалинський [123; 124], І. Івашкевич [140-145], В. Романов [295], М. Сілкін [304], О. Столяренко [324; 325], Ю. Чуфаровський [372], Г. Яворська [389] та ін.).

Як зазначає Н. Волковицька [75], юридична діяльність здійснюється з метою застосування правових норм, забезпечення прав і свобод людини, зміцнення законності й правопорядку в суспільстві відповідно до юридичного статусу державних органів і установ та повноваження їх посадових осіб. Юридична діяльність є особливим видом соціальної діяльності в правовій сфері, але її не можна ототожнювати з правовою діяльністю. Остання є ширшою за змістом. Її компонентами, окрім правозастосовної та правозахисної діяльності, є правотворча діяльність уповноважених органів держави зі створення норм права.

Здійснення юридичної діяльності, зазначає С. Вишневська [72], спрямоване на зміцнення законності та правопорядку, досягнення чітко визначених цілей, передбачених призначенням юридичного органу, посадової особи, їх обов'язками, правами й можливостями та іншим. Професійна діяльність юриста також складається з характерних дій, кожна з яких спрямована на розв'язання певної задачі та отримання бажаного результату. Дії юриста можуть бути домінувальними й специфічними. Домінувальні дії пов'язані з основними завданнями, у юридичній діяльності це різні форми реалізації юристом своїх повноважень і обов'язків відповідно до правових законів у межах своєї компетенції.

Для юристів – співробітників правоохоронних органів – специфічними слідчими діями є такі: огляд місця події, допит, очна ставка, слідчий експеримент та ін., оперативно-розшукові дії, профілактичні, дії, спрямовані на забезпечення громадської безпеки та ін. Ці дії є нормативно зумовленими, і володіння ними є обов'язковим для відповідних фахівців правоохоронних органів [230; 361].

Для формування в майбутніх фахівців будь-якої галузі професійної компетентності необхідно враховувати виробничі функції та типові задачі, які вони будуть вирішувати, що відображено в освітньо-кваліфікаційній характеристиці фахівця. Вивчення й аналіз профілю програми освітнього рівня «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право» з метою подальшого

формування професійної компетентності свідчать, що в процесі професійної діяльності фахівців даної галузі виокремлюють такі виробничі функції, типові задачі діяльності, уміння та компетенції, якими повинні володіти випускники юридичних закладів вищої освіти (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Виробничі функції, типові задачі діяльності, уміння та компетенції,
якими повинні володіти випускники юридичних закладів вищої освіти**

№ з/п	Зміст виробничої функції	Назва типової задачі діяльності	Зміст уміння
1	2	3	4
1.	Правозастосовна (застосування норм права)	1. Вивчення обставин справи; правова кваліфікація; прийняття юридичного рішення; виконання рішення	<ul style="list-style-type: none"> - тлумачити й правильно застосовувати норми матеріального та процесуального права; - вивчати, аналізувати й оцінювати обставини справи; - здійснювати правильну юридичну класифікацію; - відповідно до чинного законодавства виносити рішення по юридичній справі; - здійснювати процесуально документальне оформлення результатів розгляду юридичної справи, іншої юридичної документації; - вести юридичну статистику, здійснювати аналіз статистичних даних.
		2. Запобігання правопорушенням	<ul style="list-style-type: none"> - здійснювати заходи щодо усунення умов і причин юридичних деліктів у межах професійних обов'язків; - розробляти та формувати пропозиції щодо усунення недоліків у правовому забезпеченні діяльності юридичних, фізичних осіб, об'єднань громадян тощо.
2.	Наглядова (контроль законності)	1. Здійснення контролю юридичних рішень, їх реалізації	<ul style="list-style-type: none"> - здійснення контролю за відповідністю юридичних рішень чинному законодавству; - здійснювати повноваження відповідно до компетенції; - здійснювати контроль за реалізацією юридичних рішень; - використовувати стандартні форми та методи контролю; - застосовувати визначені юридичні процедури контролю
		2. Здійснення контролю за законністю діяльності громадян, юридичних осіб,	<ul style="list-style-type: none"> - визначати межі правосуб'єктності юридичних і фізичних осіб, об'єднань, громадських організацій у конкретних правовідносинах; - здійснювати заходи контролю відповідно до компетенції;

Продовж. табл. 1.1

1	2	3	4
		об'єднань громадян та організацій	<ul style="list-style-type: none"> - розробляти пропозиції щодо усунення недоліків у правовому забезпеченні діяльності установ, підприємств, організацій; - забезпечувати реалізацію Конституції та законів України у випадку посягань на права і свободи, честь і гідність громадян, права держави, права юридичних осіб, об'єднань громадян тощо.
3.	Установча (утворення органів державної влади і місцевого самоврядування; реєстрація юридичних станів, прав і фактів)	1. Вирішення оперативних завдань організації підготовки й проведення виборів різних рівнів	<ul style="list-style-type: none"> - здійснювати оперативні організаційно-правові заходи щодо забезпечення виборчого процесу; - проводити оцінку легітимності юридичних процедур виборчого процесу; - сприяти реалізації правосуб'єктності учасників виборчого процесу щодо повноважень.
		2. Легалізація суб'єктів права; посвідчення правового стану, прав і фактів	<ul style="list-style-type: none"> - здійснювати легалізацію суб'єктів господарської та підприємницької діяльності, підприємств, установ, організацій, громадських і благодійних організацій тощо; - здійснювати юридичне оформлення суб'єктивних прав і фактів; - посвідчувати акти громадянського стану.
4	Правотворча (локальна правотворчість)	Здійснення прийняття нормативного акта; забезпечення дотримання процедури набрання нормативним актом чинності	<ul style="list-style-type: none"> - використовуючи стандартні методи, здійснювати аналіз стану, системи локальних нормативних актів; - на основі даних статистичної звітності, бухгалтерського обліку та аналізу стану локальної правотворчості оцінювати ефективність локальних нормативних актів; складати проекти локальних нормативних актів відповідно до визначених засад регулювання; - проведення експертизи локального нормативного акта; - організаційно-технічний супровід погодження проекту локального нормативного акта та набрання локальними нормативними актами юридичної сили нормативного акта; - здійснювати систематизацію локальних нормативних актів
5	Надання юридичної допомоги	1. Сприяння захисту прав і свобод та представництво законних інтер. фізичних та юридичних осіб	<ul style="list-style-type: none"> - давати консультації та роз'яснення з юридичних питань відповідно до компетенції; - складати проекти заяв, скарг та інших документів правового характеру.

Продовж. табл. 1.1

1	2	3	4
		2. Надання правам, фактам, документам юридичної вірогідності	<ul style="list-style-type: none"> - давати консультації та роз'яснення з питань нотаріальної діяльності та вчинення нотаріальних дій відповідно до компетенції; - складати проекти нотаріальних та інших документів нотаріального провадження; - ведення діловодства та нотаріального архіву.
6	Організаційна (забезпечення професійної діяльності)	1. Наукова організація праці	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечувати дотримання вимог і стандартів до організації праці, галузевих нормативних актів; - упроваджувати в професійну діяльність нові методики й науково-технічні досягнення; - використовувати комп'ютерні технології та спеціальну техніку; - формувати інформаційно-пошукові, реєстраційні та статистичні документи.
		2. Ведення діловодства	<ul style="list-style-type: none"> - документально оформлювати управлінські рішення, вести кореспонденцію; - давати відповіді на заяви та скарги громадян; - підтримувати раціональний рух документів в організації підрозділів; - документально оформлювати рух кадрів.
7	Деонтологічна (інтеріоризація стандартів професійної діяльності)	1. Реалізація соціальних якостей професійної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - діяти в дусі поваги до своєї професії; - виконувати професійні обов'язки відповідно до принципів незалежності, верховенства права, законності, конфіденційності тощо; - діяти в дусі справедливості, гуманності, доброзичливості, лояльності, великодушності щодо суб'єктів права; - діяти відповідно до вимог презумпції добропорядності до суб'єктів права.
		2. Реалізація соціальних якостей при спілкуванні з колегами	<ul style="list-style-type: none"> - сприяти здійсненню ідеї правосуддя у правовій державі; - ставитися з повагою до колег при здійсненні професійної діяльності; - застосовувати й виконувати правила етики юриста.

Н. Львова [194] виокремлює аксіологічну, гносеологічну, конструктивну, соціально-комунікативну, рефлексивну та інші функції як базові в професійної діяльності юриста.

Аксіологічна функція наголошує на юридичній діяльності як такій, у якій актуалізується ціннісне ставлення до особистості, закону, держави й відбувається усвідомлення суб'єктом прагнення щодо досягнення таких цінностей, як гуманність, правда, справедливість, відповідальність; також

формується система мотивів, що експлікується в усвідомленому професійному самовизначенні юриста.

Гносеологічна функція спрямована на пізнання юридичної та правової діяльності як об'єкта реалізації правових норм, забезпечення правопорядку в різних сферах життя як суспільства, так і окремої особистості; на вивчення конкретних знань, що стосуються системи правоохоронних та судових органів; на усвідомлення юристом себе як суб'єкта професійної діяльності; на можливість виявляти, описувати та розв'язувати проблеми, які виникають, з позицій досягнень сучасної юриспруденції [194].

Конструктивна функція зорієнтована на планування та організацію юристом своєї діяльності з метою здійснення та захисту прав і свобод громадян, організацію роботи з нормативно-правовими документами; оволодіння практичними прийомами застосування правових норм у процесі розв'язання конкретної юридичної ситуації; складання юридичних документів тощо.

Соціально-комунікативна функція актуалізує особливості професійної юридичної етики та психології ділового спілкування з урахуванням норм державного й міжнародного права, наголошує на соціальних й особистих правах громадян.

Рефлексивна функція забезпечує осмислення й аналіз юристом результатів своєї діяльності, у ході якої здійснюється не тільки оцінка та переоцінка своїх дій, а й виявляється здатність до реконструкції складнощів і виявлення їх причин [194, с. 35-36].

Подібні функції професійної діяльності юриста виокремлює С. Вишневська [73, с. 68-70], серед яких такі: а) пізнавальна функція виявляється в тому, що в процесі здійснення своєї професійної діяльності юрист пізнає особливості професійних завдань і ситуацій, індивідуальні особливості тих громадян, з якими спілкується, і на основі цього вибудовує «стратегію» і «тактику» свого впливу; б) регулятивна функція виявляється в тому, що в процесі здійснення професійних завдань юрист, взаємодіючи з

громадянами, впливає на них, що також або закріплює, або змінює поведінку юриста, його психічні стани, активність, сприйняття, систему цінностей; в) рефлексивна функція передбачає усвідомлення юристом (співробітником правоохоронної діяльності) того, як він сам чи його дії оцінюються громадянами; г) функція контролю та оцінки.

Відповідно до Кваліфікаційного паспорта юриста випускник юридичного закладу вищої освіти повинен поєднувати широку фундаментальну, наукову й практичну підготовку, досконало володіти своєю спеціальністю, бути здатним до швидкого освоєння нових напрямків юридичної діяльності, безперервно поповнювати свої знання, професійно й компетентно вирішувати професійні завдання, вільно володіти професійною термінологією, мати розвинуте відчуття професійної гідності та соціальної відповідальності, а також відчувати потребу в постійній самоосвіті й професійному вдосконаленні [34; 35; 308].

Знання, уміння і навички, якими студент повинен оволодіти під час навчання, становлять основу його професійної компетентності. Оскільки компетентність пов'язана з відповідними результатами навчання, то доцільно її розглядати з точки зору знань, умінь і навичок, які повинні отримати студенти в процесі навчання. З теорії педагогіки, знання – це продукт пізнання людиною предметів і явищ, діяльності, законів природи й суспільства. Уміння – використання суб'єктом певних знань і навичок для вибору й здійснення прийомів дій відповідно до поставленої мети. Навичка – дія, що характеризується високою мірою засвоєння (усталене вміння) [233].

Так, А. Ратінов [291] під юридичною діяльністю пропонує розуміти сукупність дій держави через її органи, певні організації та громадян з метою створення та реалізації юридичних норм, використання різноманітних правових важелів, які допоможуть розв'язати політичні та економіко-соціальні завдання. Здійснивши ряд емпіричних досліджень юридичної діяльності, В. Карташов [151] розуміє її як таку, що однозначно опосередкована правом, а саме як трудову, управлінську, державно-

політичну діяльність компетентних органів, яка спрямована на виконання суспільних завдань і функцій (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизацію права тощо) та задоволення тим самим як загально-соціальних, так й індивідуальних потреб та інтересів громадян. Юридичну діяльність В. Романов [295] визначає як різновид державної служби з притаманними цій діяльності специфічними особливостями: правовою регламентацією (нормативністю) професійної поведінки, прийнятих рішень; владним, обов'язковим характером професійних повноважень посадових осіб правоохоронних органів; екстремальним характером правоохоронної діяльності юристів, особливо – працівників суду, прокуратури, податкової служби, поліції тощо; нестандартним, творчим характером праці; процесуальною самостійністю, персональною (для багатьох – підвищеною) відповідальністю юристів державно-правових структур. Таким чином, у науковій літературі юридична діяльність переважно розглядається як жорстке, регламентоване виконання всіма зобов'язаними щодо цієї діяльності особами встановлених законом процедур. У зв'язку з цим цікавим видається підхід, запропонований А. Жалинським [123]. На думку науковця, поняття «професійна діяльність юриста» має обов'язково відображати суб'єктність діяльності і, разом з тим, юридична діяльність має здійснювати відповідно до законів. У змісті цього підходу можна побачити суттєве протиріччя між «суб'єктністю» та «регламентованістю», вихід із якого А. Жалинський [123] пропонує шукати саме в професійній компетентності та професійній культурі юриста.

С. Гусарев на основі діяльнісного підходу визначає юридичну діяльність як різновид правової діяльності, що здійснюється юристами на професійній основі у формах практичної, освітньої та наукової діяльності з метою отримання відповідного правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів [96, с. 15]. Ми загалом підтримуємо наукову позицію автора щодо характеристики юридичної діяльності як такої, що здійснюється у сфері права; суб'єктами здійснення виступають юристи –

фахівці, професійна діяльність яких спрямована на організацію діяльності інших суб'єктів права; кінцевою метою юридичної діяльності є впорядкування та узгодження суспільних відносин; під час її здійснення використовують як правові, так і неправові засоби; юридична діяльність регламентується правовими та іншими соціальними нормами; здійснюється у формах практичної, наукової та освітньої діяльності [96].

Предметом професійної діяльності юриста може бути: 1) фіксована знакова інформація, що міститься в книжках, офіційних і неофіційних документах, кресленнях, малюнках, таблицях; 2) інформація, що підлягає фіксації, але яка є імплікованою в матеріальних предметах, соціальних ситуаціях, зовнішніх обставинах тощо; 3) поведінка та діяльність людей, що виявляється в окремих діях, позиціях, взаємостосунках, станах тощо.

При цьому А. Жалинський [124] указує на те, що засоби юридичної діяльності є різноманітними й класифікувати їх складно. Автор виокремлює п'ять груп засобів, за допомогою яких здійснюється юридична діяльність: 1) процедурні; 2) змістові; 3) образні; 4) управлінські; 5) технічні. Специфічними особливостями діяльності юриста, уважає А. Жалинський [124], є дії по роботі з правовою інформацією, які спрямовані на її відбір, аналіз, переробку та оцінку; дії з метою впізнання й оцінки ситуації, що потребують розв'язання правових завдань і використання правових засобів, тобто вирішення правових проблемних ситуацій; вибір юристом оптимальних варіантів поведінки в межах здійснення правових процедур; пошук і зберігання інформації, її підготовку та використання; ведення переговорів; розв'язання конфліктних ситуацій; виконання технічних дій; підготовка документів та матеріалів; здійснення виступів правового змісту; управління та контроль діяльності підлеглих.

Отже, професійну діяльність юриста слід розглядати як окремий вид діяльності, оскільки вона має свій предмет. У ролі предмета професійної юридичної діяльності В. Васильєв виокремлює правотворчість, правозастосування, охорону права, надання юридичної допомоги

(правозахисту). Оскільки юридична діяльність за своїм змістом і метою є різновидом трудової діяльності, її доцільно розглядати насамперед у параметрах діяльнісного підходу: мети, суб'єкта, об'єкта, предмета, засобів суб'єкта, умов трудової діяльності тощо. За ознаками об'єкта діяльності та її предмета, юридичну діяльність поділяють на правотворчу, правоохоронну та правозастосовну [66, с. 213]. За функціями суб'єкта цю діяльність поділяють на оперативно-розшукову, слідчу, пенітенціарну, прокурорську, адвокатську, нотаріальну [66].

Узагальнюючи наукові позиції авторів щодо визначення моделі діяльності юриста, зазначимо, що її основними складовими вважають такі: опис вирішуваних задач (завдань), ступінь їх невизначеності, стійкість алгоритму діяльності, проблеми, що виникають у діяльності, шляхи вирішення цих проблем, типи діяльності (організаторська, педагогічна, виховна та інші), функції спеціаліста.

Утім, зазначені елементи не дають певного уявлення щодо моделі діяльності юриста, яка має розглядатися як багатоаспектна динамічна система. У процесі побудови такої моделі необхідно враховувати, що на відміну від інших видів діяльності, правозахисна чи правозастосовна діяльність здійснюється від імені громадянського суспільства, яке доручило державі та її уповноваженим органам установлювати загальнообов'язкові правила поведінки, забезпечувати їх реалізацію.

Засобами професійної діяльності прокурора, юрисконсульта, адвоката, судді, нотаріуса та представників інших юридичних професій є, зокрема, їх професійна компетентність. Основною формою закріплення функцій як основних напрямів діяльності юристів є закони та підзаконні нормативно-правові акти. У них формулюються юридичний статус відповідних органів та їх посадових осіб, повноваження та завдання юридичної діяльності.

У структурі юридичної діяльності дослідники виокремлюють підструктури (А. Дулов, В. Романов, Г. Яворська), сторони (В. Васильєв), види (Ю. Чуфаровський), різновиди (Л. Казміренко, Є. Моїсєєв). Розбіжності

в підходах авторів пояснюються тим, якою мірою дослідники охоплюють завдання як правотворчої, так і правоохоронної, і правозастосовної діяльності, чи акцентують параметри об'єкта, предмета, умов і засобів якоїсь із зазначених діяльностей, або беруть за основу передусім функції й професійну спрямованість суб'єкта юридичної діяльності. Одні автори розглядають у межах основного, «родового» поняття («структура юридичної діяльності») «видові» поняття, наприклад, «підструктури» (Г. Яворська), «сторони» (В. Васильєв), інші вибудовують складнішу ієрархію – визначають «видове поняття», наприклад, «вид» і «допоміжний вид» (Ю. Чуфаровський) або ще складнішу – «підструктури», деякі з яких мають «складові», а деякі «складові» мають ще й «функції» (А. Дулов).

Піддаючи ґрунтовному аналізу зміст юридичної діяльності, виокремимо ще одну важливу її особливість. Професійна діяльність значної частини юристів має ознаки державної служби. Згідно з законами України «Про прокуратуру» [260], «Про державну службу» [263], «Про судоустрій і статус суддів» [270] та інших діяльність працівників прокуратури та суддів дорівнюють до державної служби з притаманною цій діяльності специфікою. Знання цих специфічних особливостей необхідне насамперед тим, хто прагне отримати юридичну освіту, оволодіти професією юриста, виявити свої здібності в галузі правозастосовної діяльності, хто повинен бути психологічно готовим до подолання тих труднощів, з якими невідворотно стикатиметься в роботі. Усебічний розгляд змісту юридичної діяльності, психолого-педагогічних особливостей праці юриста дозволяє побачити найважливіші напрями, визначити шляхи підвищення ефективності цілеспрямованого формування готовності майбутнього юриста до професійної діяльності.

Певну характеристику змісту діяльності юриста ми можемо знайти в дослідженнях І. Амінова, В. Васильєва, А. Глоточкіна, А. Дулова, В. Єнгаличева, М. Єнікєєва, Ю. Пірожкова, О. Ратінова, В. Романова, О. Столяренка, В. Чуфаровського та інших. Найчіткіше особливості

правоохоронної діяльності відображено в роботі В. Романова, який виокремлює такі *соціально-психологічні особливості професійної діяльності юриста*:

- правова регламентація (нормативність) професійної поведінки, рішень, що приймаються працівниками правоохоронних органів, юридичних служб та інших юристів, які професійно беруть участь у правозастосовній діяльності;

- владний, зобов'язуючий характер професійних повноважень посадових осіб правоохоронних органів;

- екстремальний характер юристів, особливо тих, хто працює в органах суду, прокуратури, податкової служби тощо;

- нестандартний, творчий характер роботи юриста;

- процесуальна самостійність, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність юристів, які працюють у правоохоронних органах, державно-правових структурах [295, с. 361-366].

Слід також наголосити, що до специфічних особливостей діяльності юриста належать і умови праці. М. Ценко, Б. Чупринський вирізняють такі умови професійної діяльності юриста, як тимчасові, територіально-просторові й технологічні тощо [368; 371]. Досліджуючи можливості розвитку професійно важливих якостей юристів, А. Бражнікова [62] зазначає, що завдання професійної діяльності юриста формулюються на основі правового підходу, які передбачають формування достатньо повного уявлення про те, що повинен робити юрист, які матеріали він має підготувати й в яких ситуаціях, кому вони повинні бути надані для ознайомлення, якими мають бути результати юридичної діяльності тощо. Правові завдання професійної юридичної діяльності також формуються на основі здійснення фахівцем аналітичних дій, передбачають здійснення певних алгоритмів діяльності, які, у свою чергу, містять уявлення про цілі, які юрист має досягти; розуміння способів досягнення цих цілей; окреслення умов реалізації етапів розв'язання певної проблеми.

Зупинімося докладніше на зазначених особливостях професійної праці юриста, які, на думку В. Романова, є характерними для всіх юридичних професій [295]. Загалом погоджуючись з відомим дослідником психологічних особливостей діяльності слідчого, прокурора, усе ж вважаємо можливим зробити з цього приводу деякі зауваження.

Діяльність юристів відбувається за різних умов праці, вони виконують різні завдання й функції в установах, де працюють: охорона правопорядку чи здійснення правосуддя, оперативно-агентурна діяльність чи захист учасників судового процесу, захист інтересів громадян тощо, тому й соціально-психологічні особливості юристів різних професійних спеціалізацій є відмінними. Зокрема, діяльність юристів різних професій регламентується різними нормативно-правовими актами, скажімо, діяльність суддів, нотаріусів здійснюється на основі законів (цивільно-процесуальних, кримінально-процесуальних, господарсько-процесуальних кодексів), а діяльність силових структур, окрім законів, регламентується також підзаконними нормативно-правовими актами, а саме відомчими наказами, інструкціями, які мають гриф «таємно» або «для службового користування» і регулюють сферу негласної діяльності. У прокуратурі утворені спеціальні підрозділи, які здійснюють контроль за цією сферою. Метою контролю є дотримання працівниками цих підрозділів законності, тобто правова регламентація професійної діяльності юриста характеризується тим, що вона доволі чітко регламентована правовим приписами. Відступ від своїх службових обов'язків, порушення юристом посадових повноважень, визначених нормативно-правовими актами, розглядається як порушення закону, свідчить насамперед про низький рівень його професійної компетентності. Ще однією підсистемою регулювання діяльності юриста є норми професійної етики, у разі порушення яких до порушників можуть застосовуватись санкції. Зокрема, згідно зі ст. 4.2. «Кодексу професійної етики судді» [161], у разі порушення суддею присяги, його проступок може бути розглянуто Вищою радою юстиції або кваліфікаційною комісією суддів.

А відповідно до ст. 4.3 цього кодексу за здійснення вчинку, що є несумісним з високим званням судді, повноваження судді можуть бути припинені в порядку, передбаченому Конституцією і відповідними законами. За порушення норм професійної етики в процесі діяльності до адвоката також можуть бути застосовані заходи дисциплінарного впливу згідно зі статтями 77-80 «Правил адвокатської етики» у порядку, визначеному чинним законодавством [255]. Ця обставина вимагає прагнення суворо дотримуватися правових та етичних норм, що впливає на поведінку, спрямованість особистості юриста. Потреба дотримуватись приписів цих норм виступає однією з провідних, домінуючих серед інших соціально значущих потреб, що впливають на правосвідомість. Усе це визначає високий рівень соціалізації особистості, працівників юридичної сфери, їхню відповідальність перед суспільством, нормативність (конвенційність) поведінки. Зазначену інтегративну властивість В. Романов розглядає в ролі одного з головних факторів професійної придатності юриста [295].

Як свідчить аналіз стану професійної підготовки майбутніх юристів в університетах України, здійснений нами надалі, формуванню цієї інтегративної якості майбутнього юриста приділено недостатньо уваги. Ми вважаємо, що професійна підготовка майбутніх юристів має бути скоригована з урахуванням «Основних принципів, що стосуються ролі юристів», прийнятих Восьмим конгресом ООН 1990 року, у яких зазначено, що уряди, професійні асоціації юристів і заклади освіти забезпечують відповідну кваліфікацію й підготовку юристів і знання ними професійних ідеалів і моральних особливостей, а також прав людини й основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом [228, с. 24].

Особливо велику роль має правосвідомість, установка юриста на дотримання морально-етичних та правових норм у несподіваних ситуаціях, які В. Васильєв і М. Єнікєєв називають чинниками професійного ризику: 1) ситуація отримання (придбання) юристом будь-яких благ із відступом від установленого порядку; 2) ситуація, що провокує хабар; 3) ситуація

відвідування, що провокує втягнення юриста в конфлікт (наприклад, під час відряджень); 4) ситуація, у якій юриста спонукають до встановлення особистих стосунків з метою вчинення надалі на нього психологічного тиску [66; 116].

Отже, будь-які ситуації професійної діяльності юриста мають вирішуватися відповідно до правової регламентації його діяльності.

Інша соціально-психологічна особливість діяльності юриста, яка потребує від нього певних якостей, – владний, зобов'язуючий характер професійних повноважень юриста. Відомо, що недотримання вимог закону при використанні владних повноважень тією чи іншою посадовою особою може спричинити тяжкі наслідки, моральний збиток, нанести серйозну психічну травму людині та її близьким, негативно вплинути на її авторитет і репутацію серед оточення. Прийняття рішень у ситуаціях, які мають конфліктний характер з використанням відповідно до закону владних повноважень, вимагає від юриста не тільки професійних знань, високого рівня професійної компетентності, а й особливих особистісних якостей, розвинутого інтелекту, аналітичного складу розуму, прогностичної здатності до передбачення наслідків своїх рішень, емоційної рівноваги, поважливого ставлення до людей.

Ще одна соціально-психологічна особливість професійної діяльності юриста – екстремальний характер юридичної діяльності, на якій наголошує В. Єнгаличев [115]. Професійна діяльність юристів, на його думку, особливо тих, хто застосовує санкції до осіб, які порушили закон, у ряді випадків носить доволі напружений, відповідальний характер, зумовлений виконанням великого обсягу складної, різноманітної роботи в умовах гострого дефіциту інформації й часу, активної протидії зацікавлених осіб. Тому юристи, особливо ті, які працюють, наприклад, у суді, прокуратурі повинні вирізнятися хорошим фізичним здоров'ям, витривалістю до довготривалих психофізичних перенавантажень, високою працездатністю, мати високий рівень нервово-психічної, емоційної стійкості, що слід

розглядати як один із найважливіших факторів їхньої професійної придатності.

Дослідники у галузі юридичної психології (В. Пірожков, О. Столяренко) відзначають нестандартний, творчий характер професійної праці юристів [241; 324; 325]. Одна із особливостей праці юриста полягає в тому, що йому доводиться мати справу з різноманітними життєвими ситуаціями, долями різних людей, які вимагають індивідуального, творчого підходу, уважного вивчення правовідносин, що виникають. Тому юристу необхідні не тільки суто правові, суспільно-політичні, а й спеціальні знання з різних галузей науки і техніки. Утім, погоджуючись з авторами щодо нестандартного характеру діяльності юриста, зазначимо, що її творчий характер, на нашу думку, полягає в іншому. Насамперед він виявляється в процесі правозастосування, одним з етапів якого є тлумачення норм права, що має два аспекти. Перший – це з'ясування змісту правової норми для себе й визначення можливості її застосування в конкретній життєвій ситуації; другий – з'ясування змісту правової норми й роз'яснення його іншим. Останній має надзвичайно важливе значення в процесі правового виховання населення, і його слід уважати таким, що передбачає наявність у юриста педагогічних якостей і вмінь.

Інша особливість діяльності юристів, які працюють в органах прокуратури, суду тощо, – процесуальна самостійність, персональна відповідальність (В. Васильєв [66], О. Ратінов [291], В. Романов [295]). Незалежність діяльності посадових осіб юридичних установ є одним із основних її принципів, згідно з яким кожен прокурор, суддя чи інший працівник юридичної сфери при виконанні покладених на нього обов'язків підкоряються тільки закону й не повинні залежати від будь-яких впливів з боку державно владних структур, політичних партій тощо. Виховання юристів у дусі підкоренню Закону й визнання гуманістичних цінностей формує їх правосвідомість, здатність самостійно приймати рішення, почуття персональної відповідальності за свої рішення і вчинки. Принципи

самостійності, незалежності й персональної відповідальності виступають основними і в роботі судді, прокурора, керівника того чи іншого органу юстиції. Збалансованість цих сторін професійної діяльності вимагає від них високого рівня професійної адаптації, особистісної інтеграції, соціальної зрілості; нервово-психічної, емоційно-вольової стійкості; інтелекту, гнучкого творчого мислення; сміливості, рішучості, упевненості в собі, здатності брати на себе відповідальність за прийняті рішення, наполегливості.

Особливості професійної діяльності юристів виступають найзагальнішими, базовими і, певною мірою, можливо, у деталях не відображають деякої специфіки різних видів юридичної діяльності, особливостей роботи в прокуратурах різного рівня й спеціалізації (військова і транспортна, районна й обласна прокуратура тощо), у судових органах різних інстанцій і спеціалізацій тощо.

Серед правових задач М. Сілкін [304] виокремлює такі: правотворчі, або задачі, які забезпечують усунення прогалин чинного законодавства; задачі, спрямовані на конкретизацію правових норм стосовно заздалегідь визначених цілей; правоорганізаційні задачі, спрямовані на розкриття певних імпліцитних ресурсів, необхідних для реалізації потрібних цілей; задачі, які фасилітують реалізацію та організаційне забезпечення діяльності, що здійснюється; легітимаційні задачі, що обґрунтовують необхідність прийняття правових рішень та їхню ефективність тощо. Слід зазначити, що основним завданням психології юридичної діяльності А. Білоножко [53], як й інші науковці, вважає виявлення раціональних співвідношень між суб'єктністю прийнятих рішень і вимогами, що продиктовані професією юриста.

Відповідно до завдань нашого дисертаційного дослідження слід проаналізувати зміст структурних компонентів юридичної діяльності.

Як зазначає В. Романов [295], характерним для всіх видів юридичної діяльності є те, що її основні структурні елементи притаманні і слідчій, і прокурорській, і судовій, і правоохоронній діяльності. Автор виокремлює

чотири основних підструктури юридичної діяльності: пізнавально-прогностичну (когнітивну), організаційно-управлінську, виховну та комунікативну. Науковець зазначає, що залежно від особливостей того чи іншого виду діяльності, значущість кожної окремо взятої підструктури дещо змінюється.

Пізнавально-прогностичну (когнітивну) підструктуру юридичної діяльності В. Романов [295] характеризує як процес пізнання, який має місце в розслідуванні злочинів, вивченні причин скоєння правопорушення, у розробці рекомендацій щодо усунення цих причин, у процесі розв'язання цивільно-правових спорів. Відмінною рисою когнітивного процесу, який здійснюється представниками юридичних спеціальностей (слідчий, суддя, адвокат та ін.), зазначає В. Романов [295], є те, що юрист у ролі базових об'єктів пізнання розглядає події минулого. При цьому, як правило, ці події супроводжуються важливими процесами сьогодення, аналізуючи які, слідчий або суддя виявляють їх зв'язок з минулими фактами, і за цими зв'язками ретроспективно визначають особливості події, що мала місце в минулому.

Важливою складовою пізнавальної підструктури юридичної діяльності А. Дулов [109] вважає прогнозування, тобто антиципацію перебігу й результатів діяльності, а також особливості планування майбутніх дій. Ще однією відмінною характеристикою пізнавальної підструктури діяльності юриста є фіксація в певній процесуальній формі результатів, які було одержано, тобто виконання регламентованих, документально зафіксованих дій, за допомогою яких можна впевнитися в правильності отриманих результатів і прийнятих рішень.

Аналізуючи характер пізнавальних процесів, що мають місце в діяльності юристів, В. Романов [295] виокремлює деякі характерні особливості: чітку законодавчу регламентацію процесу пізнання (як самої процедури пізнання, так і фіксацію її плину й результатів); ретроспективний характер процесу пізнання, об'єктом вивчення якого є не тільки реальні події, а й події минулого; негативний характер об'єктів пізнання у вигляді

результатів злочинної діяльності; уявне моделювання подій минулого, послідовність процесу пізнання; доказовозасвідчувальний характер процесу пізнання з фіксацією результатів пізнання з урахуванням доказових фактів; дефіцит, невпорядкованість, різноманітність отриманої інформації (дезінформації); протидія зацікавлених осіб процесу об'єктивного встановлення істини; примусовий характер методів пізнання, які застосовують із використанням владних повноважень; емоційно-вольові характеристики ситуації, вплив стрес-факторів, які нерідко викликають надлишкову емоційно-психічну напругу, зокрема суспільний резонанс щодо професійної діяльності працівників правоохоронних органів та її результатів.

Підструктурним елементом юридичної діяльності, який виокремив автор, є організаційно-управлінський. Науковець стверджує, що від правильного розв'язання організаційних питань, що виконують домінуючу роль у діяльності юристів, багато в чому залежить ефективність їхньої професійної діяльності. Уміння працювати з людьми – найважливіша якість, яка має бути сформованою в кожного юриста. Особливе значення ця якість має для юриста, який посідає керівну посаду і який, крім установа офіційних і міжособистісних контактів, повинен ефективно, з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей підлеглих розподіляти між ними обов'язки, координувати й контролювати хід виконання ними службових доручень тощо. Тому багатьом юристам, особливо управлінської ланки, крім глибоких професійних знань і досвіду, слід мати організаторські якості, такі, як активність, винахідливість, уміння виділяти головне, рішучість, самостійність, відповідальність за свої вчинки, уміння прогнозувати наслідки прийнятих рішень тощо [111].

Виховна підструктура правоохоронної діяльності базується, насамперед, на цілях і завданнях правосуддя, участі юристів у проведенні профілактичних заходів у ході боротьби з правопорушеннями. Виховна діяльність передбачає наявність у юриста високого рівня культури, широкого світогляду, а також уміння виступати перед аудиторією, вільно володіти

вербальними і невербальними засобами спілкування тощо [186]. Отже, оскільки професійна діяльність юристів відбувається в умовах міжособистісної комунікації, то особливого значення набуває комунікативна підструктура правоохоронної діяльності.

На думку таких дослідників, як О. Бодальов [54], Є. Клімов [156; 157] та ін., найважливішою умовою успіху в роботі всіх соціономічних професій, до числа яких належить і юридична діяльність, є спрямованість на продуктивний діалог у сфері міжособистісних взаємодій.

Наголошуючи на значенні комунікативного аспекту й специфічності професійного юридичного спілкування, В. Васильєв [66] зазначає, що комунікативний компонент у діяльності юристів є одним з домінуювальних. Слідчий, у першу чергу, повинен мати неабиякі здібності до переконання співрозмовника, адже фахівець, як правило, проводить бесіду в особливо важких, нерідко – екстремальних умовах.

Визначаючи комунікативну діяльність як одну з найважливіших сторін юридичної професії, В. Васильєв [66] виокремлює в ній разові або постійні, що здійснюються в межах правової процедури, або довільні, індивідуальні чи колективні, безпосередні або опосередковані контакти юриста з іншими фізичними особами з метою здійснення своїх професійних обов'язків.

Також однією з особливостей професійної діяльності юриста є широкий спектр різних професій в юридичній сфері: слідчі, прокурори, судді, адвокати, юрисконсультанти, нотаріуси, а також їхні помічники та секретарі, які також мають юридичну освіту.

Поняття суб'єкта професійної діяльності Н. Євдокимова [119] тлумачить як полісистемне утворення, що містить три підсистеми: соціокультурний суб'єкт, колективний суб'єкт та індивідуальний суб'єкт. Кожна підсистема, у свою чергу, має власні форми прояву. Зокрема, зазначає вчена, формами прояву соціокультурного суб'єкта можна вважати професійну активність, професійну свідомість, професійні задачі тощо. У свою чергу, формами прояву колективного суб'єкта є професійний досвід,

професійна рефлексія та професійні перспективи. Також автор наголошує, що підсистема «індивідуальний суб'єкт» постає центратором цілісної системи «суб'єкт професійної діяльності», який інтегрує у своєму змісті форми прояву двох інших підсистем. Отже, формами прояву індивідуального суб'єкта дослідниця вважає його спрямованість, актуалізацію, креативність, цілепокладання, самооцінку, професійну ідентичність, компетентність, професійну готовність до виконання правничої діяльності, конкурентоздатність тощо.

Проаналізувавши наукову літературу, узагальнимо основні характеристики юридичної діяльності: *по-перше*, юридичні професії відрізняються надзвичайним різноманіттям завдань, які розв'язуються, а найбільш узагальнено можна окреслити їх як розпізнавання відхилень у соціальній поведінці людей і прийняття юристом відповідних рішень, які є суттєвими (іноді – визначальними) для долі індивіда; *по-друге*, юридична діяльність, що вирізняється складністю та різноманітністю, цілковито піддається правовому регулюванню; діяльність юриста регулюється нормами законодавства; *по-третьє*, діяльність фахівців багатьох юридичних професій передбачає наявність особливих владних повноважень, прав та обов'язків застосовувати владу від імені закону.

У наукових дослідженнях [12; 13; 17; 33; 39; 62; 123; 143] визначено низку особливостей професійної діяльності юриста.

1. Високий рівень відповідальності юридичної діяльності (у зовнішньому аспекті – перед кимось, і у внутрішньому – перед самим собою). Від порад і рішень юристів залежать долі людей, їх майнові й немайнові відносини, стабільність економіки, інтереси суб'єктів, і, нарешті, порядок на вулиці, і безпека громадян. Помилки юристів (незаконний арешт, неправильне рішення суду, бездіяльність у ситуації, що вимагає втручання, нерозумна поведінка) можуть негативно позначитися на стані законності й правопорядку, на благополуччі членів суспільства. Ця особливість значно

впливає на технологію професійної діяльності юристів, їхні взаємовідносини, психологічний стан фахівців тощо.

2. Потенційна конфліктність діяльності юристів. Індивідуальна робота юриста, діяльність судової системи, правоохоронних відомств, функціонування національної спільноти юристів знаходяться в певному конфлікті із суспільним оточенням. В ідеалі суспільство прагне до правової держави та законності, але постійно в ньому з'являються ті сили, які протидіють цьому. Усе це породжує протиріччя між соціальними, особистісними інтересами й особливостями професійної діяльності юристів, що вимагає компромісу. Адвокатура, правові служби, відображуючи публічні інтереси, спрямовані на захист передусім приватних інтересів. Традиційна побудова кримінального та цивільного процесів також експлікує їх суперечливість, і, отже, мають місце неабиякі протиріччя в юридичній діяльності.

3. Престижність юридичної діяльності. Ця особливість юридичної професії має дві сторони. Юристи, як правило, мають визнання у своєму соціальному оточенні. Про діяльність юристів говорять, зазвичай, з повагою. У той же час, як окремі громадяни, так і суспільство досить упереджено ставляться до юристів. Помилки юристів, як правило, викликають сувору, іноді навіть несправедливу критику.

4. Інтелектуальна привабливість роботи юристів. Професійна діяльність мотивує фахівця шукати істину, досягати успіху, бути кращим, уміти розв'язати задачу навіть у дуже складних соціальних умовах. Розв'язання складних інтелектуальних задач є однією із сторін цієї професії, але саме це дозволяє юристу відчувати себе потрібним, корисним, справжнім професіоналом.

5. Колективність професійної діяльності юристів. На перший погляд, діяльність юриста є індивідуальною. Юрист самостійно готує всі необхідні матеріали, особисто приймає рішення, здійснює значну частину процесуальних документів, позовних заяв, клопотань, консультацій,

висновків. Юристи в рамках професійної діяльності співпрацюють з іншими фахівцями. По-перше, вони працюють у правовій галузі, і результати їхньої діяльності забезпечуються діяльністю різних відомств. По-друге, рішення, зокрема суду, визначаються діяльністю адвокатів, юрисконсультів; вирок суду – слідчими, прокурорами. Тому діяльність юриста слід вважати колективною [66; 143; 183; 194; 213; 361].

Таким чином, юридична професійна діяльність є складним багатоаспектним системним явищем з певною сукупністю взаємопов'язаних елементів. Професійну діяльність юриста слід розглядати як окремий вид діяльності, оскільки вона має свій предмет. У ролі предмета професійної юридичної діяльності виступають правотворчість, правозастосування, охорона права, правозахист (надання юридичної допомоги). За ознаками об'єкта діяльності та її предмета юридичну діяльність поділяють на правотворчу, правоохоронну та правозастосовну. За функціями суб'єкта ця діяльність поділяється на оперативно-розшукову, слідчу, пенітенціарну, прокурорську, адвокатську, нотаріальну.

Професійна діяльність військових юристів становить поєднання юридичної та військової професій, тобто військові юристи – це військовослужбовці (офіцери), які мають юридичну освіту й відають питаннями застосування норм права до правовідносин, що складаються в збройних силах (тобто військового права та загально-правових норм). Військові юристи працюють у військових судах, органах військової прокуратури, органах військового слідства й в органах військової юстиції тощо.

Основними *особливостями професійної діяльності військового юриста* є такі: правова регламентація (нормативність) професійної поведінки, схвалюваних рішень, які приймають працівники правоохоронних органів, юридичних служб і інші юристи, що професійно задіяні в правовій діяльності; владний, обов'язковий характер професійних повноважень посадових осіб правоохоронних органів; екстремальний характер

правоохоронної діяльності багатьох юристів, особливо тих, хто працює в органах суду, прокуратури, податкової служби й податкової поліції тощо; нестандартний, творчий характер праці юриста; процесуальна самостійність, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність юристів, що працюють у правоохоронних органах, державно-правових структурах.

1.2. Сутність і структура професійної компетентності майбутніх військових юристів

Нові перспективи в розвитку вищої професійної освіти, зазначені в законах України та інших державних документах, зумовлюють необхідність філософського осмислення освіти взагалі й вітчизняної освіти зокрема, що знайшло відображення в працях В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя, Л. Губерського, В. Лугового, В. Лутая та ін. Проблема вищої юридичної освіти присвячені роботи С. Гусарева, В. Журавського, М. Костицького, В. Опришка, О. Скакун, Б. Чупринського, Ю. Шемшученка.

Дослідники юридичної освіти В. Андрейцев, Ю. Битяк, С. Погребняк, Р. Стефанчук, Є. Суханов, Б. Топорнін досліджують шляхи формування професійних компетенцій майбутніх спеціалістів у контексті реалізації професійної діяльності юристів через аналіз змісту й структури їхньої професійної підготовки в процесі навчання в закладі вищої освіти.

Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутніх юристів передбачають досягнення інтегрованого кінцевого результату освіти як сформованості у випускника ключових компетенцій, як єдності узагальнених знань і вмінь, універсальних здібностей і готовності до вирішення великих груп завдань – від особистісних до соціальних і професійних, а також спеціальних професійних компетенцій, що визначають володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, готовність до інновацій у професійній царині [251].

Галузевими стандартами вищої освіти України (ГСВО) запроваджено модель компетентності фахівця. Відповідно до Профілю програми освітнього рівня «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право», спеціалізації «Військово-юридична», узагальнюється зміст освіти, тобто відображаються цілі освітньої та професійної підготовки, визначається місце фахівця в структурі господарства держави й вимоги до його компетентності, інших соціально та професійно важливих властивостей та якостей. Отже, компетентність спеціаліста є одним із складових компонентів державних освітніх стандартів, а компетентнісний підхід в освіті України запроваджується як обов'язковий на державному рівні.

Отже, стратегічним завданням вищої школи є підготовка компетентного фахівця, здатного ефективно діяти за межами навчальних ситуацій, розв'язувати типові й проблемні завдання у власній професійній діяльності. Перешкоджає його розв'язанню, як зазначають, В. Качалов, Т. Лукіна, низка об'єктивних та суб'єктивних причин. Серед суб'єктивних причин можна виокремити низьку мотивацію студентів, спрямовану на опанування професійної діяльності; формально-виконавський характер засвоєння професійно-спрямованих знань тощо. Об'єктивні причини приховуються власно в самій системі вищої освіти: здебільше абстрактний характер інформації, що пропонується студенту під час вивчення фахових дисциплін; традиційні технології навчання, спрямовані на сприймання, осмислення та запам'ятовування навчального матеріалу; відсутність систематичних міжпредметних зв'язків фахових дисциплін [152, с. 31].

Про перспективність компетентнісно-зорієнтованої освіти свідчить увага до її проблем міжнародних організацій – ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Ради Європи, Організації європейського співробітництва та розвитку, Міжнародного департаменту стандартів, які узагальнюють доробок педагогів з усього світу. Зокрема, О. Овчарук зазначає, що учасники конференції ЮНЕСКО 2004 р. розглядали компетентність як «здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних

відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях» [225, с. 32].

Основою компетентнісної моделі випускника є перелік компетентностей, сформований на основі вимог і побажань роботодавців, який і визначає цілі базової освітньої програми. Засвоєння компетенцій відбувається як при вивченні окремих навчальних дисциплін, циклів, модулів, так і тих дидактичних одиниць, які інтегруються в математичні, природничо-наукові дисципліни. Тому важливо структурувати компетентність й описати її до того рівня розуміння, який дозволить правильно спроектувати освітню програму або її частину, спрямовану на її формування.

Компетентнісний підхід в освіті передбачає опис результатів навчання на мові компетентностей майбутнього фахівця [363]. У методичних рекомендаціях з розробки проектів освітньо-професійних програм, компетентність визначається як динамічна сукупність знань, умінь, навичок, здібностей, цінностей, яка є необхідною для ефективної професійної та соціальної діяльності та особистісного розвитку випускників і яку вони повинні засвоїти й продемонструвати після завершення частини або всієї освітньої програми. Компетентнісно орієнтована освіта встановлює реалізовану в педагогічній практиці компетентнісну модель освіти – такий проект системи, де основним результатом є спеціальні професійні та ключові компетенції випускника. Юридична освіта на основі компетентнісного підходу передбачає таку організацію структури і всього освітнього процесу, які націлені на кінцевий результат – якість діяльності випускників, яка вимірюється в компетенціях або компетентності. Зміст освіти становлять навчальні дисципліни, що формують компетентність у контексті майбутньої професійної діяльності, яка має міждисциплінарний, інтегрований характер, що дозволяє готувати випускників до професії в умовах, які динамічно змінюються.

Компетентнісний підхід, як зазначає Н. Ничкало, дозволяє здійснити відбір змісту професійної освіти відповідно до потреб особистості, що розвивається й одночасно орієнтує її на інноваційний досвід успішної професійної діяльності в конкретній галузі [101; 221]. Результат вищої освіти при компетентнісному підході визначається як підготовленість випускника закладу вищої освіти до здійснення професійної діяльності, такого, що має не тільки знання, уміння і навички за спеціальністю підготовки, а й такі особистісні якості, як мотивація до продуктивної діяльності, рівень розвитку інтелекту, ступінь засвоєння культурних та етичних норм та інших якостей соціального й гуманітарного характеру [384].

Отже, компетентнісний підхід у підготовці майбутніх юристів передбачає такий вид змісту освіти, який не зводиться до знаннево-орієнтованого компонента, а передбачає цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, компетенцій.

Як зазначає Е. Зеєр, в умовах переходу до компетентнісної моделі навчання особливої актуальності набуває розробка технологій навчання, орієнтованих на компетентнісний підхід. До однієї з таких технологій належить контекстне навчання, яке проектує освітній процес у вищому закладі освіти як максимально наближений до майбутньої професійної діяльності. Основною характеристикою освітнього процесу контекстного типу, що реалізується за допомогою системи нових і традиційних форм і методів навчання, є моделювання на мові знакових засобів предметного й соціального змісту майбутньої професійної діяльності [126, с. 44; 127].

Таким чином, цілеспрямований розвиток професійної компетентності за засадах компетентнісного підходу пов'язаний з такими аспектами: а) з певною змістовною та процесуальною структуризацією й наповненням змісту навчання для забезпечення цілісності, внутрішньопредметної й міжпредметної інтеграції наукового знання, раціонального поєднання варіативності й інваріантності інформації, її фундаментальності та контекстності; б) з вибором і реалізацією ефективних форм і методів

організації діяльності студентів задля системного оволодіння соціальними й професійними знаннями, їх свідомого творчого застосування, оволодіння навичками професійної діяльності, соціальної поведінки, соціального й професійного спілкування; в) з організацією конструктивної педагогічної взаємодії, яка сприяє розвитку свідомого ставлення студентів до змісту освіти, відповідального ставлення до своєї діяльності й поведінки, підвищення освітньої активності [31; 82].

Отже, формування професійної компетентності майбутніх військових юристів вимагає, по-перше, відповідних теоретичних знань; по-друге, певних умов, за яких здобуті студентами знання можуть бути застосовані; по-третє, створення можливостей для самостійного застосування знань і відпрацювання вмінь під час навчання в закладі вищої освіти.

Сучасні дослідники юридичної освіти В. Андрейцев, Ю. Битяк, С. Погребняк, Р. Стефанчук, Є. Суханов, Б. Топорнін досліджують шляхи формування професійних умінь майбутніх спеціалістів у контексті реалізації професійної діяльності юристів через аналіз змісту й структури їхньої професійної підготовки в процесі навчання в закладі вищої освіти. Так, об'єктом досліджень проблеми формування професійних умінь у системі професійної підготовки майбутнього спеціаліста юридичної галузі є такі:

– формування навичок організаційно-технічного супроводу юридичної діяльності (С. Погребняк) [245];

– система роботи з підручниками як складова професійної компетентності майбутнього молодшого спеціаліста із права (В. Байденко) [29];

– структура та обсяг дисциплін професійного циклу й методика їх викладання (В. Андрейцев, Ю. Битяк) [11; 51];

– проблема формування кваліфікованих юристів, рівень компетентності яких відповідає загальноєвропейському рівню освіти (О. Топчій та ін.) [336];

– формування інноваційної компетентності (О. Попова, Г. Пономарьова, Л. Петриченко) [254] та діагностичної компетенції (В. Топалін) [335] та ін.

Поняття ключових компетентностей (key competencies) (OECD) застосовується до визначення таких, які дають змогу особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах і які роблять внесок у поліпшення якості суспільства та сприяють особистому успіху, що може бути застосовано до багатьох життєвих сфер. «Ключові компетентності становлять основний набір найзагальніших понять, які слід деталізувати в комплекс знань, умінь, навичок, цінностей та відношень за навчальними галузями й життєвими сферами особистості» [252, с.36].

За результатами діяльності робочої групи українських науковців і практиків було розроблено теоретичні й прикладні питання запровадження компетентнісного підходу в освіту України (керівник О. Савченко; Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, С. Трубочова). Учені виокремлюють компетентності за навчальними галузями й життєвими сферами учнів; освітні компетентності (компетентності в навчанні), які розглядають як ключові, у межах яких вирізняють загальнокультурну, інформаційну, соціальну компетентності тощо; компетентності за критерієм джерела, засобу формування, у ролі яких є навчальні предмети і які поділяють на надпредметні, загальнопредметні та спеціальнопредметні. Компетентності, які формують в процесі здобуття вищої освіти, називаються професійними.

Розглядаючи поняття «професійна компетентність» як інтегровану характеристику особистості, результат підготовки випускника закладу вищої освіти для виконання діяльності в певних професійних та соціально-особистісних предметних областях (компетенціях) визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду в певному виді діяльності. Отже, оскільки компетентність пов'язана з відповідними результатами навчання, то доцільно

її розглядати з точки зору знань, умінь і навичок, які повинні отримати студенти в процесі навчання [238].

Одним із основних завдань вищої школи, разом із формуванням гармонійно розвиненої особистості, є завдання формування професійно компетентного фахівця, який володіє компетенціями відповідної професійної діяльності [384]. Ураховуючи пріоритетність цього завдання, важливо визначити, у який спосіб його можливо вирішити. На думку багатьох учених, це може бути досягнуто в процесі професійної підготовки.

Під «професійною підготовкою» у довідковій літературі розуміють сукупність «... спеціальних знань, навичок і вмінь, якостей, трудового досвіду й норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії...» [377, с. 46].

С. Батишев поняття «професійна підготовка» пов'язує із здобуттям сукупності спеціальних знань, навичок і вмінь, що дозволяють виконувати роботу в певній галузі діяльності [41].

А. Алексюк [8] зазначає, що поняття «професійна підготовка» є невід'ємною складовою професійної освіти й розглядається як процес (організація освітнього процесу, спрямованого на підготовку фахівця до майбутньої професійної діяльності) і як результат (сформованість спеціальних знань, навичок і умінь, особистісних якостей, що дозволяють ефективно виконувати професійні завдання).

О. Абдулліна [2] характеризує професійну підготовку майбутнього фахівця як процес навчання студентів у системі навчальних занять із професійних дисциплін і як результат, який характеризується певним рівнем розвитку особистості, сформованістю загально професійних знань, умінь і навичок; багатобічну систему, що об'єднує відносно самостійну систему підготовки. М. Васильєва [67] під терміном «підготовка» розуміє процес формування, удосконалення знань, умінь і навичок, якостей особистості, необхідних для виконання діяльності, що здійснюється в ході навчання (здобуття професійної освіти).

О. Піскунова вважає, що структура змісту професійної підготовки містить інваріантну (ядро) і варіативну частини. Вони створюють певну сукупність, якій властиві елементи цілісності. Інваріантну (обов'язкову) частину становлять фундаментальні знання в галузі філософських, психолого-педагогічних і методичних наук; технологічні знання в галузі організації різних форм і видів навчальної та позааудиторної діяльності; професійно-педагогічні вміння. Варіативна частина передбачає врахування особливостей профілю наукової підготовки студента, його особистісних інтересів і нахилів [242].

Мету професійної підготовки визначено авторами як формування якостей майбутнього юриста (О. Котікова) [168; 169]; оволодіння систематизованими знаннями, уміннями, навичками й необхідними особистісними й професійними якостями (Н. Мещерина) [209]; озброєння студентів професійними знаннями, уміннями, навичками (М. Василенко) [76].

П. Кустов [177], на відміну від Н. Кім [154], у центрі уваги якої були комунікативні якості юристів, основну увагу приділив можливостям формування організаційно-управлінської підструктури професійної діяльності юристів як керівників підрозділів органів внутрішніх справ у процесі професійної підготовки. Автор розглядав професійну підготовку як організований, цілеспрямований педагогічний процес, що має на меті формування особистісно-професійних вольових якостей, що забезпечують високу ефективність управлінської діяльності в підрозділах органів поліції, уміле навчання та виховання підлеглих [177, с. 161].

Підводячи підсумки аналізу підходів до змісту професійної підготовки майбутніх юристів у контексті компетентнісного підходу, зазначимо такі її орієнтири:

– професійна підготовка має бути орієнтована на практичну діяльність, формування й розвиток у студентів вмінь і навичок як під час проведення практичних занять, так і під час проходження виробничої

практики, яка власне і є процесом отримання досвіду використання набутих знань;

– у професійній підготовці майбутніх військових юристів теоретичний і практичний компоненти мають бути гармонізовані шляхом розширення змісту підготовки, надання йому більш практичної спрямованості, а також залучення студентів до вирішення завдань і ситуацій професійного характеру під час аудиторних занять (практичних, тактичних, тактико-спеціальних);

– використання в професійній підготовці інтерактивних методів і форм проведення навчальних занять з метою застосування знань, формування вмінь та навичок професійної діяльності, стимулювання інтересу й мотивації до професійної діяльності;

– організація самостійної роботи студентів з метою відпрацювання практичних умінь.

Урахування зазначених орієнтирів професійної підготовки майбутніх військових юристів вимагає визначення сутності й структури їхньої професійної компетентності. Аналіз проведених досліджень свідчить, що зараз відсутнє однозначне визначення поняття професійної компетентності. Огляд психолого-педагогічної літератури та інформаційних джерел, присвячених цій проблемі, свідчить, що можна виокремити декілька підходів до визначення поняття «професійна компетентність».

Питання професійної компетентності в психолого-педагогічній науці розглядали такі вчені, як В. Безрукова, В. Веснін, В. Горчакова, І. Зимня, Н. Крилова, О. Леонт'єв, О. Ходань, Д. Чернілевський та ін.

Дослідженням проблеми компетентностей і компетенцій присвячені роботи В. Байденка, Е. Зеєра, І. Зимньої, Н. Кузьміної, А. Маркової, Р. Мільруда, Є. Пасова, Ю. Татура, Ю. Фролова, А. Хуторського, В. Шадрікова та ін. Ця проблема була предметом досліджень і таких зарубіжних науковців, як Л. Бахмана, Ч. Вельде, Б. Оскарссона, Д. Равена, Д. Хаймса, В. Хутмахера та ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що поняття «компетентність» набуло розповсюдження порівняно недавно. Наприкінці 60-х – початку 70-х років у західній, а наприкінці 80-х років у вітчизняній науці зароджується новий напрям – компетентнісний підхід в освіті [362; 363]. Проаналізувавши дослідження розробників компетентнісного підходу (В. Байденка, Н. Грішанової, Н. Кузьміної, В. Куніциної, А. Маркової, Дж. Равена, Р. Уайта, М. Хомського, А. Хуторського та ін.), О. Ходань виокремлює в його розвитку три етапи:

1) перший етап (1960-1970 рр.) пов'язаний із введенням у науковий апарат категорій «компетенція» і «комунікативна компетентність» (Д. Хаймс), а також створення передумов для розмежування змісту цих понять;

2) другий етап (1970-1990 рр.) характерний використанням категорій «компетентність» і «компетенція» у теорії і практиці навчання мови (зокрема нерідної), а також при визначенні професіоналізму в управлінні, менеджменті, спілкуванні. У цей період розроблено зміст понять «соціальні компетенції» і «соціальна компетентність» (Дж. Равен); відбувається розробка теорії компетентності в контексті різних професій такими вченими, як Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Петровська та ін.;

3) третій етап у дослідженні «компетентності» як наукової категорії пов'язаний з дослідженнями А. Маркової (1993, 1996), у яких професійна компетентність усесторонньо й цілеспрямовано розглядається з позицій психології праці. Автор типологізує поняття «професійна компетентність», визначає його сутність і взаємозв'язок з іншими поняттями. На думку А. Маркової, поняття «компетентність» розглянуто як «індивідуальна характеристика рівня відповідності вимогам професії, як психічний стан, що дає змогу діяти самостійно й відповідально, як володіння людиною здатністю й умінням виконувати певні трудові функції» [199, с. 56]. У працях А. Маркової виокремлено такі загальні види професійної компетентності: спеціальна компетентність – володіння власне професійною діяльністю на

досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток; соціальна компетентність – володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в цій професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці; особистісна компетентність – володіння прийомами особистісного самовираження й саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості; індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації та розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного «старіння», уміння раціонально організувати свою працю без перевантажень [199, с. 57].

У позиціях авторів спостерігається зміщення понять «компетенція» і «компетентність» від їх синонімічного використання до розмежування. Так, В. Дьомін, В. Ісаєв, О. Овчарук, Ю. Татур та інші вчені визначають професійну компетентність (у загальному вигляді) як сукупність якостей особистості, що забезпечують ефективну професійну діяльність [99; 138; 225; 330]. Ця характеристика містить професійно важливі знання, уміння і навички, здібності, мотивацію й досвід професійної діяльності, інтеграція яких є єдністю теоретичної і практичної готовності до конкретної праці й дозволяє фахівцеві проявити на практиці здатність реалізувати свій потенціал для успішної творчої професійної діяльності. У цьому розумінні «компетенцію» тлумачать як коло питань, у якому фахівець повинен бути компетентним, сферу діяльності, у якій він реалізує свою професійну компетентність.

Н. Брюханова [64], В. Костенко [167], Ю. Татур [330], С. Шевцов [379], Л. Штефан [382] вважають, що терміном «компетенція» слід характеризувати те різноманіття знань, умінь, особистісних якостей, властивостей тощо, якими повинна володіти людина відповідно до свого місця в соціальній і професійній дійсності, тобто компетенції можуть бути описані в термінах знань, умінь, навичок, досвіду, здібностей. Термін «компетентність» указує

на відповідність реального й необхідного в особистості фахівця, на ступінь привласнення особистістю змісту компетенцій, тобто це, перш за все, якісний показник. При цьому компетентність може характеризувати оволодіння особистістю не однією, а декількома компетенціями, зокрема, професійна компетентність може визначатися як оволодіння фахівцем усіма професійними компетенціями [381].

Ми також поділяємо цю точку зору й під «компетенцією» розуміють сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Компетенції – це складні професійно-індивідуальні новоутворення, що на основі інтеграції соціального, професійного та особистого досвіду, набутих знань, сформованих умінь і навичок, особистісних якостей зумовлюють готовність та здатність спеціаліста до успішного виконання ним професійної діяльності.

Сьогодні накопичилось достатньо визначень, що розкривають сутність понять «компетентність» і «професійна компетентність». Думки щодо структури компетентності (зокрема професійної компетентності), також різняться: від визначення її як сукупності знань, умінь і навичок до практичної синонімічності з поняттям «професіоналізм». Оскільки однозначно не доведена справедливність однієї конкретної позиції, усі погляди можна вважати рівноправними, і ми маємо право спиратися на той підхід, який значною мірою відповідає ідеї нашого дослідження. До того ж практично всі визначення мають «раціональне зерно», закладені в них ідеї не суперечать, а доповнюють одне одного, хоча їх автори мають різні позиції: психологічні, педагогічні тощо.

В енциклопедичному словнику поняття «компетентність» (лат. *competens* – відповідний, здібний) означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі [384, с. 216]. Одним із найбільш поширених визначень цього терміна у вітчизняній психолого-педагогічній літературі є таке тлумачення: «якість,

властивість або стан фахівця, що забезпечує разом або окремо його фізичну, психічну й духовну відповідність вимогам певної професії, спеціальності, спеціалізації, стандартам кваліфікації, займаній службовій посаді» [90; 99].

Існує визначення компетентності як ґрунтового знання своєї справи, сутності виконуваної роботи, складних зв'язків, явищ і процесів, можливих способів і засобів досягнення визначених цілей. Так, В. Кравченко, В. Нікіфоренко розглядає компетентність як властивість, що необхідна кожному фахівцю на тій чи іншій ділянці діяльності й пов'язана з галузевою специфікою професійної діяльності [220]. В. Андрєєв вважає, що компетентність – поняття, що логічно походить від ставлення до цінностей, від знань до умінь [9]. А. Реан та ін. [292] розглядають рівень компетентності як систему знань на противагу поняттю професійного рівня, що розуміють як ступінь сформованості умінь і навичок. В. Байденко підкреслює, що компетентність містить когнітивний (пізнавальний), мотиваційно-ціннісний і емоційно-вольовий компоненти [29, с. 17]. А. Хуторський розглядає професійну компетентність як групу таких ключових компетенцій: 1) ціннісно-смілова компетенція; 2) загальнокультурна компетенція; 3) пізнавальна компетенція; 4) інформаційна компетенція; 5) комунікативна компетенція; 6) соціально-трудова компетенція; 7) компетенція особистісного самовдосконалення [367, с. 60-63].

На думку І. Зимньої, обов'язковими є такі компетентності: а) компетентності, що стосуються самого себе як особистості, суб'єкта діяльності, спілкування; б) компетентності, що стосуються соціальної взаємодії людини з іншими людьми; в) компетентності, що стосуються діяльності людини [132, с. 27].

У зарубіжній науковій літературі спостерігається інший підхід до розуміння компетентності (М. Альберт, П. Вейл, М. Мескон, Ф. Хедоурі). Компетентність розглядають як інтегральне поняття, у якому виокремлюють кілька рівнів: 1) компетентність як здатність до інтеграції знань і навичок та їх використання в умовах вимог зовнішнього середовища, що швидко

змінюється; 2) концептуальна компетентність; 3) компетентність в емоційній сфері, у сфері сприйняття; 4) компетентність в окремих сферах діяльності.

У концепції Дж. Равена [279] компетентність розглядається як сукупність знань, умінь і здібностей, що виявляються в особистісно значущій для суб'єкта діяльності. При цьому передбачається, що найбільш важливу роль при визначенні компетентності відіграє саме цінність діяльності для суб'єкта. Професійна компетентність майбутнього фахівця неможлива без загальної й комунікативної культури, що виражається в комунікативній компетентності особистості [74, с. 5-9]. Ряд учених (Г. Андреєва, А. Бодальов, Г. Ковальов, В. Лабунська, В. Мироненко, Л. Мітіна, С. Рубінштейн та ін.) підкреслюють важливість сформованості комунікативних умінь, що створюють і відображають вигляд особистості, її психологічну сутність, що сприяють розумінню і взаємодії, розкривають внутрішній зміст у зовнішній дії.

Оскільки професія юриста, у тому числі й військового, належить до типу професій «людина-людина», то в структурі комунікативної компетентності особливе місце посідає «конфліктна компетентність», розглянута А. Хлоповських [361]. Автор розуміє це поняття як «рівень розвитку поінформованості про діапазон можливих стратегій поведінки в конфлікті й умінь реалізовувати ці стратегії в конкретній життєвій ситуації».

На підставі проведеного аналізу наукової літератури можна виокремити групи визначень компетентності.

1) Визначення, що характеризують компетентність через її зовнішні прояви: як здатність людини діяти за межею навчальних сюжетів і ситуацій (В. Болотов [58]), здібність до перенесення знань, умінь і навичок за межі умов, у яких ці знання, уміння і навички спочатку сформувалися (В. Батишев [41]), здатність висловлювати кваліфіковані думки, ухвалювати адекватні рішення в проблемних ситуаціях, досягаючи в результаті поставлених цілей (Н. Брюханова) [64].

2) Визначення, виходячи з яких можна виокремити структурні компоненти компетентності: компетентність – це володіння компетенціями, що охоплюють здібності, готовність пізнання й відносини (образи поведінки), необхідні для виконання діяльності (В. Байденко [27; 28]), наявність у людини здатності й уміння виконувати певні трудові функції (А. Маркова [199; 200]), готовність і здатність до діяльності, а так само ряд особистісних якостей (О. Атласова [22]).

3) Визначення, у яких чітко відображений авторський погляд на структуру компетентності (належать переважно до професійної компетентності): В. Безрукова, Н. Гарафутдінова, А. Дергач, Є. Зеєр, В. Ісаєв, Є. Клімов, Г. Коджаспірова, Л. Мітіна, Ю. Татур, О. Тонконога, М. Туркіна, О. Шахматова, А. Хуторський та ін.

Для проведення контент-аналізу поняття «професійна компетентність» нами було відібрано 16 джерел, які відображають авторський погляд на поняття й структуру професійної компетентності (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Характеристика змісту поняття «професійна компетентність»

№	Визначення	Автор (и)	Основні елементи поняття
1	2	3	4
1	Володіння фахівцем необхідною сумою знань, умінь і навичок, що становлять основу формування професійної діяльності, спілкування й особистості фахівця - носія певних цінностей, ідеалів, свідомості	Г. Коджаспірова [160]	Професійні знання, уміння і навички
2	Сукупність знань, умінь, навичок, способів і прийомів їх реалізації в професійній діяльності, спілкуванні й розвитку особистості	Л. Мітіна [210]	Професійні знання, уміння і навички, прийоми їх реалізації
3	Сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки діяльності, використовувати інформацію	Н. Гарафутдінова [78]	Знання і вміння професійної діяльності
4	Інтегральна професійна якість: сплав досвіду, знань, умінь і навичок, показник готовності до професійної діяльності	О. Тонконога [334]	Інтегральна професійна якість
5	Сукупність професійних знань, умінь, а також способи виконання професійної діяльності	Є. Зеєр [127]	Професійні знання, уміння, способи їх реалізації

Продовж.табл. 1.2

1	2	3	4
6	Здатність працівника якісно й безпомилково виконувати свої функції, успішно освоювати нове й швидко адаптуватися до умов, що змінюються	В.Ісаєв [138]	Здатність працівника якісно й безпомилково виконувати свої функції
7	Професійна придатність, що розуміють як сукупність професійних компетенцій, необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності	Є. Клімов [157]	Сукупність професійних компетенцій
8	Добре знання працівником предмета своєї безпосередньої діяльності, яке формується в ході навчально-професійної підготовки із спеціальних дисциплін	М. Туркіна [334]	Професійні знання
9	Взаємозв'язок професіоналізму особистості й професіоналізму діяльності (акмеологічний підхід)	А. Демін та ін. [99]	Професіоналізм особистості й діяльності
10	Володіння знаннями і вміннями, що дозволяють висловлювати професійно грамотні думки, оцінки	П. Баранова [36]	Професійні знання, вміння
11	Сукупність професійних знань і умінь, а також способи виконання професійної діяльності	О. Шахматова [378]	Професійні знання, вміння, способи їх реалізації
12	Сукупність взаємозв'язаних якостей особистості, знань, умінь, навичок, способів виконання діяльності, досвіду практичного використання знань і умінь, характеристик мислення, що забезпечують здатність ухвалювати ефективні рішення, діяти	Ю. Татур [330]	Сукупність взаємозв'язаних якостей особистості
13	Це поняття є більш широким, ніж сума знань, умінь і навичок, тому що містить усі сторони діяльності: знаннєву, операційно-технологічну, ціннісно-мотиваційну тощо.	А. Хуторський [367]	Сукупність професійних компетенцій
14	Система знань, сформованість професійних умінь і навичок	А. Реан та ін. [287]	Професійні знання, вміння і навички
15	Інтегральна характеристика ділових та особистісних якостей фахівців, що відображає рівень знань, умінь, досвіду, достатніх для здійснення певного роду діяльності, яка пов'язана з прийняттям рішень	Л. Семушина, Н. Ярошенко [301]	Інтегральна характеристика ділових та особистісних якостей
16	Професійні (об'єктивно необхідні) знання; професійні вміння; професійні психологічні позиції, установки фахівця, необхідні для конкретної професії; особистісні особливості, що забезпечують оволодіння фахівцем професійними знаннями та вміннями	А. Маркова [199]	Професійні знання, вміння, професійні психологічні позиції, настановлення (установки)

Визначення, наведені в таблиці, дозволяють виявити основні елементи поняття «професійна компетентність». При усій різноманітності формулювань достатньо явно простежується повторюваність основних структурних елементів цього поняття. Дані, отримані в результаті контент-аналізу поняття «професійна компетентність», показують, що загалом позиції авторів свідчать про комплексний підхід до визначення набору основних елементів цього поняття. Сутнісні характеристики, виявлені в результаті аналізу різних тлумачень поняття «професійна компетентність», дозволяють сформулювати визначення цього поняття як інтегровану якість особистості, що поєднує рівень необхідних знань, умінь, навичок, здібностей, професійно важливих якостей для ефективного виконання професійної діяльності.

М. Громкова зазначає, що професійна компетентність фахівця повинна складатися з таких компонентів, як духовно-етичний, пізнавально-творчий, інституційний, комунікативний [89, с. 73].

З позиції психологічного підходу до визначення структури професійної компетентності цю якість можна охарактеризувати в термінах структури особистості. Зокрема, В. Шадриков виокремлює такі компоненти: *функціональний*: є системою набутих у закладі вищої освіти знань (гуманітарних, природничо-наукових, загально-професійних, спеціальних і профільних дисциплін), навичок творчої діяльності фахівця з урахуванням їх глибини, обсягу, стилю мислення, норм етики, соціальних функцій; *мотиваційний*: містить мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки актуалізації в професійній діяльності; *рефлексивний*: містить комплекс навичок самоконтролю, самоаналізу, прогнозування результатів своєї діяльності; *комунікативний*: містить здібності налагоджувати міжособистісні відносини, формулювати думки, здійснювати професійну взаємодію [373, с. 27].

Незважаючи на різноманіття думок відносно трактування професійної компетентності, можна констатувати, що більшість авторів розглядають її в двох аспектах: як мету освіти, професійної підготовки; а також як проміжний результат, що характеризує стан фахівця, який здійснює свою професійну

діяльність. Дослідження функціонального розвитку професійної компетентності свідчить, що на початкових стадіях професійного становлення фахівця має місце відносна автономність цього процесу, а на стадії самостійного виконання професійної діяльності компетентність усе більш об'єднується з професійно важливими якостями.

Основними рівнями професійної компетентності суб'єкта діяльності є результат навчання, професійна підготовленість, професійний досвід і професіоналізм. Студент або навіть випускник не може вважатися фахівцем, який досяг високого рівня професійної майстерності. Проте він повинен мати засоби, які дозволили б йому вдосконалюватися в професійному плані. Тобто в умовах закладу вищої освіти можливо й необхідно сформувати ті елементи цієї системи, які надалі сприятимуть переходу на вищі рівні професійної компетентності.

В. Петрук відзначає, що професійна компетентність бакалавра – результат підготовки здобувача освіти певного напрямку, виражений рівнем засвоєння відповідних соціально-особистісних і професійних компетенцій, інтегральна характеристика особистості випускника [238]. На наш погляд, можна стверджувати, що компетентність фахівця є одержана, відрефлексована ним в процесі професійної діяльності система соціально-значущих і особистісно-значущих компетенцій.

Для вирішення завдань дослідження великий інтерес для нас мають роботи провідних вітчизняних і зарубіжних учених, які розглядають професійну компетентність юриста.

Як свідчать дослідження В. Васильєва, Н. Євдокимової, А. Жалинського, В. Романова, М. Сілкина, О. Столяренко, Ю. Чуфаровського та ін., професійна компетентність юриста не може бути зведена лише до знань, умінь та навичок з майбутньої професії. Професійна компетентність, будучи інтегрованою характеристикою особистості фахівця, поєднує в собі і соціально-особистісний, і інструментальний, і загально професійний, і

спеціалізовано професійний аспекти, які знаходять своє відображення у вигляді компетенцій.

У вітчизняній науковій літературі (Н. Ничкало [101], А. Дяків [110], В. Петрук [238]) зазначено, що компетенції часто містять такі компоненти: 1) мотиваційно-ціннісні, 2) когнітивні, 3) діяльнісні, 4) рефлексивно-оцінні.

Когнітивні і діяльнісні складові компетенції укладаються в концепцію опису за допомогою тріади «знання – уміння – здатності» і легко піддаються вимірюванню. Мотиваційно-ціннісні та рефлексивно-оцінні складові компетенції неможливо виміряти, вони формуються на основі технологій успішної діяльності. Оцінювати ці складові можна тільки за фактом виконаних завдань, тому описати їх можна за допомогою здатностей (початкових етапів прояву компетенції), передбачаючи при цьому відповідні технології формування та оцінки компонентів проектованої компетенції.

О. Топчій [331], О. Торічний [337] вважають, що компетентність юриста складається з п'яти взаємопов'язаних компонентів: цілемотиваційного (мотиви, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості); змістового (професійні знання); предметно-практичного (професійні уміння та навички); особистісного (професійно важливі особистісні якості та досвід); рефлексивного (самооцінка, професійна самосвідомість).

Вивчаючи проблему формування професійної компетентності майбутніх юристів, С. Вишнеvsька [74, с.17-25] виокремлює такі підструктурні елементи в її структурі: когнітивний (змістовий) – містить професійні знання, механізми їх постійного оновлення; знання сутності професійних проблем, ситуацій і ефективних способів їх розв'язання; *емотивний* (мотиваційний) – усвідомлення готовності щодо здійснення професійної діяльності, готовності, яка заснована на особистісному досвіді й соціальних настановленнях, здійснення процесу пізнання партнерами один одного, емоційної реакції на ситуацію спілкування; *поведінковий*

(виконавський) – уміння та навички регуляції поведінки, організації ефективної взаємодії з метою розв’язання професійних задач та завдань [83].

А. Кайдаш виокремлює такі компетенції в структурі професійної компетентності фахівця юридичної сфери, зокрема працівника правоохоронних органів:

1. Спеціальна компетенція, яка є системою психологічного, морального й діяльнісного станів фахівця, що відображають рівень набутих спеціалістом знань, навичок, досвіду, інформаційної компетенції та інших властивостей в юридичній сфері діяльності. Ця компетенція фасилітує становлення професійної спрямованості особистості, розвиток систем професійних знань, умінь і навичок, що сприяють набуттю досвіду розв’язання типових професійних задач.

2. Інтелектуальна компетенція – особливий тип організації знань, система базових інтелектуальних якостей особистості, таких як ініціатива, здатність до творчості, саморегуляції, унікальності, що забезпечує можливість прийняття юристом ефективних рішень у професійній діяльності (у тому числі – і в екстремальних умовах). Інтелектуальна компетенція співробітників правоохоронних органів впливає на успішність реалізації їхньої професійної діяльності.

3. Комунікативна компетенція є формою інтеграційного пристосування й функціональної спрямованості поведінки юриста, що заснована на сукупності навичок (найнижчий рівень розвитку комунікативної компетенції) і умінь (середній рівень комунікативної компетенції) спілкування. Комунікативна компетенція є умовою здійснення успішної юридичної діяльності співробітника правоохоронних органів в екстремальних та штатних ситуаціях.

4. Психолого-педагогічна компетенція, що полягає в здатності активно впливати на процес розвитку й саморозвитку соціально-ціннісних характеристик особистості (рефлексивність, гнучкість, емпатичність, товариськість, здатність до співпраці, емоційна стійкість тощо), що

дозволяють юристу виконувати соціально-ціннісні та професійні функції в суспільстві [148, с. 135-142].

Вивчення професіограми випускників дозволило В. Смирнову [317] визначити структуру професійно-правової компетентності юриста, що містить особистісний і діяльнісний (поведінковий) компоненти. Під особистісним компонентом мається на увазі особистісний потенціал юриста, який є базовим у процесі формування основ професійно-правової компетентності фахівця; діяльнісний компонент відповідає за прояв професійно-правової компетентності спеціаліста в процесі виконання професійних функцій. І особистісний, і діяльнісний компоненти забезпечують взаємозв'язок підструктур професійної компетентності юриста: аксіологічної (усвідомлення фахівцем цінності професійної діяльності в сучасному суспільстві, сформована гармонійна система професійно особистісних цінностей, опанування норм професійної етики) та когнітивної (сформованість критичності, системності, логічності, гнучкості юридичного мислення, високий рівень правосвідомості, опанування багатоаспектним комплексом нормативно-правових, процесуальних знань, які застосовуються в діяльності інспекторів протипожежної служби).

Аксіологічна та когнітивна підструктури, уважає науковець, визначають процесуально-методологічний комплекс знань і умінь юриста; цей комплекс, у свою чергу, складається з компонентів: а) професійно-практичного (досвід застосування юридичного інструментарію з метою розв'язання професійних задач у межах правового поля) – визначає професійно-прикладний та організаційно-технологічний комплекси вмінь реалізувати себе як спеціаліста; б) афективного (сформованість вольових якостей, умінь саморегуляції емоційного стану та професійної поведінки в ситуаціях неабиякої емоційної напруги). Цей компонент визначає розвиток професійно важливих якостей юриста.

На основі аналізу специфіки професійної діяльності та професіограми юриста В. Смирновим [317, с. 50-54] було виокремлено такі групи

професійно важливих якостей фахівця: а) соціально-значущі (гуманістична спрямованість особистості, громадянська позиція, моральність, бажання працювати, усвідомлення важливості професійної діяльності тощо); б) професійно-інтелектуальні (зацікавленість у професійно-правовій підготовці, ерудованість, розвиток професійного мислення тощо); в) професійно-поведінкові (дисциплінованість, відповідальність, самостійність, ініціативність, сміливість у відстоюванні своєї думки тощо); г) професійно-особистісне самовдосконалення (нетерпимість до недоліків у собі та інших, здатність до адекватної самооцінки, культура професійної діяльності тощо).

Н. Львова [194] виокремлює такі компоненти професійної компетентності юриста:

1. Мотиваційно-ціннісний компонент, що містить систему мотивів, які виражають усвідомлене прагнення фахівця до виконання діяльності. Зазначений компонент також містить систему цінностей, яка інтегрує у своїй структурі особливості здійснення особистісних, професійних та загальнолюдських взаємостосунків в правовій сфері і визначає характер мотивації та активності студентів, усвідомлення особистої й суспільної значущості їхньої майбутньої професії, зв'язок їхніх інтересів з ціннісними орієнтаціями, інтенсивність емоційних переживань, вольових зусиль, уваги тощо. Цей компонент орієнтує студентів на вивчення особливостей юридичної діяльності; на ознайомлення з базовим змістом основ правової діяльності; інформує студентів про загальні та спеціальні професійно важливі знання в професійній сфері діяльності.

2. Конструктивно-діяльнісний компонент орієнтує студента на здатність співвіднесення своїх індивідуальних особливостей з професійними вимогами, оволодіння основними вміннями й прийомами, необхідними для реалізації правової діяльності. Для зазначеного компонента професійної компетентності юриста потрібними є такі групи вмінь: конструктивні (проекування, прогнозування, планування, аналіз, рефлексія);

організаторські (інформаційні, розвивальні, орієнтаційні, мобілізаційні); комунікативні (уміння спілкуватися й встановлювати довірчі стосунки з підзахисними, уміння забезпечити правовий характер взаємовідносин між суб'єктами юридичної діяльності, здатність керувати). Цей компонент спрямований на реалізацію конструктивної й соціально-комунікативної функцій професійної компетентності юриста.

3. Рефлексивно-оцінний компонент передбачає, що студент буде здатний усвідомити важливість і невідворотність закону не тільки в правових випадках, а й у будь-яких інших ситуаціях, у тому числі життєвих. Готовність студента осмислити й проаналізувати результати своєї юридичної діяльності полягає не тільки в об'єктивному оцінюванні своїх дій, а й у здатності реконструювати професійну діяльність, коли з'явилися певні труднощі – виявити їх причини й зорієнтуватися у своїх подальших діях з урахуванням правових норм. Цей компонент спрямований на реалізацію рефлексивної функції професійної компетентності юриста [194, с. 36-38].

Фундаментальним є дослідження В. Єнгалічова [114, с. 175-203], який розробив модель професійної компетентності фахівця, що складається з таких блоків: 1) когнітивного – професійно важливі знання в галузі психології, знання юриспруденції, основних нормативно-правових актів, законодавства, знання іноземних мов; 2) професійно важливих умінь – уміння застосовувати теоретичні знання на практиці; уміння правильно застосовувати, обробляти й інтерпретувати психодіагностичні методики; уміння працювати з комп'ютером та засобами зв'язку; 3) мотиваційного – інтерес до своєї роботи, до самовдосконалення, до досягнення аксіологічного змісту своєї діяльності; 4) комунікативного й морально-вольового блоку – уміння спілкуватися, виявляти рішучість, енергійність, самостійність, повагу до людей, тактовність тощо.

Аналізуючи наукову літературу з проблеми професійної компетентності фахівця юридичної галузі, ми дійшли висновку, що існують досить різноманітні підходи щодо визначення сутності, змісту, структури та

можливостей формування професійної компетентності. Деякі автори (О. Бодальов [54], Ф. Гоноболін [79], Н. Кузьміна [175] та ін.) пропонують розглядати цю проблему суто з психолого-педагогічної точки зору, наголошуючи на механізмах формування професійної компетентності, деякі (Т. Лобанова [185], А. Маркова [199], В. Сластьонін [313] та ін.) акцентують увагу на розвитку особистісних характеристик, професійно значущих якостей фахівця. Такі вчені, як В. Болотов [58], Е. Зеєр [129], Г. Серіков [303] та ін., виходять з того, що полівалентна професійна компетентність є однією з ключових кваліфікацій, тому мати сформовану професійну компетентність – означає набути розвитку базових компетенцій. А. Деркач [102], Г. Подчалімова [249] та ін. у структурі професіоналізму діяльності юриста визначають професійну компетентність. Ці вчені орієнтуються, як правило, на знання, уміння та навички фахівця. Загалом у роботах, присвячених дослідженню професійної компетентності юриста, розрізняють такі її види:

– спеціальна компетентність як здійснення спеціалістом власне професійної діяльності на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток (Е. Зеєр [128], С. Єлканов [113], А. Маркова [199], К. Платонов [244] та ін.);

– соціальна компетентність як здійснення спільної (групової, продуктивної) професійної діяльності, а також опанування на належному рівні прийнятими в цій професії прийомами професійного спілкування, усвідомлення соціальної відповідальності власне за результати своєї діяльності (А. Бражникова [62], Н. Клименко [155] а ін.);

– аутокомпетентність як адекватне уявлення фахівця про свої соціально-професійні характеристики, володіння техніками подолання професійних деструкцій та стану когнітивного дисонансу (Н. Кузьміна [175], М. Лук'янова [193] та ін.);

– екстремальна професійна компетентність як здатність діяти в неочікувано складних умовах, у разі аварій, порушень технологічних

процесів тощо (В. Романов [295], В. Смірнов [317], О. Топчій [336], О. Шахматова [378] та ін.).

Незважаючи на велику кількість зазначених видів професійної компетентності фахівців юридичної сфери діяльності, жоден з авторів не окреслює сутність так званого базового критерію, за яким можна було б їх класифікувати. Так, наприклад, соціальна й екстремальна компетентності мають різні характеристики для їхньої класифікації, а отже, розрізняються за структурою, змістом та умовами формування. Зазначимо лише, що названі види компетентності означають зрілість людини в професійній діяльності й спілкуванні, становлення особистості як професіонала, формування його індивідуальності тощо.

І. Івашкевич у структурі професійної компетентності юриста виокремлює такі компоненти: 1) мотиваційно-цільовий; 2) когнітивний; 3) соціальний; 4) аксіологічний; 5) аутопсихологічний [144].

Мотиваційно-цільовий компонент містить мотивацію виконання юридичної діяльності; мотивацію досягнення успіху; здатність ставити цілі власної діяльності та їх досягати; професійне самовизначення, що є критерієм здійснення успішної професійної діяльності; спрямованість як психологічну орієнтацію студента на професійну діяльність, що містить змістову та мотиваційну сторони; професійну готовність як стан студента, який характеризується науково-теоретичною, психологічною, юридичною, фізичною готовністю тощо.

Когнітивний компонент передбачає сформованість у фахівця знань, умінь та навичок, професійно значущого досвіду тощо, а також висвітлює розвиток здатності спеціаліста до використання цих знань, умінь та навичок, фреймів професійно значущого досвіду на практиці. Когнітивний компонент містить як загально професійні знання, уміння й навички, якими має володіти кожен фахівець не обов'язково юридичної сфери діяльності, так і спеціальні знання, уміння й навички, притаманні спеціалістам юридичної сфери діяльності. Отже, загально професійними компетенціями вчений уважає такі:

достатній рівень загально професійних знань; здатність аналізувати набуті знання, уміти самостійно здобувати нові знання, використовувати їх у своїй практичній діяльності; уміння застосовувати добре відомий метод у змінених та екстремальних соціальних умовах; уміння знаходити більш дотичний до певної професійної ситуації метод розв'язання проблеми; уміння здійснювати професійну діяльність в умовах вибору й прийняття альтернативних рішень; уміння спростовувати хибне рішення, уміння ставити під сумнів свої дії та вчинки інших; здатність обирати більш раціональні стратегії виконання діяльності та розв'язання професійних задач; здатність до прогнозування шляхів розв'язання проблем та задач; критичність мислення тощо.

До *соціального компоненту* професійної компетентності юриста належать комунікативна компетентність, емоційно-експресивні особливості особистості та моторно-вольові якості фахівця [144].

За структуру комунікативної компетентності ми приймаємо модель, запропоновану С. Вишневською [74]. Так, комунікативна компетентність юриста містить такі компоненти: 1) *інформаційно-комунікативний компонент* (сукупність юридичних знань (правових і нормативних актів); знання психології особистості, професійного спілкування та міжособистісної взаємодії; орієнтування в професійних ситуаціях на порядок реалізації прав і свобод громадян; здатність до самоаналізу й самопізнання); 2) *афективно-комунікативний компонент* (система цінностей особистості; система соціальних настановлень; уміння і навички управління своїм емоційним станом, здатність до саморегуляції; система ставлень особистості, досвід міжособистісного, професійного спілкування та правових стосунків; здатність до емпатії); 3) *регулятивно-комунікативний компонент* (уміння і навички комунікативної діяльності майбутнього юриста, засновані на правових стосунках; володіння техніками спілкування; уміння і навички вербальної та невербальної взаємодії; уміння і навички конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу).

До *вольових якостей* фахівця автор відносить такі: здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу; здатність об'єктивно оцінювати свої досягнення, сили та можливості; здатність до подолання труднощів, наполегливість тощо. Серед *емоційних особливостей* спеціаліста виокремлено такі: урівноваженість та стресостійкість у конфліктних ситуаціях та ситуаціях когнітивного дисонансу; емоційна стійкість у випадку прийняття відповідних рішень. *Психомоторними якостями* фахівця юридичної сфери діяльності є такі: здатність до миттєвого реагування в умовах дефіциту часу; здатність до миттєвої реакції на раптовий зоровий та слуховий подразник (високий рівень психомоторної реактивності).

I. Івашкевич також виокремила компетенції, які складають соціальний компонент професійної компетентності та характеризують працівника юридичної сфери діяльності: *соціально-особистісні компетенції* – громадянська позиція; розуміння необхідності здорового способу життя; здатність і готовність навчатися самостійно, професійно спілкуватися (у тому числі іноземними мовами); здатність приймати правильні рішення в ситуаціях когнітивного дисонансу; *організаційно-управлінські компетенції* – здатність та готовність оцінити результати своєї юридичної діяльності, застосовувати знання організаційно-правових основ, організовувати роботу колективу, приймати оптимальні рішення в нестандартних ситуаціях; *загальнонаукові компетенції* – здатність і готовність продемонструвати на практиці знання права, знання юридичної психології, уміння проведення юридичної консультації та організації експертизи законопроектів та інших нормативно-правових актів; *загально професійні компетенції* – здатність і готовність тлумачити і застосовувати закони й інші нормативні правові акти; забезпечувати дотримання законодавства в діяльності державних органів, фізичних і юридичних осіб, юридично правильно кваліфікувати факти й обставини, розробляти документи правового характеру, здійснювати правову експертизу нормативних актів, давати кваліфіковані юридичні висновки й

консультації, приймати правові рішення й здійснювати інші юридичні дії відповідно до законів, розкривати й встановлювати факти правопорушень, визначати міру відповідальності й покарання винних, уживати необхідні заходи щодо поновлення порушених прав; *спеціальні компетенції* – здатність і готовність застосовувати навички професійної етики, загальної (грамотність і доброзичливість) правової та психологічної культури, виявляти глибоку повагу до закону й дбайливе ставлення до соціальних цінностей правової держави, розуміння сутності й соціальної значущості своєї професії; здатність співпрацювати з людьми, упорядковувати своє робоче місце та організовувати діяльність юриста відповідно до профілю організації; чітко працювати з законодавством та інформаційно-довідковими системами, систематично підвищувати свою професійну кваліфікацію, вивчати законодавство й практику його застосування, опановувати спеціальну літературу [144].

Відповідно до Профілю програми освітнього рівня «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право» спеціалізації «Військово-юридична» виокремлюють загальні компетентності, фахові компетентності за спеціальністю, фахові компетентності за профілем «Військово-юридичний».

Загальні компетентності: здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу; здатність застосовувати знання в професійній діяльності в стандартних та нестандартних ситуаціях; уміння планувати, організовувати й контролювати власну діяльність; здатність спілкуватися державною та іноземною мовами як усно, так і письмово; уміння грамотно й точно формулювати та висловлювати свої позиції, належним чином їх обґрунтовувати; навички збору й аналізу інформації з національних і міжнародних джерел; навички використання інформаційних технологій і баз даних; здатність бути критичним і самокритичним; здатність працювати самостійно; уміння працювати в команді; здатність приймати неупереджені й вмотивовані рішення; здатність визначати інтереси та мотиви поведінки інших осіб; здатність до самоосвіти та навчання протягом усього життя;

здатність до креативності в предметно-практичній діяльності відповідно до соціальних статусів і модусів; уміння реалізовувати функції в предметно-практичній діяльності.

Фахові компетентності за спеціальністю: знання теорії (філософії) права; знання історії права та устрою держави; знання міжнародних стандартів прав людини; знання Конвенції з захисту прав людини та основоположних свобод, а також прецедентної практики Європейського суду з прав людини; знання основ міжнародного публічного права; знання засад і принципів національного права, а також змісту правових інститутів таких фундаментальних галузей права, як конституційне право, адміністративне й адміністративне процесуальне право, цивільне й цивільне процесуальне право, трудове право, кримінальне й кримінальне процесуальне право; навички реалізації та застосування норм матеріального й процесуального права; уміння моделювати правові ситуації в професійній діяльності; здатність аналізувати правові проблеми та формувати правові позиції; знання правил, методів, прийомів і засобів юридичної техніки; навички застосування юридичного письма; здатність виявляти проблеми в правовому регулюванні й пропонувати способи їх вирішення; знання структури правничої професії та її ролі в суспільстві; знання стандартів правничої професії; навички логічного, критичного й системного аналізу правових документів; навички консультування з правових питань; навички самостійної підготовки проектів актів правозастосування; здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності; знання основ юридичної деонтології; уміння діяти в дусі поваги до юридичної професії.

Фахові компетентності (військово-спеціальні) за профілем «Військово-юридичний»: здатність надавати консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту; здатність надавати консультації командуванню щодо обрання порядку й способів знищення противника, які б не перевищували

допустимий рівень застосування сили залежно від конкретної тактичної обстановки; здатність надавати консультації командуванню при застосуванні противником запалювальної зброї (інших видів забороненої зброї) щодо питань дотримання міжнародних конвенцій про заборонені види зброї; здатність розглядати та погоджувати бойові документи щодо виконання завдань та заходів РХБ захисту; здатність до придбання навичок та умінь щодо розрізнення способів і форм ведення бойових дій у найбільш відомих війнах минулого; здатність оцінювати законність списання матеріальних цінностей та бойової техніки; здатність правовими засобами зміцнювати військову дисципліну в мирний та воєнний час; здатність орієнтуватися на місцевості без карти; здатність орієнтуватися за топографічною картою; здатність вивчати та враховувати індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців у військово-юридичній діяльності; здатність оцінювати та прогнозувати морально-психологічний стан військовослужбовців; здатність особисто виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності та вимагати від підлеглих дотримання законодавчих основ статутів Збройних Сил України, виконання положень статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів; здатність використовувати вимоги керівних документів щодо організації служби військ, застосовувати основні форми та методи роботи командира підрозділу щодо організації служби військ у підрозділі, контролю за виконанням розпорядку дня та підтриманням внутрішнього порядку; здатність виконувати складні завдання у сфері фізичної культури та ставити їх перед іншими (підлеглими); здатність координувати процес управління фізичним удосконаленням та організацію фізичної підготовки для забезпечення фізичної готовності військовослужбовців до бойової діяльності; здатність приймати та обґрунтовувати управлінські рішення щодо реалізації своїх прав та обов'язків з управління підлеглими та підрозділом військової організації; здатність виконувати вимоги керівних документів, використовувати знання

законодавчої бази, правових, нормативних документів для організації та здійснення процесу управління підлеглими в підрозділі; здатність надавати консультації командуванню щодо характерних особливостей небезпечних ситуацій, які виникають при веденні воєнних дій або внаслідок цих дій, а також способів захисту від них; здатність аналізувати й оцінювати та прогнозувати небезпечні ситуації, уживання заходів щодо організації особистої безпеки та забезпечення життєдіяльності в екстремальних умовах.

Узагальнення вищенаведених визначень дає можливість уточнити сутність поняття «професійна компетентність майбутніх військових юристів» і визначити його як *цілісне, складне особистісне утворення, інтегративну якість особистості, яка поєднує володіння майбутнім фахівцем системою знань, умінь та навичок військово-юридичного спрямування, сформованість професійно важливих якостей особистості юриста, що забезпечують ефективне виконання професійних функцій з метою дотримання й захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави в умовах мирного та воєнного часу.*

Схематично структура професійної компетентності майбутніх військових юристів представлена на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Структура професійної компетентності майбутніх військових юристів

При визначенні змісту компетенцій майбутніх військових юристів ми враховували вимоги Профілю освітньої програми підготовки «бакалавра» за спеціальністю 081 «Право» спеціалізації «Військово-юридична».

Зміст компетентностей, які входять до складу професійної компетентності майбутніх військових юристів, наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Зміст професійної компетентності майбутніх військових юристів

№ з/п	Компетентності	Зміст
1	2	3
1.	Загально-професійна	Володіння професійними знаннями: <ul style="list-style-type: none"> - знання професійної юридичної термінології; - знання з різних галузей права (конституційного, цивільного, трудового, кримінального тощо); - володіння методами, прийомами й засобами юридичної техніки; - знання стандартів і структури юридичної професії; - знання основ юридичної деонтології.
2.	Особистісна	Сформованість професійно важливих якостей: <ul style="list-style-type: none"> - дисциплінованості й відповідальності (усвідомлене виконання вимог, високо розвинене почуття обов'язку за доручену справу, відповідальне ставлення до навчання та майбутньої професійної діяльності); - самостійності (виконання професійних завдань без потреби постійного контролю ззовні); - наполегливості (наполегливість у досягненні мети); - самовладання (здатність володіти собою, стриманість); - організованості (планування своїх дій та встановлення порядку їх виконання); - рішучості (швидке й зважене прийняття рішень при виконанні тієї чи іншої дії, учинку); - ініціативності (прагнення до творчості, прояву ініціативи)
3.	Комунікативна	Сформованість комунікативних умінь і навичок професійного спілкування: <ul style="list-style-type: none"> - установлювати й підтримувати психологічний контакт; - вільно володіти вербальними і невербальними засобами комунікативного впливу; - розуміти невербальну поведінку співрозмовника, його психологічний стан, диференціювати його психологічні особливості; - володіти культурою міжособистісного спілкування й культурою мовлення; - змінювати стиль спілкування в конфліктних ситуаціях.
4.	Фахова	Сформованість професійних умінь та навичок: працювати з нормативно-правовими актами та іншими інформаційними джерелами; застосовувати їх в професійній діяльності;

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> - застосовувати на практиці норми різних галузей права; - складати різні види цивільно-процесуальних та кримінально-процесуальних документів; - аналізувати й готувати пропозиції щодо вдосконалення правової діяльності установ, підприємств, організацій; - складати організаційно-розпорядчі документи; - складати й оформляти претензійно-позовну документацію; - здійснювати обробку вхідних, внутрішніх та вихідних документів, контроль за їх виконанням; оформляти документи для передачі в архів організації; - навички реалізації та застосування норм права; - уміння моделювати правові ситуації в професійній діяльності; - здатність аналізувати правові проблеми та формувати правові позиції; - навички консультування з правових питань; - навички самостійної підготовки проектів актів правозастосування; здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності;
5.	Військово-спеціальна	<p>Сформованість військово-спеціальних умінь та навичок:</p> <ul style="list-style-type: none"> - надавати консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту; здатність надавати консультації командуванню щодо обрання порядку й способів знищення противника, які б не перевищували допустимий рівень застосування сили залежно від конкретної тактичної обстановки; - здатність надавати консультації командуванню при застосуванні противником запалювальної зброї (інших видів забороненої зброї) щодо питань дотримання міжнародних конвенцій про заборонені види зброї; здатність розглядати та погоджувати бойові документи щодо виконання завдань та заходів РХБ захисту; - здатність оцінювати законність списання матеріальних цінностей та бойової техніки; - здатність правовими засобами зміцнювати військову дисципліну в мирний та воєнний час; - здатність вивчати та враховувати індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців у військово-юридичній діяльності; - здатність оцінювати та прогнозувати морально-психологічний стан військовослужбовців; - здатність особисто виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності та вимагати від підлеглих дотримання законодавчих основ статутів Збройних Сил України, виконання положень статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів; - здатність виконувати складні завдання у сфері фізичної культури та ставити їх іншим (підлеглим);

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> - здатність використовувати вимоги керівних документів щодо організації служби військ, застосовувати основні форми та методи роботи командира підрозділу щодо організації служби військ у підрозділі, контролю за виконанням розпорядку дня та підтриманням внутрішнього порядку; - здатність приймати та обґрунтовувати управлінські рішення щодо реалізації своїх прав та обов'язків з управління підлеглими та підрозділом військової організації; - здатність виконувати вимоги керівних документів, використовувати знання законодавчої бази, правових, нормативних документів для організації та здійснення процесу управління підлеглими в підрозділі; - здатність надавати консультації командуванню щодо характерних особливостей небезпечних ситуацій, які виникають при веденні воєнних дій або внаслідок цих дій, а також способів захисту від них

Виходячи із змісту поняття «професійна компетентність майбутнього військового юриста», можемо виокремити в його структурі такі *компоненти*: знанієво-термінологічний (загально професійні компетенції); професійно-особистісний (особистісна, комунікативна та мотиваційна компетенції); професійно-операційний (фахові та військово-спеціальні компетенції).

Наступним кроком нашого дослідження є аналіз змісту й видів професійної діяльності майбутніх військових юристів.

1.3 Теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів

Багатоаспектний аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, виявлення сутності, структури та змісту цього феномену становить достатню теоретичну базу для розробки педагогічних умов формування зазначеної інтегративної характеристики фахівця в освітньому процесі закладу вищої освіти.

В основу подальшого дослідження покладено три концептуальні ідеї, на підставі яких буде визначено й обґрунтовано педагогічні умови, спрямовані на формування професійної компетентності майбутніх військових

юристів, які лежать в основі визначення сутності й змісту поняття «професійна компетентність майбутнього військового юриста» і обґрунтування педагогічних умов її формування.

Перша концептуальна ідея полягає в тому, що формування професійної компетентності майбутніх військових юристів – це цілеспрямований, організований і керований процес, спрямований на особистісний та професійний розвиток майбутнього фахівця, його системи знань, умінь, досвіду та професійно важливих якостей. Формування професійної компетентності розглядаємо як процес взаємодії студентів і викладачів, спрямований на формування системи професійних знань та вмінь, досвіду їх практичного застосування, на розвиток особистісних якостей як майбутнього фахівця відповідно до вимог професії шляхом застосування комплексу психолого-педагогічних заходів.

Друга концептуальна ідея дослідження пов'язана з першою й полягає в тому, що вдосконалення змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки дозволить сформувати й удосконалити як систему знань, умінь та навичок студентів, так і розвинути їхні професійно важливі якості як майбутніх військових юристів, підвищити інтерес та мотивацію до професійної діяльності, що загалом сприятиме формуванню професійної компетентності.

Третьою концептуальною ідеєю дослідження є положення, що формування професійної компетентності військового юриста як особистісної характеристики можливо за умов урахування специфіки майбутньої професійної діяльності, що має бути відображено у фаховій підготовці студентів як в аудиторній, так і позааудиторній роботі.

У науковому обігу поки відсутнє точне визначення поняття «педагогічні умови». «Філософський енциклопедичний словник» трактує термін «умови» як філософську категорію, у якій відображено універсальні відношення речей і чинників, завдяки яким вона виникає. За наявності відповідних умов якості речі переходять з можливих у дійсні [350, с. 480].

У педагогіці «умови» прийнято вважати факторами, обставинами, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. При цьому сучасна дидактика трактує умови як сукупність факторів, компонентів освітнього процесу, що забезпечують успішність навчання [292], а теорія виховання розглядає умови як середовище, у якому відбуваються ті чи інші педагогічні процеси.

В. Андреев вважає, що педагогічні умови є результатом «цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення ... цілей» [9, с. 120].

Під *педагогічними умовами* формування професійної компетентності розуміємо комплекс психолого-педагогічних заходів, які мають мету, зміст, методи та форми реалізації в освітньому процесі закладу вищої освіти, спрямовані на оволодіння студентами системою професійних знань, умінь, навичок та досвіду їх практичного застосування, розвиток професійно важливих якостей майбутніх військових юристів з метою підготовки до ефективного здійснення професійної діяльності.

Такими умовами, на нашу думку, є:

1) спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу;

2) забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час;

3) спрямованість професійної підготовки на формування у майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації.

Визначивши основні методологічні підходи й принципи формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, переходимо до

теоретичного обґрунтування першої педагогічної умови, яка була сформульована як *спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу*

Компетентнісна парадигма в європейській системі освіти поступово посіла одне з провідних місць і відкрила нові методологічні шляхи для якісного вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців. Для європейських країн характерне компетентнісне навчання в галузі професійної освіти, яке зорієнтоване на результат, тобто на те, що молодший спеціаліст буде здатний виконувати після закінчення навчання [4; 23; 27; 37; 72; 133; 159; 221].

Відповідно до Наказу Міністерства Оборони України від 20.07.2015 р. №346 Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України [266] освітній процес – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої військової освіти і науки, що проводиться у вищих військових закладах освіти через систему науково-методичних, педагогічних, навчально-виховних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження й використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості. Освітній процес базується на принципах науковості, гуманізму, демократизму, послідовності та безперервності, незалежності від втручання будь-яких політичних партій, рухів, громадських та релігійних організацій і здійснюється на засадах компетентнісного підходу.

Освітній процес у вищому військовому закладі освіти повинен забезпечувати можливість набуття курсантами (слухачами, студентами) загальних та професійних компетентностей у гуманітарній, соціальній, науково-природничій, технічній та військовій сферах, необхідних для

професійної діяльності та їх інтелектуального, морального, духовного, естетичного й фізичного розвитку.

Зміст вищої військової освіти – це обумовлені метою й потребами держави, суспільства та Збройних Сил України вимоги до компетентностей, світогляду, громадських, професійних якостей майбутніх військових фахівців, що формуються в ході освітнього процесу вищого військового закладу освіти відповідно до вимог стандартів вищої освіти.

Зміни, які відбуваються в суспільстві, висувають нові вимоги до рівня підготовки фахівців. О. Тоффлер зазначав, що «...потрібні працівники, що володіють цілком новими властивостями. При розв'язанні... проблем співробітник буде діяти не «за підручником». Він повинен уміти виносити судження й приймати складні оціночні рішення, а не механічно виконувати... спущені згори розпорядження» [338, с. 453-454].

Таким чином, освітній процес у закладі вищої освіти повинен бути спрямований на оволодіння студентами не тільки системою професійних знань, а переважно вміннями, навичками й практичним досвідом їх застосування.

Ураховуючи таку особливість професійної діяльності військових юристів як виконання певних юридичних дій у чітко встановленій послідовності, вважаємо доцільним використовувати алгоритмізацію процесу навчання, а саме набуття практичних умінь та навичок. Алгоритмізація сприяє оволодінню студентами чіткими алгоритмами (послідовностями дій) для розв'язання певних типів задач та ситуацій з метою запобігання виникнення помилок. Застосування алгоритму дозволяє правильно вирішити поставлене завдання (або ситуацію), набути досвіду розв'язання певних типів завдань.

Теоретичні основи концепції алгоритмізації навчання було розроблено в 50-х роках ХХ століття групою вчених під керівництвом Л. Ланда. У теорії та практиці навчання поняття «алгоритм» означає сукупність дій і правил для розв'язання даної задачі [180]. Алгоритми поділяються на дві групи:

1) алгоритми, що дозволяють вирішувати завдання, характерні для даної навчальної дисципліни; 2) алгоритми навчання (засвоєння змісту навчальної інформації). Ефективність навчання залежить від якості алгоритму, який використовується. На практиці розробляються алгоритми, які відображають узагальнені прийоми (розумові дії), якими повинен оволодіти студент для правильного розв'язання поставленої задачі. Засвоєння змісту навчальної інформації відбувається шляхом послідовного виконання логічно пов'язаних операцій. У нашому дослідженні було взято за основу перший тип алгоритмів.

На підставі аналізу вищевикладеного матеріалу для забезпечення спрямованості освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності був розроблений *алгоритм* викладання різних типів занять, спрямований на відпрацювання практичних дій, умінь, навичок при вивченні дисциплін циклу професійної підготовки: 1) сприйняття студентом нової інформації (зразків дій, прийомів); 2) усвідомлення й фіксація нової інформації; 3) ознайомлення зі сферою (ситуаціями) її застосування та прикладами використання; 4) оволодіння практичними діями, прийомами самостійного застосування знань; 5) самостійне застосування дій у різних ситуаціях (набуття досвіду практичної діяльності). Розглянемо зміст кожного із етапів алгоритму.

Розроблений нами алгоритм використовувався при проведенні навчальних занять практичного спрямування: практичних, тактичних, тактико-спеціальних та ін., що детально описано у п. 2.3.

Перший етап алгоритму – сприйняття студентом нової інформації (зразків дій, прийомів). Сприйняття відбувається як у вигляді зорового спостереження за діями викладача (демонстрація), показ ним певних дій, прийомів, так і шляхом сприйняття інформації на слух, ознайомлення зі змістом дій. Паралельно з поступовим отриманням навчальної інформації в процесі сприйняття формується, конструюється й розвивається система нових знань. Ця система нових знань доповнює вже наявні знання й одночасно вибудовується певна ієрархія знань у контексті «нові» + «старі»

знання. Відбувається процес взаємодії внутрішньої свідомості й зовнішньої інформації, яка має для людини достатню й необхідну новизну. Процеси сприйняття, усвідомлення й подальшого засвоєння знань породжують уявні дії людини, тобто відбувається уявне (розумове) здійснення студентом тих самих дій, які були продемонстровані викладачем [5].

Другий етап алгоритму – усвідомлення й фіксація студентом нової інформації. Усвідомлення інформації – це якісно новий щабель розвитку в пізнанні людиною явищ і процесів дійсності. Основна роль в усвідомленні належить мисленню, яке активізується й спрямовується на пошук певних сенсів. Людина докладає психічних, у першу чергу, розумових «зусиль», а також вольових не тільки з метою отримати додаткову інформацію із зовні, а й вилучити потрібну для її інтерпретації й побудови нових логічних зв'язків вже наявну інформацію, яка зафіксована в пам'яті. Це дозволяє людині в подальшому переходити від пізнання й розуміння інформації до побудови умовиводів, що є важливим на етапі застосування нової інформації. Важливою ознакою усвідомлення інформації є її вербалізація, тобто використання мови для опису інформації (озвучування її змісту). Вербалізація дозволяє впорядкувати нову інформацію й визначити ставлення індивіда до інформації, допомагає йому «самовизначитися», зрозуміти, як і для чого може бути використана отримана інформація. Певною мірою формується й усвідомлюється мотив, тобто в людини виникає переконання стосовно того, яким чином може бути застосована ця інформація, у яких ситуаціях використана.

Для того, щоб усвідомлена (нова) інформація була зафіксована в пам'яті студента, дотримувалися певних правил: 1) стимулювання мотивації до запам'ятовування. Для цього необхідно встановити взаємозв'язок нової інформації (навчального матеріалу) з майбутньої професійною діяльністю; показати, у яких умовах інформація є корисною й може бути використана; 2) інформація повинна бути «включена» у діяльність. Застосування інформації підвищує швидкість і міцність її запам'ятовування;

3) психологічне налаштування студента на запам'ятовування інформації. Налаштування здійснюється в таких напрямках: передбачуваний час зберігання інформації; складність навчального матеріалу; зміст навчального матеріалу; умови, у яких буде відбуватися використання інформації.

Третій етап алгоритму – ознайомлення студентів із сферою (ситуаціями) застосування та прикладами використання інформації (дій, прийомів). Цей етап передбачає наведення прикладів, ситуацій із реальної професійної діяльності з використанням інформації. Також на цьому етапі передбачено початкове відтворення студентами дій по застосуванню знань на практиці. Результатом зазначеного етапу алгоритму є усвідомлення студентами необхідності володіння відповідними вміннями та навичками, у яких ситуаціях професійної діяльності вони будуть застосовані, а також у чому полягає сутність даних конкретних умінь та навичок.

Четвертий етап алгоритму – оволодіння практичними діями, прийомами самостійного застосування знань – передбачав їх виконання й відпрацювання в стандартних ситуаціях. Формування в студентів умінь і навичок відбувалося за допомогою метода вправ. Сутність методу полягає в тому, що студенти багаторазово виконують (повторюють) дії (прийоми), тобто тренуються в застосуванні засвоєного навчального матеріалу на практиці й у такий спосіб удосконалюють свої знання, відпрацьовують уміння і навички, а також розвивають мислення й творчі здібності. Оволодіння практичними діями, прийомами самостійного застосування знань буде успішним за таких умов: а) студенти повинні володіти відповідними знаннями, які забезпечать можливість виконання відповідних вправ; б) виконання вправ повинне носити усвідомлений характер; в) вправи повинні бути ретельно підготовлені й доступні для виконання; г) вправи повинні сприяти поглибленню знань студентів і розвитку мислення.

Організація тренувальної діяльності передбачає виконання таких видів завдань: а) усних вправ; б) письмових вправ; в) практичних завдань з навчальних дисциплін, які пов'язані із математичними розрахунками,

використанням вимірювальних приладів тощо; г) практичних вправ, пов'язаних із відпрацюванням практичних дій та прийомів (використання різних видів зброї, спецзасобів, прийомів самозахисту тощо).

П'ятий етап алгоритму – самостійне застосування дій у нестандартних ситуаціях (набуття досвіду практичної діяльності). Цей етап алгоритму відбувається за умов успішного подолання студентом попередніх етапів, коли відбулося оволодіння практичними діями та прийомами самостійного застосування знань. По суті, цей етап передбачає творчу діяльність студента, а саме: 1) «ближній» і «дальній» перенос знань та вмінь в нову ситуацію; 2) комбінування й перетворення вже відомих способів діяльності при вирішенні нових проблем, а також комбінування й перетворення нових способів діяльності при вирішенні старих проблем; 3) уміння вирішувати проблеми (завдання, ситуації) різними способами; 4) уміння бачити альтернативні варіанти при вирішенні завдань (проблем, ситуацій); 5) уміння відмовитись від звичних (традиційних) способів вирішення проблем і створити принципово новий підхід. Важливо підкреслити, що наявність у студента декількох умінь з тих, що перелічені вище, свідчить про наявність у нього певного досвіду практичної діяльності.

У межах зазначеної педагогічної умови з метою забезпечення спрямованості освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності здійснювалось педагогічне супроводження виробничої (юридичної) практики та військового стажування студентів.

А. Мартинюк зазначає, що майбутній фахівець має володіти вміннями практичного застосування предметних знань, що відбувається під час практичної професійної діяльності, яка здійснюється в період навчання студентів в рамках педагогічної й виробничої практик, а також під час участі в роботі студентського наукового співтовариства [201].

П. Яременко також до основних чинників, що впливають на якість формування професійної компетентності майбутнього фахівця, відносить навчальну й педагогічну практику [395].

Проходження виробничої (юридичної) практики спрямоване на формування вмінь та навичок практичної роботи, необхідних для самостійного здійснення юридичної діяльності, прийняття професійно виважених рішень. Під час проходження цього виду практики студенти знайомляться з особливостями професійної діяльності юристів в організаціях різного типу (установах, підприємствах, судах, прокуратурі, відділах внутрішніх справ тощо); відпрацьовують практичні вміння та навички, необхідні для самостійного здійснення юридичної діяльності, розвивають і вдосконалюють навички ведення юридичної документації; застосовують на практиці знання, отримані під час теоретичного навчання; розвивають уміння самостійно приймати рішення й творчо підходити до виконання завдань; набувають умінь планувати та організовувати робочий час, працювати в колективі.

Після проходження виробничої (юридичної) практики студенти повинні вміти: відбирати, систематизувати, опрацьовувати й використовувати необхідну правову та управлінську інформацію, вільно користуватися інформаційними базами; складати проекти документів, здійснювати їх облік і зберігання; погоджувати та візувати розроблені документи; здійснювати прийом та юридичне консультування; працювати зі скаргами та пропозиціями громадян; формулювати виважені пропозиції (або їх проекти) щодо вдосконалення діяльності організації тощо.

Програма виробничої (юридичної) практики містить реалізацію таких загальних позицій: вивчення структури відомства; вивчення функціональних обов'язків посадової особи – керівника практики, ознайомлення з робочим місцем; вивчення режиму роботи установи; ознайомлення за згодою посадової особи з документами й матеріалами, які перебувають у провадженні; ознайомлення з порядком підготовки й здійснення претензійно-

позовної роботи; вивчення нормативних та інструктивних документів, які стосуються діяльності установи та конкретної посадової особи; виконання окремих посадових функцій та професійних доручень; самостійна розробка змісту ділових паперів; виконання індивідуальних завдань керівника практики; розробка пропозицій щодо вдосконалення роботи підрозділу, юридичного обслуговування відповідної служби тощо.

Військове стажування майбутніх військових юристів є важливою складовою освітнього процесу й здійснюється з метою набуття та вдосконалення ними практичних навичок під час виконання посадових обов'язків юрисконсульта військової частини, військової установи та закладу, поглиблення та закріплення набутих знань, умінь і навичок, ознайомлення з особливостями практичної діяльності юрисконсульта в мирний, особливий період та у воєнний час, виконання завдань з усебічного забезпечення життєдіяльності військ та військових формувань, створених відповідно до законів України.

Основними завданнями військового стажування є такі: поглиблення та закріплення теоретичних знань, отриманих у процесі навчання; ознайомлення з практикою роботи юрисконсульта військової частини щодо забезпечення законності при здійсненні управлінської, адміністративно-господарської діяльності у військовій частині; набуття необхідних умінь та практичних навичок при виконанні посадових обов'язків юрисконсульта військової частини; вивчення організації військової частини, складу та завдань підрозділів і служб; ознайомлення з порядком забезпечення військової частини озброєнням, військовою технікою та майном, продуктами харчування та з особливостями фінансового забезпечення; вивчення організації та ведення договірної, претензійної, рекламаційної та позовної роботи; ознайомлення з організацією діловодства та службового листування у військовій частині, роботою зі скаргами, заявами військовослужбовців та членів їхніх сімей, працівників і службовців Збройних Сил України, громадян; ознайомлення з організацією життя та побуту особового складу;

набуття практичних навичок в організації та проведенні заходів з військового, морального, правового та культурного виховання військовослужбовців у частинах і підрозділах.

Отже, військове стажування дає змогу глибше зануритися в зміст і технологію майбутньої професійної діяльності, дозволяє поглибити професійні знання й сформувати професійні вміння відповідно до фаху.

Друга педагогічна умова була спрямована на забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час.

Питання міждисциплінарного навчання широко обговорювалося у США ще з 1980-х рр. Завдяки дослідженням Hilda Taba (1966) та інших науковців воно знову набуло актуальності, адже підхід, орієнтований на вивчення однієї дисципліни, не дозволяє проникнути в сутність деяких складних явищ, подивитися на них під різними кутами зору, об'єктивно оцінити та проаналізувати отриману інформацію.

У кінці 80-х років більшість науковців дійшла висновку, що міждисциплінарне навчання здатне покращити засвоєння окремих дисциплін, а не витіснити їх. Відтоді головним завданням викладачів є добір таких зв'язків між дисциплінами, які здатні стимулювати мислення вищого порядку, відкидаючи слабкі зв'язки, які можуть спровокувати когнітивний дисонанс [388].

Міждисциплінарні зв'язки – це зв'язки між змістом навчальних дисциплін (предметів), які встановлює викладач або студент у процесі пізнавальної діяльності з метою більш глибокого усвідомлення тієї чи іншої проблеми, а також для більш ефективного застосування знань на практиці.

В. Андрейцев трактує міжпредметні зв'язки як «педагогічну категорію для позначення інтегративних відношень між об'єктами, явищами, процесами реальної дійсності, що знайшли відображення в змісті, формах, методах навчального процесу» [11, с.47]. Ця умова обґрунтовується тим, що

в процесі навчання майбутніх юристів важливою засадою є єдність вивчення різних аспектів правової діяльності (судової, адміністративної тощо). Сучасна професійна діяльність потребує наявності фахівців інтегрованих знань і вмінь, що може бути досягнуто шляхом забезпечення у процесі їх підготовки міжпредметних зв'язків.

В. Козаков акцентує увагу на тому, що для формування професійної компетентності в студентів важлива міждисциплінарна інтеграція інформації [163, с. 38-40.]. Учений доводить, що міждисциплінарний інтеграційний підхід забезпечує системність теоретичних знань, різнобічне бачення й усвідомлення складних явищ і процесів соціальної й професійної реальності, формування цілісного уявлення про конкретний предмет, явище, вид діяльності. Вона здійснюється шляхом угруповання навколо базової дисципліни (інтегратора, ядра інтеграції) інформації (наукових понять, законів, відомостей тощо) з різних наукових дисциплін, у яких ряд тематичних питань розглядається з погляду об'єкта, предмета й завдань науки-інтегратора. Для підвищення професійної компетентності в майбутніх фахівців, на думку В. Мануйлова, І. Федорова, необхідно забезпечити оптимізацію освітнього процесу із застосуванням елементів інноваційних методів навчання та здійснення міжпредметних зв'язків; формування умінь і навичок самостійної роботи [198, с. 56-64].

На основі аналізу програм навчальних дисциплін та виявлених міжпредметних взаємозв'язків легше оптимізувати зміст навчання та керувати освітнім процесом. Отже, реалізація міждисциплінарних зв'язків сприятиме забезпеченню взаємозв'язку всіх напрямів їх підготовки – теоретичного та практичного. Міждисциплінарний підхід має значну кількість переваг, а саме такі:

- стимулювання мотивації студентів до навчання загалом, а не тільки до вивчення певної дисципліни, до ґрунтовного осмислення та порівняння, усвідомлення необхідності всіх отриманих знань для майбутньої професії;
- можливість застосовувати й переносити знання в різних ситуаціях;

- можливість по-новому зрозуміти вже відомий матеріал;
- розширення кругозору, підвищення самостійності та творчості студентів;
- інтеграція набутих знань, навичок та вмій в одне ціле та сприйняття засвоєного протягом усього навчання матеріалу як нерозривної єдності;
- можливість реалізувати головні дидактичні принципи навчання [350].

Міжпредметні зв'язки умовно поділяють на попередні та перспективні. Під попередніми міжпредметними зв'язками розуміють такі зв'язки, коли при поясненні матеріалу дисципліни викладач спирається на знання заздалегідь вивчених курсів. Такі зв'язки забезпечуються при одночасному вивченні курсів, а перспективні зв'язки використовуються в тих ситуаціях, коли викладання випереджає його використання в інших дисциплінах.

Забезпечення міжпредметних зв'язків у процесі формування професійних умінь сприяє оновленню вже відомого матеріалу, об'єднує нові й попередні знання, наочно демонструє необхідність і корисність знань із усіх предметів, що позитивно впливає на мотивацію до навчання.

Використання можливостей міжпредметних зв'язків дозволяє підвищити рівень професійних знань і умінь студентів у юридичній галузі, а саме сприяє оволодінню термінологічним понятійним апаратом, знаннями провідних напрямів сучасної юридичної науки, розвитку здатності виявляти їх взаємозв'язки, застосовувати необхідні для їх ефективного здійснення знання і уміння; усвідомлення загальних цілей і завдань професійної діяльності фахівця в області юриспруденції, специфічних засобів і методів їх рішення, цілей і завдань, способів професійного саморозвитку тощо.

Інтеграційний підхід актуалізує й інтеграційний тип пізнання, що поєднує безпосередній досвід, системне мислення, продуктивний підхід до проблеми і що припускає пізнання цілого не тільки на базі вивчення його окремих частин, а й виявлення взаємозв'язків між ними. Діяльність студентів зі структуризації й систематизації інтеграційних знань «передбачає розумову діяльність видалених зв'язків і їх встановлення між окремими поняттями,

об'єктами» [37, с. 27]. При цьому основними формами навчання є такі: проблемна лекція, практичне заняття з елементами дискусії, рольових та імітаційних ігор, моделювання майбутньої професійної діяльності, науково-дослідна робота студентів, проектна діяльність, педагогічна практика, курсові, дипломні та магістерські роботи.

На думку Д. Єнигіна [121, с. 74], під час традиційної організації освітнього процесу в закладі вищої освіти студент диференційовано вивчає кожен дисципліну, коли професійна діяльність потребує наявності інтегрованої суми знань і вмінь, використання їх на практиці, чому й сприятиме реалізація міжпредметних зв'язків.

Е. Лузік обґрунтувала, що «у змісті оновленої підготовки профільного вищого навчального закладу першорядну роль мають відігравати інтегровані (міждисциплінарні) курси» [191, с. 267].

Таким чином, міждисциплінарний підхід сприяє реалізації дидактичних принципів навчання, стимулює викладача до оновлення змісту навчання, збагачення його цікавими та актуальними міждисциплінарними темами, новими соціальними ролями та комунікативними ситуаціями.

Отже, міждисциплінарний інтеграційний підхід передбачає інтегрованість знань, здатність відтворювати, узагальнювати й застосовувати отримані при вивченні різних навчальних предметів знання і уміння для рішення конкретних професійних завдань (навчально-теоретичних, навчально-практичних) та усвідомлення й практичну орієнтованість знань, розуміння сфери застосування інформації, здатність накопичувати й виокремлювати знання, необхідні для вирішення конкретних професійних завдань.

З метою забезпечення міждисциплінарних зв'язків доцільно розробляти й використовувати *комплексні навчальні завдання та ситуації міждисциплінарного змісту*, вирішення яких вимагатиме від студента одночасного застосування знань і вмінь з різних навчальних дисциплін.

У навчальній і методичній літературі накопичено велику кількість типів навчальних завдань, проте до теперішнього часу немає єдиної точки зору на їх класифікацію, хоча така класифікація важлива не тільки для теорії, а й для практики викладання. Наявність такої класифікації дозволила б викладачу найбільш повно використати дидактичний потенціал завдань як засобу навчання студентів, уникнути однобічності в їх виборі, обґрунтовано використовувати той чи інший їх тип відповідно до певної навчальної ситуації.

За рівнем складності вирішення завдання поділяють на прості, складні, підвищеної складності й творчі. Простими вважаємо завдання, вирішення яких передбачає дії за зразком, з використанням знань за однією темою (або розділом) навчальної дисципліни. Ці завдання називають тренувальними, з них починають закріплення нового матеріалу.

Більш складні завдання та ситуації (комплексні) вимагають для вирішення більш значного обсягу знань студентів як з різних тем (розділів), так і з різних навчальних дисциплін, передбачають пошук рішення, а не готові дії за зразком. Розв'язання таких завдань симулює студентів до роздумів, пошуку необхідної інформації, застосування нестандартних підходів. Також у практиці навчання використовують творчі (дослідницькі) завдання, вирішення яких здійснюється шляхом пошуку відповіді на питання «чому?» і вимагає оригінальних способів розв'язання.

У контексті нашого дослідження для забезпечення міждисциплінарних зв'язків у процесі формування в майбутніх військових юристів професійної компетентності було використано саме комплексні навчальні завдання, розв'язання яких вимагало знань з різних навчальних дисциплін.

Розв'язання навчальних завдань та ситуацій вимагає, як правило, використання таких методів рішення, як аналітичний та синтетичний, але частіше використовують аналітико-синтетичний. Аналітичний метод полягає в розчленуванні даної задачі на ряд більш простих (аналіз), тобто рішення починається з пошуку певного рішення або відшукування закономірності, яка

дає безпосередню відповідь на питання завдання. Синтетичний метод передбачає послідовне з'ясування зв'язків величин (або даних) в умовах завдання з іншими, які впливають на результат. Таким чином, рішення завдання при синтетичному методі на противагу аналітичному починається, як правило, не з шуканої величини.

Обидва методи правомірні, однак у дидактичному плані вони мають свої особливості, які потрібно враховувати в освітньому процесі. Аналітичний метод більш «цілеспрямований»: відразу веде до мети, увага студентів не затримується на проміжних етапах. Синтетичний спосіб дозволяє детально розглядати проміжні етапи рішення, кількісні характеристики явищ, використання термінології. Він подібний до методу проб і помилок, а аналітичний висуває підвищені вимоги до рівня логічного мислення студентів і рівня їхніх знань.

У процесі роботи було виявлено, що можна виокремити різні рівні застосування знань: перший рівень характеризується вмінням виокремити, пізнати досліджуваний предмет, дізнатися про нього; другий рівень – уміння застосовувати теоретичні знання в стандартних ситуаціях; третій рівень – уміння застосовувати теоретичні знання в нестандартних ситуаціях. При розробці навчальних завдань міждисциплінарного змісту ми враховували вищезазначені рівні засвоєння знань і вмінь студентів і орієнтувалися на другий і третій рівні застосування набутих знань.

Таким чином, використання комплексних навчальних завдань та ситуацій міждисциплінарного змісту має значний дидактичний потенціал з підвищення рівня професійних знань і розвитку професійних умінь студентів, оволодіння ними термінологічним і понятійним апаратом, застосування знань з різних галузей права, здатності виявляти їх взаємозв'язки; усвідомлення загальних цілей і завдань професійної діяльності військового юриста, оволодіння специфічними засобами й методами їх вирішення тощо, що сприятиме формуванню й розвитку їхньої професійної компетентності.

На рис. 1.2. наведено приклад міждисциплінарних зв'язків навчальних дисциплін циклу професійної підготовки.

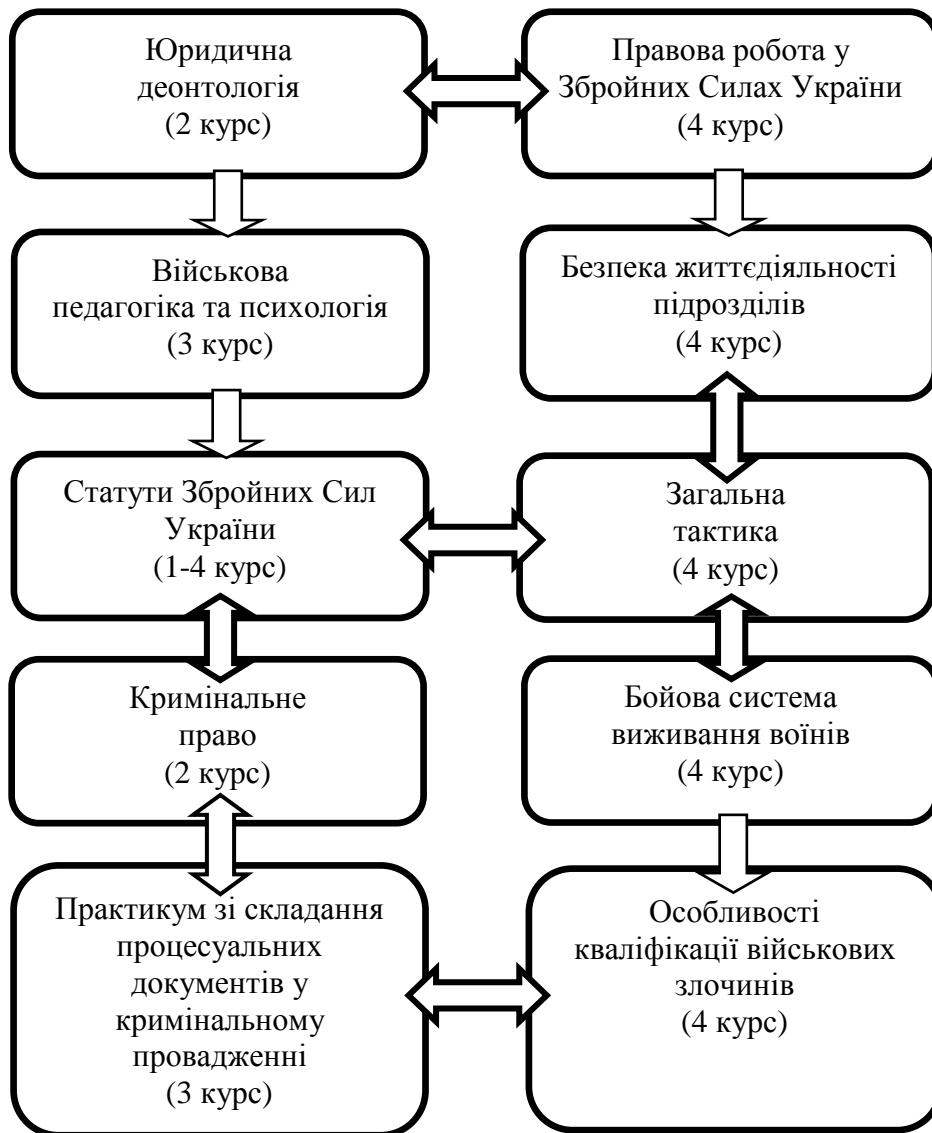

Рис. 1.2. Міждисциплінарні зв'язки навчальних дисциплін підготовки бакалаврів за спеціальністю 081 «Право» спеціалізації «Військово-юридична»

Відповідно до Наказу Міністерства Оборони України від 20.07.2015 р. №346 [266] основними видами навчальних занять у ВВНЗ (військових навчальних підрозділах ВНЗ) є такі: лекція, лабораторне, практичне, семінарське, групове заняття, групова вправа, індивідуальне заняття,

тактичне (тактико-спеціальне) заняття та навчання, командно-штабне навчання та воєнна (воєнно-спеціальна) гра, консультація.

Як свідчить перелік видів навчальних занять, більшість з них за характером реалізації можна віднести до інтерактивних, тобто таких, що передбачають взаємодію, діалог між викладачем і студентами або студентів один з одним [327, с. 52]. Тобто з метою забезпечення відпрацювання вмінь та навичок при проведенні даних типів навчальних занять доцільно використовувати інтерактивні методи й форми організації навчання.

Інтерактивні методи навчання – це форма організації пізнавальної й комунікативної діяльності, яка передбачає залучення студентів у процес пізнання, дає можливість безпосередньо застосовувати знання, виконувати певні вправи із відпрацюванням умінь. Інтерактивні методи навчання орієнтовані на «широку взаємодію студентів не тільки з викладачем, а й один з одним, на домінування активності студентів і на активізацію внутрішнього діалогу (екзистенціального переживання студентами навчального матеріалу)» [93, с. 25]. Роль викладача полягає в спрямуванні й підтримці активності студентів в процесі комунікації, виявленні різноманіття точок зору, полегшенні взаєморозуміння учасників спілкування, спонуканні їх до внутрішнього діалогу; викладач виконує функції консультанта-фасилітатора (помічника), а не експерта або своєрідного інформаційного «фільтру» [93, с. 28]. Основними складовими інтерактивних методів навчання є інтерактивні вправи й завдання, які виконуються студентами. Принципова відмінність інтерактивних вправ і завдань від звичайних полягає в тому, що в ході їх виконання не тільки й не стільки закріплюється вже вивчений матеріал, скільки вивчається новий. У сучасній педагогічній практиці існує значна кількість інтерактивних вправ, серед яких можна виокремити такі: творчі завдання, робота в малих групах, навчальні ігри (рольові ігри, імітації, ділові ігри й освітні ігри), соціальні проекти, вивчення й закріплення нового матеріалу (інтерактивна лекція, робота з наочною допомогою, відео- і

аудіоматеріалами, «кожен навчає кожного»), дискусія, дебати, мозковий штурм тощо [253, с.78].

Значні можливості у формуванні компетентності майбутніх юристів має, на думку П. Яременка, ситуативно-проблемна організація освітнього процесу як різновид інтерактивного підходу в навчанні [395].

В. Качалов, Т. Лукіна зазначають, що процес навчання студентів повинен максимально моделювати їхню подальшу професійну діяльність. У цьому зв'язку надзвичайно важливо, щоб на ранніх етапах професійного становлення студенти почали осмислення свого ціннісного простору, побачили його зв'язок із цілями й завданнями обраної професії, а також були залученими до спеціально організованої роботи з розвитку своїх смислових орієнтирів. Автори зазначають, що ситуативно-проблемна організація освітнього процесу передбачає створення навчальних ситуацій різного ступеня проблемності й різного контексту (соціального, професійного, конкретного ролевого або функціонального). Основою такої організації є ситуативний підхід, сутність якого полягає в тому, що пізнавана подія, обстановка аналізуються з погляду ситуацій, їх складових [152].

Ситуативне моделювання (або вирішення ситуативних завдань) як метод навчання майбутніх юристів, як зазначає В. Барко [38; 39] та І. Івашкевич [142], необхідно застосовувати і на теоретичних, і на практичних заняттях. Основними формами його реалізації є ситуацій-ілюстрації (використовуються в ході викладу лекційного матеріалу з метою пояснення окремих теоретичних положень), ситуації-оцінки (аналіз і оцінка студентами описаної викладачем контекстної ситуації), ситуації-вправи й ситуації-проблеми (аналіз ситуації й вибір способу її вирішення), рольові ситуативні ігри. Автор підкреслює, що тематика ситуативно-проблемних завдань, ділових і ролевих ігор, професійних диспутів повинна відповідати змісту того виду компетентності, який формується [187; 370].

О. Тараканова для формування професійних компетентностей майбутніх фахівців рекомендує використовувати модель, що забезпечує

відпрацювання вмінь та навичок з використанням тренінгових вправ та ігор [329].

На думку Е. Лузік, у системі формування професійної компетентності майбутнього фахівця доцільно використовувати позааудиторні форми виховання: конференції, дискусійні клуби тощо. Усі студенти на добровільних засадах мають бути залучені до різних форм і видів діяльності поза межами суто навчальної роботи, що виходить із необхідності задоволення їхніх індивідуальних потреб, які є джерелом формування професійної компетентності [191].

Під час використання інтерактивних методів і форм організації навчання задля формування професійної компетентності майбутніх військових юристів доцільно використовувати проблемні ситуації. На основі аналізу ситуації проблемна ситуація перетвориться в проблемне завдання, що вимагає пошуку способу пояснення й вирішення протиріччя. Отже, проблемний метод навчання, на думку Л. Корнеєвої, передбачає такі кроки: проблемна ситуація, проблемне завдання, модель пошуку рішення, рішення [166]. Вирішення проблемних ситуацій сприяє ефективному розвитку мислення, оскільки актуалізує різні способи розумових дій.

П. Ясінець підкреслює важливість єдності навчального і виховного процесів для успішного формування професійної компетентності в майбутніх фахівців та важливість використання на аудиторних та позааудиторних заняттях ділових ігор, тренінгів тощо [394, с. 68].

В. Серіков підкреслює велику роль особистісно-орієнтованого навчання, методів самоосвіти та самовдосконалення у формуванні професійної компетенції. Він зазначає, що використання інтерактивних методів і форм навчання дозволяє кожному студенту розкрити свій потенціал як майбутнього фахівця, стимулює до саморозвитку й самовдосконалення [303, с. 19].

Покращити рівень підготовки майбутніх військових юристів до професійної діяльності можна шляхом використання в освітньому процесі

інформаційних технологій освіти. Використане в нашому дослідженні поняття «інформаційні технології освіти» (ІТО) є найпоширенішим у пострадянській педагогіці аналогом англomовного терміну *computerized teaching technology*. Поняття «інформаційні технології» – це сукупність методів і технічних засобів збору, організації, збереження, обробки, передачі та представлення інформації, яка розширює знання людей і розвиває їхні можливості з управління технічними та соціальними процесами. При цьому комп'ютерні технології розглядаються або як частина інформаційних, або як застарілий вислів, що витісняється терміном інформаційні технології [250].

Властивостями інформаційних технологій освіти, що забезпечують організацію та активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, можна вважати такі: 1) інтерактивність (у тому числі забезпечення тренінгового характеру навчально-пізнавальних завдань); 2) забезпечення зворотного зв'язку, у тому числі здійснення автоматизованого контролю, моніторингу, діагностування, 3) підвищення інтелектуальності освітнього процесу, зокрема таким шляхом: а) позбавлення суб'єктів викладання та учіння репродуктивних дій та операцій, б) придатність до впровадження в освітній процес складних навчально-пізнавальних завдань, в) використання глобальних інформаційних ресурсів, г) підвищення інформаційної компетентності користувачів інформаційних технологій освіти (і викладачів, і студентів), д) забезпечення актуальності навчального контенту; е) придатність до впровадження складних навчально-пізнавальних завдань, які не можуть бути реалізовані традиційними засобами навчання; ж) сприяння розвитку інформаційної компетенції користувачів.

Отже, проведений аналіз наукових досліджень свідчить про те, що формуванню професійної компетентності майбутніх юристів сприятиме використання комплексних міждисциплінарних завдань та ситуацій професійного змісту та використання інтерактивних методів та форм організації навчання, інформаційних технологій освіти (або їх окремих

елементів), що дозволить забезпечити практичну орієнтованість навчальних дисциплін та відпрацювати професійні вміння і навички.

Третя педагогічна умова – *спрямованість професійної підготовки на формування в майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації* – була спрямована на визначення й формування професійно важливих якостей, комунікативних умінь і навичок та професійної мотивації студентів.

Будь-яка професійна діяльність вимагає від людини володіння специфічними якостями, які сприятимуть успішності її виконання. Для юриста професійно важливі якості є гарантом успішного виконання функціональних професійних обов'язків, оскільки юридична діяльність залежить не тільки від знань, умінь і навичок працівників, а й від особистісних якостей.

А. Деркач, Н. Кузьміна зазначають, що формування професійної компетентності майбутнього фахівця здійснюється через зміст освіти, що містить не лише перелік навчальних предметів, а й професійні навички й уміння, що формуються в процесі оволодіння предметом, а також засоби активної позиції студента в соціальному, політичному й культурному житті ВЗО. Усе це в комплексі формує й розвиває особистість студента, здатність його до саморозвитку й самовдосконалення, що дасть можливість забезпечувати йому ефективне функціонування як суб'єкта-професіонала «людина-людина» [102].

Термін «професійно важливі якості» (ПВЯ) особистості визначає якості людини, які безпосередньо стосуються процесу реалізації професійної діяльності. Уперше його застосували для опису психології праці при розробці професіографії та професіограми професії. Розвиток професійно важливих властивостей фахівців досліджували О. Борисова, А. Деркач, Е. Зеєр, Є. Климов, В. Савіщенко, Б. Ясько та інші. Термін «професійно важливі якості» у науковій літературі тлумачиться неоднозначно.

На думку М. Громкової, «професійно важливі якості (ПВЯ) – це сукупність таких якостей фахівця, які служать успішному виконанню професійної діяльності, ефективному розв’язанню професійних задач, особистісно-професійному зростанню та вдосконаленню» [89, с. 8]. В. Савіщенко під професійно важливими якостями розуміє «індивідуальні якості суб’єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність її опанування» [298, с. 6]. О. Гура додає визначення професійно важливих якостей тим, що ПВЯ «... є стійкими, суттєвими, рівноцінними та можуть бути оцінені» [94]. О. Смірнова вважає, що «професійно значущі якості – індивідуальні особливості людини, які виступають умовою успішного опанування професією та професійною діяльністю» [318, с.29].

Більш широкого розуміння надає професійно важливим якостям Н. Мещеріна [209], зазначаючи, що до них традиційно відносять широкий спектр різних якостей – від природних задатків до професійних знань, одержуваних у процесі професійного навчання й самопідготовки; зокрема, особистісні особливості (мотивація, спрямованість, значеннева сфера, характер), психофізіологічні особливості (темперамент, особливості вищої нервової діяльності), особливості психічних процесів (пам’ять, увага, мислення, уява), а відносно певних видів діяльності навіть анатомо-морфологічні характеристики людини. Сутність процесу формування ПВЯ полягає у функціональному поєднанні окремих ПВЯ, що починають виявляти себе в режимі взаємодії стосовно досягнення мети діяльності.

Таким чином, професійно важливі якості особистості – це комплекс найважливіших індивідуально-психологічних та психофізіологічних особистісних властивостей людини, які достатні та необхідні для успішного виконання діяльності на нормативному рівні.

Професійно важливі якості юриста – це індивідуальні психофізіологічні якості й властивості особистості, що визначають професійну придатність і впливають на успішність опанування юридичної професії, ефективність удосконалення й можливості якісного та

результативного здійснення професійної діяльності. У своїй сукупності вони складають межі компетенцій, покликаних забезпечити високий рівень професійної майстерності в юридичній практиці [62].

Якість результатів освіти (модель випускника) описує В. Безпалько за допомогою трьох наборів параметрів: 1) сукупність знань, умінь і навичок, які, з одного боку, відображають вимоги освітнього стандарту до підготовки спеціаліста, а з іншого боку, визначаються як здатність фахівця виконувати завдання професійної діяльності з потрібними показниками якості; 2) сукупність професійно важливих і особистих якостей, які доповнюють професійно-психологічний портрет спеціаліста та дозволяють перейти від діяльнісної до особистісно-діяльнісної моделі; 3) сукупність умінь, навичок і потреб щодо професійного та особистісного саморозвитку, що визначають здатність особи до активного й цілеспрямованого самовдосконалення, що дозволяє йому досягати вершин професійної майстерності [46, с. 26-28].

Відповідно до Кваліфікаційного паспорта юриста [308] випускник, отримуючи вищу юридичну освіту, повинен володіти такими якостями юриста-професіонала: керуватися принципом верховенства права, знати й поважати закони; уміти організувати свою діяльність і самокритично оцінювати її результати, бути переконаним у необхідності постійного професійного самовдосконалення, уміти постійно акумулювати нову інформацію; бути справедливим і гуманним, поважати моральні цінності, здатним нести відповідальність за долю людей; поважати чужу думку й уміти відстоювати власну у випадку переконаності в правоті, виявляти твердість і незалежність у відстоюванні свого судження, не боятися сміливих ідей; мати здатність поставити себе на місце іншої людини (клієнта) і оцінити ситуацію з цієї позиції, бути здатним до співпереживання й милосердя; культивувати в колективі плюралізм думок, дискусію, ініціативу; мати почуття обов'язку й відповідальності за доручену справу, уміти створити команду однодумців; бути зібраним і врівноваженим, здатним концентрувати й швидко переключати увагу.

С. Алексєєв та В. Яковлєв [7] зазначають, що вимоги та показники, що характеризують юриста, можуть бути поділені на дві групи: загальні вимоги та показники й специфічні (спеціалізовані), що стосуються тих або інших різновидів юридичної діяльності. Відтак завдання, що стоять перед майбутніми юристами, полягають у кваліфікованому розгляді юридичних справ; юридичному обслуговуванні (консультування, юридична допомога тощо); ствердженні високих моральних засад, культурних, духовних та насамперед правових (правової культури й виховання) цінностей. Ці завдання визначають і якості, які повинен мати юрист. Основними з них є такі: політична зрілість, принциповість, правильне розуміння суспільного й державного обов'язків; висока загальна культура, усебічна духовна та інтелектуальна розвиненість; високий рівень моральних якостей; загальна юридична культура, розвинуте юридичне мислення; глибоке знання законодавства й практики його застосування; загально юридичні практичні навички (навички дослідження фактів, знаходження й тлумачення нормативних актів, складання юридичних документів, усних виступів щодо юридичних питань тощо); загально комунікативні й організаційні якості, навички роботи з людьми, знання психології людини; навички науково-дослідної роботи; якості громадського діяча, навички публічних виступів.

Різні сфери трудової діяльності потребують різноманітних поєднань професійно важливих якостей, тому розглянемо їх, виходячи з типів професій, які запропонував Є. Климов [156]. Для професій типу «людина – людина», до якої належить професія лікаря, визначено такі професійно важливі якості: доброзичливість, такт; товарицькість; емоційна стійкість; самовладання, витримка; чуйність, співпереживання (емпатія); самостійність; домінантність; організаторські здібності; соціальний інтелект; чистота, чіткість, виразність мови; експресія обличчя й поведінки; наполегливість.

Як зазначає В. Васильєв, юрист має володіти розвиненими інтелектуальними (когнітивними) якостями: професійною спостережливістю й увагою, професійною пам'яттю й професійним мисленням [66].

А. Токман [333, с. 162-169], ураховуючи нормативні документи, результати експертного опитування юридичних працівників, виходячи з аналізу різних підходів до визначення сутності та структури моральних якостей курсантів відомчих навчальних закладів, систематизував і конкретизував їх таким чином: ставлення до суспільства: гуманістичність, принциповість, самовідданість; ставлення до службової діяльності: відповідальність, самовладання, дисциплінованість, сумлінність, цілеспрямованість, наполегливість, толерантність; ставлення до інших і до себе: відвертість, щирість, правдивість, вихованість, справедливість, чесність, доброзичливість, скромність, великодушність; особистісні якості: почуття власної гідності та честі, гнучкість у міжособистісних відносинах, врівноваженість, оптимістичність.

У контексті формування професійної компетентності майбутніх військових юристів ми виокремлюємо такі професійно важливі якості юриста: *дисциплінованість і відповідальність* (усвідомлене виконання вимог, високо розвинене почуття обов'язку за доручену справу, відповідальне ставлення до навчання та майбутньої професійної діяльності), *самостійність* (самостійне виконання професійних завдань без потреби постійного контролю ззовні), *наполегливість* (завзятість у досягненні мети), *самовладання* (здатність володіти собою, стриманість), *організованість* (планування своїх дій та встановлення порядку їх виконання), *рішучість* (швидке й зважене прийняття рішень при виконанні тієї чи іншої дії, вчинку), *ініціативність* (прагнення до творчості, прояву ініціативи).

Отже, до професійно важливих якостей юриста належить *комунікативність*, зокрема комунікативна компетентність, яка виявляється у сформованості комунікативних умінь і навичок професійного спілкування та професійної мотивації (наявність цілей, прагнень, установок, інтересу, мотивів професійної діяльності), яка містить інтерес до професійної діяльності, прагнення до сумлінного виконання професійних обов'язків, установку на дотримання прав і свобод людини тощо.

Професія юрист – це професія в сфері людського спілкування, яка неможлива без особливої форми спілкування, що впливає на ефективність праці й характеризує рівень професійної придатності.

Проблеми культури спілкування юристів висвітлено в працях О. Бандурки, О. Скакун [34], Л. Барановської, І. Саражинської [37], Н. Кожем'яко [162], П. Скляр [310], Р. Хайрутдінової [355].

Професійне спілкування – це форма взаємодії людей у процесі визначеного виду діяльності, що сприяє встановленню морально-психологічної атмосфери праці та взаємин партнерства між керівниками й підлеглими, між колегами, створює умови для продуктивного співробітництва людей у досягненні вагомих цілей, забезпечуючи успіх загальної справи [274, с. 380].

Професійна комунікативна компетенція – володіння методикою, технологією спілкування й діяльності, уміння синтезувати знання для успішного вирішення завдань, аналізу ситуацій, які зумовлюють необхідність осмислення психологічної сутності явищ, вибору засобів взаємодії. Рішення кожної задачі актуалізує всю систему знань фахівця [307].

Необхідно підкреслити, що спілкування є складовою професійної діяльності юриста незалежно від його спеціалізації. Це процес установалення й розвитку міжособистісних контактів, обумовлений спільним життям, діяльністю людей, їхніми стосунками, які складаються з найрізноманітніших приводів.

Процедура процесуально регламентованого спілкування, його формалізований характер – обов'язкові умови, за яких таке професійне спілкування може здійснюватися, вони ніким не можуть бути порушені. Ці процедури детально описані в законі, починаючи з підстав, без яких не може відбутися сам акт спілкування, і закінчуючи процесуальними формальностями, завершальним діалогом сторін з його особливим порядком протоколювання, яке відображає не тільки зміст, а й увесь хід спілкування, дотримання супутніх йому різних формальностей процесуального характеру,

ігнорування яких може слугувати підставою для визнання недійсними результатів, отриманих у ході спілкування, і спричинити правові санкції до тих, хто порушив передбачений порядок професійно-правового спілкування, довільно спростив його тощо [72].

Особливості професійно-комунікативної діяльності юристів полягають у тому, що вони постійно беруть участь у різних видах ділового (фахового) спілкування. Їм постійно доводиться вступати в контакти з різними посадовими особами, з керівниками місцевих органів влади, з представниками підприємств, установ. Тому, говорячи про професійне спілкування юриста, необхідно враховувати не тільки його процесуальні (допит, очна ставка тощо), а й непроцесуальні форми, в основі яких лежать прийняті в суспільстві, й тому чи іншому соціальному середовищі правила мовної поведінки, стійкі етикетні формули звернення, що відображають зовнішні прояви ставлення будь-якої людини до оточення, до різних соціальних цінностей. У контексті подібних випадків спілкування слід говорити про непроцесуальне професійно-правове спілкування юриста [336].

Види професійно-правового спілкування юриста можна поділити за кількома критеріями: 1) *за суб'єктами*: професійне спілкування юриста як слідчого, адвоката, судді, юрисконсульта, нотаріуса тощо; 2) *за цілями*: публічне спілкування, консультації, допити тощо.

Доречним є також виокремлення *процесуальних* форм спілкування юристів (допит, очна ставка) і *непроцесуальних* (контакти з різними посадовими особами, з керівниками місцевих органів влади, з представниками підприємств, установ).

Процес спілкування юриста завжди має певний соціально-правовий контекст, який виражається системою його відносин із суспільством, державно-правовими інститутами, посадовими особами, окремими громадянами. Отже, як зазначає В. Васильєв, комунікативна компетенція юриста містить: 1) уміння встановити й підтримати психологічний контакт з будь-яким учасником спілкування, подолати психологічно-комунікативні

бар'єри; 2) уміння вільно володіти вербальними й невербальними засобами комунікативного впливу; 3) уміння зрозуміти невербальну поведінку співрозмовника, його внутрішній світ, диференціювати його психологічні особливості; 4) уміння розрізняти правдиві й неправдиві свідчення; 4) володіння культурою міжособистісного спілкування й культурою мовлення; 5) здатність гнучко змінювати стиль спілкування в конфліктних ситуаціях; 6) здатність до критичного самоаналізу й самооцінки, наявність почуття гумору [66].

Комунікативна компетентність майбутніх військових юристів характеризується нами як здатність здійснювати ними ефективно професійне спілкування, тобто продуктивне співробітництво з іншими учасниками правовідносин, створення морально-психологічної атмосфери досягнення найбільш сприятливого результату в стосунках з колегами й клієнтами, забезпечення впливу на партнерів зі спілкування. Детальний аналіз комунікативної компетенції юриста дає нам підстави стверджувати, що вона містить емоційний, поведінковий та когнітивний компоненти. Кожен із компонентів має свої складові.

Емоційний компонент містить мотиваційно-ціннісну складову: мотиви вибору професії юриста; інтерес до обраної професії; прийняття себе та інших; комунікативні установки; професійні орієнтації юриста, які визначають спрямованість його спілкування, вибір тих чи інших способів взаємодії із співробітниками, клієнтами, іншими учасниками правовідносин.

Поведінковий компонент охоплює комунікативні здібності та комунікативні вміння: уміння кодувати та декодувати вербальні й невербальні повідомлення; уміння адаптуватися в професійних ситуаціях, у тому числі ситуаціях спілкування з іноземними партнерами; уміння справляти враження, здійснювати самопрезентацію; уміння володіти техніками ефективного спілкування; уміння впливати на аудиторію; ступінь комунікабельності.

Когнітивний компонент містить комунікативні знання: знання рідної та, як мінімум, однієї іноземної мови; знання психологічних особливостей спілкування; знання правил офіційної субординації; знання засобів впливу на аудиторію та прийомів справляти враження; знання засобів і прийомів установлення, підтримки й завершення психологічного контакту для досягнення мети; соціокультурні знання реалій країни, мова якої вивчається.

Аналіз особливостей юридичної діяльності засвідчує, що комунікативна компетентність майбутніх військових юристів повинна розглядатися як єдність двох взаємопов'язаних, але якісно своєрідних підструктур: юридичної та психолого-педагогічної. Юридична підструктура містить мотиваційно-ціннісну складову емоційного компоненту та знання професійної термінології й уміння кваліфіковано її використовувати. Щодо психолого-педагогічної підструктури, то вона охоплює способи організації професійної взаємодії з клієнтами, учасниками юридичних відносин, вербальні та невербальні засоби спілкування, прийоми впливу на учасників спілкування (поведінковий та когнітивний компоненти).

Різні аспекти формування мотивації майбутніх юристів до професійної діяльності розглянуто в наукових працях учених: О. Бандурки, В. Васильєва, С. Гусарєва, А. Дулова, М. Єнікєєва, М. Костицького, В. Романова, О. Ратінова, С. Сливки, О. Столяренка, Б. Чупринського, В. Чуфаровського та ін.

Важливим компонентом у структурі професійної компетентності майбутнього військового юриста є професійна мотивація.

Проблема мотивації й мотивів поведінки й діяльності – одна зі стрижневих у психології. Логічно, що ця проблема віддавна є об'єктом значного загалу досліджень учених, серед яких, зокрема, праці вітчизняних і зарубіжних науковців: В. Асєєва, Дж. Аткінсона, І. Васильєва, Є. Ільїна, В. Ковальова, О. Леонтєєва, А. Маслоу, П. Симонова, Х. Хекхаузена, П. Якобсона та ін.

Проте в сучасній науці немає єдиного розуміння того, що таке мотивація. Це психологічне явище тлумачиться як «сукупність факторів, що підтримують і направляють, тобто визначають поведінку» (Ж. Годфруа, 1992), «сукупність мотивів» (А. Аверін, 1999), «процес психічної регуляції певної діяльності» (М. Магомед-Емінов, 1998), «процес формування мотиву» (Є. Ільїн, 2003).

У психологічному словнику мотивація (з лат. *movere*) визначається як спонукання до дії; динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, що керує поведінкою людини, який визначає її організованість, активність і стійкість; здатність людини діяльно задовольняти свої потреби [275, с. 201]. Спонукальними причинами діяльності є мотиви – сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта, спрямовуючи його на виконання певної мети й завдань, пов'язаних із задоволенням певної потреби [292].

Мотивацію визначають як сполучення сталих мотивів, що розкривають природу, скерованість і сутність діяльності людини та її поведінки. Водночас мотивація є складною системою зіставлення людиною зовнішніх та внутрішніх чинників поведінки, яка встановлює шляхи реалізації певних форм діяльності та визначає їх спрямування [56].

У психологічній літературі широко обговорюється питання щодо двох типів мотивації: зовнішньої й внутрішньої. Зовнішньою мотивацією називають детермінацію поведінки фізіологічними потребами й середовищною стимуляцією (Е. Десі, Г. Харлоу), внутрішньою мотивацією – обумовленість поведінки, що безпосередньо не залежить від потреб організму й впливів середовища. При цьому зовнішня і внутрішня мотивація студентів існують у єдності.

За своєю сутністю мотивація – широке поняття, яке охоплює складний процес керування спрямованістю та інтенсивністю зусиль. Психологи розглядають мотивацію з різних специфічних позицій, виокремлюючи

внутрішню й зовнішню, мотивацію досягнення та змагального стресу. Ці компоненти є складовою більш загального визначення мотивації [273].

Мотивація пов'язана з особистісно-мотиваційним втіленням індивідами своїх соціальних, психологічних, фізичних можливостей. Мотивація людини становить комплекс спонукань: потреб, мотивів, ідеалів, цілей, ціннісних орієнтацій, які взаємопов'язані між собою та організовані в систему, що й визначає цілісну поведінку людини, надає їй спрямованості. Мотивація виконує декілька функцій: спонукає поведінку людини, спрямовує її, надає їй особистісного змісту та значущості [274].

При цьому мотивація передбачає спрямованість та інтенсивність зусилля. Спрямованість зусилля означає, що особа здійснює пошук зумовлених ситуацій або прагне до них, чи, навпаки, зумовлені ситуації приваблюють її. Інтенсивність характеризує ступінь зусиль, що докладаються в обумовленій ситуації, тобто студент може відвідувати заняття, але не докладати великих зусиль.

Ми розділяємо думку Є. Ільїна, який розглядає мотивацію як «динамічний процес формування мотиву». Разом з тим, мотив є «складним психологічним утворенням, який спонукає до свідомих дій, учинків та виступає їх підґрунтям» [136, с. 98]. Мотиви визначаються знаннями, переконаннями, потребами й інтересами, сукупний вплив яких сприяє формуванню мотиваційної діяльності особистості.

Сучасні підходи до вивчення мотиваційних процесів під час навчання майбутніх фахівців спрямовані на визначення методологічних основ формування позитивної мотивації в студентів до застосування змісту освіти, мотивування якої розглядається як важливий фактор її продуктивності, як засіб формування життєвої компетентності особистості.

При цьому професійна мотивація відіграє роль компенсаторного фактора: в умовах недостатньо розвинених здібностей студент за наявності професійної мотивації може досягти більших успіхів, ніж здібний студент, у якого не сформована професійна мотивація. Тому цілеспрямоване

формування в студентів професійної мотивації є одним із першочергових завдань вищої школи. Проведені психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що професійна мотивація студентів активно формується на 3-4 курсах навчання, коли поглиблено вивчаються професійно-зорієнтовані дисципліни та здійснюється практика.

Ю. Чуфаровський [372] зазначає, що структурними компонентами професійної мотивації є мотивація ініціації (спонукає до діяльності); мотивація селекції (сприяє вибору мети); мотивація реалізації (забезпечує регулювання, контроль реалізації виконання відповідної дії); мотивація постреалізації (уможливлює завершення виконання дії й спонукання до іншої).

Щодо формування мотивації майбутніх військових юристів, то необхідно відзначити, що цей процес залежить від постійних, так званих зовнішніх факторів, які стимулюють майбутніх юристів до фахової підготовки в процесі професійного становлення. Ми також підтримуємо думку про ефективність цього виду мотивації, оскільки він лежить в основі продуктивних педагогічних технологій та використовується в ході контролю й оцінювання фахової підготовки майбутніх юристів. Адже інколи послаблення зовнішнього стимулювання фахової підготовки майбутніх військових юристів із боку викладача може спричинити послаблення або несформованість у них внутрішньої мотивації до отримання високого рівня підготовки. Одним із наслідків таких процесів можуть бути майбутні юристи з різним рівнем успішності. При інтринсивній мотивації дії і вчинки суб'єкта здійснюються добровільно (під впливом внутрішніх переконань), що є більш сприйнятливим у фаховій підготовці майбутніх військових юристів.

П. Ясінець зазначає, що важливою є активно творча мотивація, спрямована на кінцевий результат діяльності професіонала. Для неї є характерним намагання фахівця постійно виявляти активність у пошуку кращих шляхів удосконалення своєї діяльності та різних підходів до організації конструктивної міжособистісної взаємодії. При цьому ситуативна

(адаптивно невизначена) мотивація виявляється в розсудливості, незадоволенні зовнішніми чинниками, що заважають реалізації професійних функцій, у конформності, сумнівах у своїх рішеннях тощо [394].

У нашому розумінні мотивація майбутніх військових юристів складається з ряду спонукань, які постійно змінюються й вступають один з одним у нові відносини (потреби й сенс навчання студента, його мотиви, цілі, емоції, інтереси). Тому становлення мотивації є не просто зростанням позитивного або зменшенням негативного ставлення до професійної діяльності, а й ускладненням структури мотиваційної сфери, до складу якої входять спонукання, поява нових, більш зрілих, іноді суперечливих оцінок і ставлень.

Формування професійно важливих якостей військових юристів, розвиток комунікативних умінь та навичок, професійної мотивації доцільно здійснювати з використанням тренінгу (або тренінгових вправ) відповідного спрямування.

У ряді психологічних робіт (І. Вачков [68], Л. Корнеєва [166], Л. Мороз, С. Яковенко [215], Л. Петровська [237]) тренінг розглянуто як один з активних методів навчання. Навчання – важливий елемент тренінгу, але, на нашу думку, зазначений термін не є тією ключовою характеристикою психологічного тренінгу, що повністю розкриває його сутність. Л. Мороз запропонувала під єдиним терміном «соціально-психологічний тренінг» розуміти практику психологічного впливу, що оснований на активних методах групової роботи. Також вона підкреслює можливість, а іноді й необхідність використання тренінгів при підготовці фахівців, і зазначає, що «тренінг – це система вправ, спрямованих на розвиток здібностей людини, на набуття нею певних професійно необхідних умінь і навичок» [215, с. 45].

У тренінгу створюється можливість негайного співвідношення отриманої інформації й діяльності, емоційного переживання нових моделей поведінки й пов'язаних з ними результатів, що забезпечується дією зворотного зв'язку. Майбутній фахівець у тренінговому процесі за допомогою зворотного зв'язку може виявити дефіцит умінь та навичок,

нестачу теоретичних знань, а також неадекватність установок і стереотипів. Тренінг дозволяє за короткий час сформувати знання та вміння, які неможливо сформувати при застосуванні узвичаєних форм. Ігровий момент занять, акценти на виконання практичних завдань сприяють мобілізації можливостей і здібностей усіх учасників тренінгу.

Провідною метою соціально-психологічного тренінгу деякі автори вважають підвищення компетентності в спілкуванні. Підвищення ефективності спілкування в широкому розумінні неможливо без зміни комплексу особистісних якостей людини, її соціальних установок, а також її загального ставлення до соціального світу й до себе.

Для розвитку професійної компетентності майбутніх військових юристів вважаємо доцільним використовувати тренінг та тренінгові вправи, спрямовані на розвиток професійно важливих якостей (відповідальності, дисциплінованості, самостійності, наполегливості, самовладання, ініціативності), комунікативних умінь і навичок та професійної мотивації.

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз дослідження проблеми формування професійної компетентності майбутніх військових юристів дозволив зробити такі висновки:

1. Аналіз професійної діяльності військових юристів свідчить про те, що вона поєднує в собі юридичну й військову складові, забезпечуючи дотримання норм права в підрозділах збройних сил. Військові юристи – це військовослужбовці (офіцери), які мають юридичну освіту й відають питаннями застосування норм права до правовідносин, що складаються в збройних силах (тобто військового права та загально-правових норм).

Було встановлено, що виконання професійних обов'язків передбачає здійснення таких *функцій*, як правозастосовна (застосування норм права); наглядова (контроль законності); установча (реєстрація юридичних станів,

прав і фактів); правотворча (прийняття нормативних актів; забезпечення дотримання процедури набрання нормативним актом чинності); надання юридичної допомоги (сприяння захисту прав і свобод та представництво законних інтересів фізичних та юридичних осіб); організаційна (наукова організація праці, ведення діловодства); деонтологічна (інтеріоризація стандартів професійної діяльності).

Професійна діяльність військового юриста має такі *особливості*: правова регламентація (нормативність) професійної поведінки та рішень, які приймаються; владний, зобов'язуючий характер професійних повноважень; екстремальний характер діяльності юристів, особливо тих, хто працює в органах суду, прокуратури, податкової служби тощо; нестандартний, творчий характер роботи юриста; процесуальна самостійність, персональна відповідальність юристів за прийняті рішення.

В основу класифікації видів юридичної практичної діяльності покладено критерій професійної спеціалізації (професійної спрямованості) юридичної роботи, на підставі чого виокремлюються такі види діяльності, як діяльність судді, прокурора, слідчого, адвоката, юрисконсульта (юриста установи, підприємства, організації, військового підрозділу), нотаріуса та ін.

Визначено, що на сучасному етапі розвитку суспільства відбувається модернізація вищої освіти на засадах компетентнісного підходу, тому очікуваний результат здобуття освіти виражається як професійна компетентність. Ураховуючи зміст і особливості професійної діяльності військового юриста, було уточнено, що професійна компетентність військового юриста – це *цілісне, складне особистісне утворення, інтегративна якість особистості, яка поєднує володіння майбутнім фахівцем системою знань, умінь та навичок військово-юридичного спрямування, сформованість професійно важливих якостей особистості юриста, що забезпечують ефективне виконання професійних функцій з метою дотримання й захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави в умовах мирного та воєнного часу.*

У структурі професійної компетентності майбутніх військових юристів виокремлено такі компоненти: *знанієво-термінологічний* (загально професійна компетентність); *професійно-особистісний* (особистісна та комунікативна компетентності, професійна мотивація), *професійно-операційний* (фахова та військово-спеціальна компетентності).

Було доведено, що формування професійної компетентності як складного особистісного феномену передбачає створення певних педагогічних умов. Під *педагогічними умовами* формування професійної компетентності розуміємо комплекс психолого-педагогічних заходів, які мають мету, зміст, методи та форми реалізації в освітньому процесі закладу вищої освіти й спрямовані на оволодіння студентами системою професійних знань, умінь, навичок та досвіду їх практичного застосування, розвиток професійно важливих якостей майбутніх військових юристів з метою підготовки до ефективного здійснення професійної діяльності.

У процесі дослідження було визначено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови, реалізація яких, на нашу думку, сприятиме формуванню професійної компетентності майбутніх військових юристів: 1) спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу; 2) забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час; 3) спрямованість професійної підготовки на формування у майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації.

Основні наукові результати розділу відображено в таких наукових працях: [282, 284, 286-289].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ

2.1 Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів

Для сучасної професійної юридичної освіти особливої актуальності набуває питання визначення науково обґрунтованих критеріїв оцінки рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів, що є достатньо складним, оскільки важко піддається кількісним вимірюванням.

Характеристики за рівнями сформованості можна виявити лише на основі орієнтирів, у ролі яких є критерії.

В енциклопедичному словнику поняття «критерій» визначено як ознака, за якою можна судити про щось, мірило для визначення, оцінки предмета чи явища, підстава для оцінки або класифікації чогось. У педагогічній теорії під поняттям «критерій» розуміють об'єктивну ознаку, за допомогою якої здійснюється порівняльна оцінка досліджуваного явища, ступеня розвитку його в різних осіб або сукупність таких якостей явища, що відображають його суттєві характеристики й саме тому підлягають оцінці [349; 385].

Вивчаючи сучасні проблеми професійної підготовки, П. Ясінець конкретизує значення критерію як «міри оцінювання досліджуваного явища та тих змін, які відбулися в розвитку окремих складових чи особистості загалом у результаті експериментального навчання та виокремлених педагогічних умов, за яких визначена гіпотеза відповідає чи не відповідає результатам експерименту» [394, с. 68]. Саме це визначення поняття «критерій» обрано за основу в нашому дослідженні. У свою чергу, показники

– це дані, які свідчать про розвиток та перебіг чогось [394]. У нашому дослідженні вони свідчать про розвиток інтегрованих критеріїв прояву професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Отже, критерієм вважаємо ознаку, на підставі якої відбувається оцінювання, визначення або класифікація будь-якого явища, процесу, діяльності. Без формулювання критеріїв робота з формування професійної компетентності майбутніх військових юристів уже спочатку є невизначеною: невідомо, за якими ознаками можна судити про, що вдалося обрати найкращий у цих умовах варіант формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що вибір критеріїв має здійснюватися з урахуванням таких вимог: число критеріїв повинно бути невеликим за кількістю, але достатнім для визначення сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів; система критеріїв має відображати реальну діяльність працівників з реалізації функцій, тобто бути об'єктивною; кожний окремий критерій повинен бути сформульований чітко, допускати як якісну, так і кількісну характеристики; система критеріїв повинна відображати найбільш істотні ознаки процесу формування професійної компетентності майбутніх військових юристів та його результати [9; 149; 205; 314].

Критерій, на думку П. Яременко, є сукупністю основних показників, що розкривають норму, вищий рівень розвитку відповідної якості. Отже, будучи компонентом критерію, показник є конкретним і типовим проявом однієї із суттєвих сторін, на підставі якого можна «визнати» наявність якості, судити про рівень її розвитку. Показники, будучи складовою частиною критеріїв, служать типовими й конкретними проявами найважливіших сторін оцінюваного явища. Показники повинні відповідати таким вимогам: по-перше, бути простими й доступними для їх розуміння й використання, по-друге, охоплювати суттєві сторони, явища, по-третє, урахувати специфіку

феномену, по-четверте, давати можливість проводити кількісну та якісну оцінку розвитку досліджуваного явища [395].

Питанню визначення критеріїв, показників та рівнів ефективності професійної діяльності представників різних професій присвячено дослідження Л. Бурдейної, О. Вишневської, Н. Замкової, Н. Кожемякіної, Н. Логутіної, Л. Нікіфорової, С. Тарасової, Н. Чабан, В. Черевко та інших.

Відповідно до кваліфікаційного паспорта юриста виокремлено рівні сформованості професійних знань (табл. 2.1) і професійних умінь (табл. 2.2).

Таблиця 2.1

Рівні сформованості професійних знань

№	Назва рівня	Зміст
1	Творчий (високий)	Знання сучасних правових теорій, тенденцій законів, закономірностей, об'єктів, предметів, процесів, методів (алгоритмів) та способів правової діяльності на рівні, що достатні для створення і упровадження власної моделі професійної діяльності, у тому числі й в екстремальних умовах.
2	Достатній (середній)	Знання теорій, законів, закономірностей, об'єктів, предметів, процесів, методів (алгоритмів) і способів діяльності, що необхідні для прийняття та здійснення ефективних рішень, у тому числі й в екстремальних умовах.
3	Понятійний (низький)	Знання та відтворення понятійно-категоріальної інформації про об'єкти, предмети, властивості, процеси, методи та способи діяльності.

Таблиця 2.2

Рівні сформованості професійних умінь

№	Назва рівня	Зміст
1	Творчий (високий)	Уміння використовувати знання для розв'язання нестандартних завдань шляхом застосування знань у нових умовах.
2	Евристичний (середній)	Уміння вирішувати типові фахові завдання шляхом самостійного вибору та застосування знань у типових умовах.
3.	Репродуктивний (низький)	Уміння відтворити досвід практичної діяльності шляхом самостійного вибору та застосування знань у стандартних умовах.

Необхідно зазначити, що проведене нами пілотажне опитування 68 незалежних експертів (викладачів, студентів) показало, що найбільш значущими критеріями й показниками сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів вони вважають такі: рівень теоретичної підготовки студентів – 53,2% опитуваних; розвинені практичні навички професійної діяльності – 51,6% опитуваних; активно-позитивне емоційне ставлення студентів до професійної діяльності – 50,2% опитуваних; сформованість здібностей і професійно важливих якостей – 47,7% опитуваних.

На підставі аналізу наукових досліджень з проблеми формування професійної компетентності майбутніх юристів, урахування вимог освітньої програми підготовки рівня «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право» спеціалізації «Військово-юридична», результатів опитування незалежних експертів та визначених компонентів професійної компетентності майбутніх військових юристів нами було виокремлено критерії сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Професійно-знанієвий критерій (знанієво-термінологічний компонент) відображає системність професійних знань студента за фахом; здатність до тематичного узагальнення професійної інформації, її аналізу; відтворення системи понять відповідної галузі науки для вирішення конкретних професійних завдань; інтегрованість знань студента; здатність узагальнювати й застосовувати знання з різних навчальних предметів для вирішення конкретних професійних завдань; усвідомлення й практичну орієнтованість знань; розуміння сфери застосування інформації, здатність накопичувати й виокремлювати знання, необхідні для вирішення конкретних професійних завдань.

Професійно-особистісний критерій (професійно-особистісний компонент) відображає вияв професійно важливих якостей майбутнього фахівця (дисциплінованість і відповідальність, самостійність, наполегливість, організованість, рішучість, ініціативність); комунікативної компетенції, яка

виявлена у сформованості комунікативних умінь і навичок професійного спілкування; професійної мотивації, яка містить зовнішні та внутрішні мотиви (інтерес до професійної діяльності) особистості стосовно професійної діяльності й мотиви особистісної самореалізації (безпосереднє прагнення реалізувати себе в професійній діяльності).

Професійно-операційний критерій (професійно-операційний компонент) виявляє ступінь сформованості в студентів як майбутніх військових юристів умінь і навичок професійної діяльності, оволодіння вміннями вирішувати професійні завдання, що виявлено в кількості та якості успішно виконаних завдань, в оригінальності та самостійності рішень.

Використання зазначеної сукупності критеріїв дозволить, на нашу думку, комплексно оцінити показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів як в кількісному, так і в якісному відношенні.

Відповідно до визначених критеріїв ми пропонуємо виокремити показники та рівні, що характеризують ступінь сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів: високий, середній, низький (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Критерії, показники й рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів

№	Назва критерію	Показники	Рівні
1	2	3	4
1.	Професійно-знанієвий критерій	Показники професійно-знанієвого критерію виявляються у володінні знаннями: <ul style="list-style-type: none"> - професійної термінології; - видів правопорушень та вимог юридичної відповідальності; - понять і складу адміністративного правопорушення, порядку залучення до адміністративної відповідальності та видів адміністративних покарань; 	<i>Високий рівень</i> виявляється в тому, що студент глибоко й в повному обсязі володіє навчальним матеріалом, відтворює його й використовує при виконанні завдань, володіє юридичною термінологією.

Продовж. табл. 2.3

1	2	3	4
		<ul style="list-style-type: none"> - понять і складу злочину, підстав притягнення до кримінальної відповідальності; - порядку укладання цивільно-правових договорів, вимог щодо їх змісту, видів договорів, принципів виконання цивільно-правового договору; - форм захисту прав громадян та юридичних осіб; - видів і порядку цивільного судочинства, основних етапів цивільного процесу; - виконавчого виробництва; - основних правил професійної етики та прийомів ділового спілкування; - системи документаційного забезпечення; - історії права та устрою держави; - міжнародних стандартів прав людини; - основ міжнародного публічного права; - засад і принципів національного права, а також змісту правових інститутів фундаментальних галузей права, таких як конституційне право, адміністративне й адміністративне процесуальне право, цивільне й цивільне процесуальне право, трудове право, кримінальне й кримінальне процесуальне право; - правил, методів, прийомів і засобів юридичної техніки; - структури правничої професії та її ролі в суспільстві; - стандартів правничої професії; - основ юридичної деонтології. 	<p><i>Середній рівень</i> виявляється в тому, що студент знає основний програмний матеріал, відтворює його частково, недостатньо володіє юридичною термінологією.</p> <p><i>Низький рівень</i> виявляється в тому, що студент не знає значної частини навчального матеріалу, не володіє юридичною термінологією.</p>
2.	Професійно-особистісний критерій	Показником професійно-особистісного критерію є сформованість:	<i>Високий рівень</i> виявляється в тому, що в студента розвинуті професійно важливі

1	2	3	4
		<ul style="list-style-type: none"> – професійно важливих якостей фахівця (дисциплінованості, відповідальності, самостійності, наполегливості, самовладання, організованості, рішучості); – комунікативної компетентності (комунікативних умінь і навичок професійного спілкування); – професійної мотивації, яка містить зовнішні та внутрішні мотиви (інтерес до професійної діяльності) особистості відносно професійної діяльності й мотиви особистісної самореалізації (прагнення реалізувати себе в професійній діяльності). 	<p>якості, володіння комунікативними вміннями, стійкий інтерес до професійної діяльності військового юриста як прояв внутрішньої професійної мотивації.</p> <p><i>Середній рівень</i> виявляється в тому, що в студента зазначені якості виявляються епізодично, недостатньо розвинуті комунікативні вміння та навички, професійна мотивація має зовнішню спрямованість і є недостатньо стійкою;</p> <p><i>Низький рівень</i> виявляється в тому, що студент має недостатній рівень розвитку професійно важливих якостей, комунікативної компетенції та професійної мотивації.</p>
3.	Професійно-операційний критерій	<p>Показники критерію виявляються в оволодінні студентом вміннями і навичками професійної діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - працювати з нормативно-правовими актами та іншими інформаційними джерелами в професійній діяльності; - застосовувати на практиці норми різних галузей права; оперувати юридичними поняттями й категоріями; - складати різні види цивільно-процесуальних та кримінально-процесуальних документів; - складати організаційно-розпорядчі документи; 	<p><i>Високий рівень</i> виявляється в тому, що студент застосовує творчий підхід, правильно вирішує поставленні завдання, обґрунтовує прийняті рішення, добре володіє професійними вміннями та навичками; уміє розв'язувати завдання шляхом застосування знань у нових умовах.</p>

1	2	3	4
		<ul style="list-style-type: none"> - складати й оформляти претензійно-позовну документацію; - реалізовувати та застосовувати норми матеріального й процесуального права; - моделювати правові ситуації в професійній діяльності; - консультувати з правових питань; - самостійно готувати проекти актів правозастосування; - надавати консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту; - надавати консультації командуванню щодо обрання порядку й способів знищення противника, які не перевищували б допустимого рівня застосування сили залежно від конкретної тактичної обстановки; - надавати консультації командуванню при застосуванні противником запалювальної зброї (інших видів забороненої зброї) щодо питань дотримання міжнародних конвенцій про заборонені види зброї; - розглядати та погоджувати бойові документи; - розрізняти способи й форми ведення бойових дій у найбільш відомих війнах минулого; - оцінювати законність списання матеріальних цінностей та бойової техніки; - вивчати та враховувати індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців; - оцінювати та прогнозувати морально-психологічний стан військовослужбовців; - виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності; 	<p><i>Середній рівень</i> виявляється в тому, що в студента недостатньо творчий підхід, він частково правильно вирішує поставлені завдання, обґрунтовує прийняті рішення, уміє вирішувати фахові завдання шляхом самостійного вибору та застосування знань у типових умовах.</p> <p><i>Низький рівень</i> виявляється в тому, що студент не застосовує творчого підходу й не має професійних умінь та навичок на достатньому рівні, відтворює досвід практичної діяльності шляхом застосування знань у стандартних умовах.</p>

1	2	3	4
		<ul style="list-style-type: none"> - вимагати від підлеглих дотримання законодавчих основ статутів Збройних Сил України, дотримуватися положень статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів; - використовувати вимоги керівних документів щодо організації служби військ, застосовувати основні форми та методи роботи командира підрозділу щодо організації служби військ у підрозділі, контролю за виконанням розпорядку дня та підтриманням внутрішнього порядку; - виконувати вимоги керівних документів, використовувати знання законодавчої бази, правових, нормативних документів для організації та здійснення процесу управління підлеглими в підрозділі; - здатність надавати консультації командуванню щодо характерних особливостей небезпечних ситуацій, які виникають при веденні воєнних дій або внаслідок цих дій, а також способів захисту від них. 	

Зазначені критерії та показники сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів ґрунтуються на основних засадах системного підходу та структурно поділяються на три умовні групи: критерії й показники умов, процесу та результативності, що дає можливість аналізувати сформованість професійної компетентності майбутніх військових юристів одночасно як процес, так і як результат.

Таким чином, проведена робота стала теоретичним підґрунтям для експериментальної перевірки ефективності педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки.

2.2. Зміст та організація педагогічного експерименту

Проведений аналіз наукової літератури з питань педагогічної діагностики сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів свідчить про те, що відсутні чітко визначені валідні методики, які були б орієнтовані на пряме вивчення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів. У наявних методиках перевірки якості цілісного освітнього процесу, у частині, що спрямована на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, не представлено чітких критеріїв його оцінювання, не визначено можливості об'єктивного аналізу його результатів. П. Ясінець зазначає, що при оцінюванні навчально-виховного процесу недостатньо використовуються кваліметричні процедури, експертні й математико-статистичні методи [394, с. 75]. Застосування кваліметричного підходу (від лат. *qualis* – методи кількісної оцінки якості педагогічного процесу) [275, с. 341] дозволяє більш обґрунтовано підійти до оцінювання не тільки рівнів знань, умінь, навичок, а й сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців.

Цієї ж думки дотримуються Ю. Максименко, Г. Матвеев, які зазначають, що сучасні проблеми фахової освіти набувають усе нових напрямків, але незмінними залишаються завдання, пов'язані з формуванням професійної компетентності майбутніх фахівців. Реалізація цього процесу вимагає не тільки впровадження активних форм і методів педагогічної дії, а й адекватних методів оцінки їх ефективності. Найбільш прийнятними в педагогічній діяльності є методи, що реалізуються за допомогою засобів кваліметричної діагностики [196 с. 67]. Мета діагностики результатів процесу формування професійної компетентності майбутніх військових юристів полягає в тому, щоб за допомогою певних кваліметричних засобів провести об'єктивну оцінку сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Сучасну ситуацію в теорії і практиці діагностування сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів можна охарактеризувати суперечностями, що склалися, між потребою педагогічних працівників у діагностиці рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів на різних етапах освітнього процесу й недостатньою розробленістю методів їх діагностики в педагогічній практиці; необхідністю в об'єктивній і якісній діагностиці рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів і недостатньою розробленістю валідного педагогічного інструментарію для її оцінювання.

Як зазначають Ю. Максименко, Г. Матвєєв, методика оцінювання рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців і обробки результатів анкетування сприяють ефективному проектуванню й конструюванню вимірювальних засобів, їх експертизі й дозволяють здійснити індивідуалізацію навчання з урахуванням особливостей і можливостей студентів [196, с. 82].

На підставі аналізу низки робіт, присвячених проблемам діагностики структури знань і умінь студентів, їхніх властивостей і особистісних якостей, ми пропонуємо в ролі основного інструментарію діагностики рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів використовувати кваліметричні анкети-вимірювальники. Запропонована технологія діагностики рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів містить процедури валідизації анкети й визначення її надійності як контрольного вимірювального інструменту.

Виявлення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів проводилося за такими етапами (усі етапи були підпорядковані одній меті й відповідно взаємозв'язані й взаємообумовлені).

1. Розробка й апробація діагностичного інструментарію.
2. Визначення рівня знань та умінь студентів з навчальних дисциплін циклу професійної підготовки.

3. Здійснення педагогічної діагностики за допомогою обраного інструментарію.

4. Математична обробка результатів дослідження.

Для діагностики сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів нами використано методи (спостереження, інтерв'ю, бесіди), авторські анкети, стандартизовані методики вивчення особистості.

1. Методика «Діагностики сформованості вольових якостей особистості» (Б. Смірнов) (Додаток А) [137].

2. Опитувальник загальної компетентності (О. Штепа) (Додаток Б) [380].

3. Опитувальник для діагностики мотивів професійної діяльності фахівців (Т. Францева) (Додаток В) [352].

4. Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК) (Додаток Д) [257].

5. Тест «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір у модифікації А. Реана (Додаток Д) [292].

6. Авторська анкета оцінки рівня сформованості професійних умінь і навичок майбутнього військового юриста (Додаток Е).

7. Авторська анкета експертної оцінки рівня сформованості професійних умінь і навичок майбутнього військового юриста (Додаток Ж).

8. Авторська анкета самооцінки майбутніми військовими юристами вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення (Додаток К).

9. Методи математичної статистики щодо визначення достовірності отриманих результатів (критерій χ^2 -Пірсона) (Додаток Н).

Для перевірки вірогідності отриманих результатів використовувався критерій χ^2 , який застосовується для порівняння розподілу об'єктів двох сукупностей за станом певних ознак у двох вибірках із сукупностей, що розглядаються.

Перевірка гіпотези дослідження за допомогою критерію χ^2 -Пірсона дозволяє підрахувати значення статистики критерію Т за такою формулою:

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^C \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} \quad (2.1)$$

де n_1 та n_2 – обсяги двох вибірок із двох сукупностей;

$O_{1i(i=1,2,\dots,C)}$ – кількість об'єктів першої вибірки;

$O_{2i(i=1,2,\dots,C)}$ – кількість об'єктів другої вибірки;

C – кількість результатів досліджуваних властивостей.

Нехай α – прийнятий рівень значущості. Для педагогічних досліджень приймають п'ятивідсотковий рівень значущості, тобто $\alpha = 0,05$. Тоді значення T , отримане на підставі експериментальних даних, порівнювалося з критичним значенням статистики $\chi_{1-\alpha(T_k)}$, яке було визначене за таблицею «Критичних значень статистик», що мають розподіл χ^2 з кількістю ступенів свободи ν , для рівнів значущості α^* з урахуванням вибраного значення α . При виконанні нерівності $T > \chi_{1-\alpha}$ нульова гіпотеза відхиляється на рівні α та застосовується альтернативна. У педагогічних дослідженнях під нульовою гіпотезою (H_0) розуміють відмінність у результатах виконання двома групами одних і тих же завдань, яка викликана випадковими причинами, а, насправді, рівень виконання цієї роботи для обох груп однаковий. Перевірка нульової гіпотези здійснювалася шляхом порівняння її з іншою гіпотезою, яка називається альтернативною (H_1).

Для критерію χ^2 нульова гіпотеза матиме вигляд: $H_0 : p_{1i} = p_{2i}$, а альтернативна – $H_1 : p_{1i} \neq p_{2i}$.

Розподіл об'єкту на C категорій за станом властивостей, що вивчалися, різний у двох досліджуваних сукупностях. Якщо виконується нерівність $T \leq \chi_{1-\alpha}$, то немає достатніх підстав вважати стан властивостей, що визначалися, різними в обох сукупностях.

Для застосування критерію χ^2 -Пірсона необхідне виконання таких вимог: 1) обидві вибірки випадкові; 2) вибірки незалежні; 3) шкала вимірювань може бути найпростішою шкалою найменувань з декількома (C) категоріями [256, с. 14].

Вибір перерахованих вище методик, які використовувалися нами під час констатувального етапу експерименту, визначався на підставі таких критеріїв:

- стандартизація (валідність та надійність) методики та її змістова спрямованість у контексті дослідження;
- простота методики в застосуванні, оцінюванні та інтерпретації результатів;
- можливість використання вибраних методик в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Для вирішення поставлених завдань був розроблений такий алгоритм експериментального дослідження:

1 етап – констатувальний – оцінювання рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів за допомогою обраного діагностичного інструментарію.

2 етап – формувальний – реалізація визначених педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки.

3 етап – контрольний – педагогічна діагностика сформованості професійної компетентності студентів ЕГ і КГ; висновок про результати експериментального дослідження.

Основним завданням на констатувальному етапі дослідження було визначення початкового рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів.

У педагогічному експерименті брали участь студенти I курсу трьох закладів вищої освіти: Національної академії внутрішніх справ (м. Київ), Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків), Харківського національного університету внутрішніх справ. Усього в педагогічному експерименті було задіяно 244 студенти: 121 особа склала контрольну групу (КГ), 123 особи – експериментальну (ЕГ). Також в

експериментальній роботі брали участь 27 викладачів зі стажем роботи не менше 5 років.

Обсяг вибірки (кількість студентів експериментальної та контрольної груп) забезпечує репрезентативність отриманих даних. Склад контрольної й експериментальної груп визначено такими методами:

– гніздова вибірка, коли в ролі одиниць дослідження були не лише окремі респонденти, а й колективи (у нашому випадку – навчальні групи) із подальшим вибором студентів;

– квотна вибірка, коли в експериментальну й контрольну групи студентів відбирали з дотриманням квот (курс навчання – перший, напрям підготовки – 081 «Право»).

Розбіжність між чисельністю в експериментальній і контрольній групах є незначною (2 студенти) і обумовлена кількістю студентів у навчальних групах, що не мало суттєвого впливу на результати дослідження.

Діагностика показників сформованості в студентів професійної компетентності майбутніх військових за професійно-знанієвим критерієм відбувалася на основі зрізу знань студентів експериментальної та контрольної груп (ЕГ та КГ). Визначення рівня знань здійснювалося з навчальних дисциплін циклу професійної підготовки («Історія війн та воєнного мистецтва (у т. ч. історія українського війська)», «Військова топографія», «Військова педагогіка та психологія», «Безпека життєдіяльності підрозділів (у т. ч. безпека життєдіяльності, основи охорони праці)», «Радіаційний, хімічний, біологічний захист підрозділів», «Інженерна підготовка», «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування», «Загальна тактика», «Правова робота в Збройних Силах України»).

Оцінювання знань студентів здійснювалось викладачами під час проведення поточних контролів і підсумкового контролю відповідно до навчальних програм з вказаних дисциплін (1-3 бали – низький рівень знань, 4 бали – середній, 5 балів – високий) (див. табл. 2.4).

Знання і вміння, які оцінювались у студентів у процесі проведення поточних контролів і підсумкового контролю навчальних дисциплін базової та професійної підготовки

Дисципліни	Знання і вміння, які оцінювались
1	2
«Історія війн та воєнного мистецтва (у т. ч. історія українського війська)»	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - закономірності історичного процесу становлення української держави та її збройних сил; - способи й форми ведення бойових дій у найбільш відомих війнах минулого; - основні етапи розвитку воєнного мистецтва в найдавніших державах Європи та Азії, Стародавньої Греції та в Стародавньому Римі, Київської Русі; - основні етапи розвитку воєнного мистецтва в середньовічних країнах та державах Нового часу; - особливості воєнного мистецтва найбільш видатних полководців минулого; - принципи відмінності формування та організації збройних сил у державах різних суспільно-економічних формацій; <p><i>уміти</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - творчо використовувати історичний і бойовий досвід; - застосовувати воєнні надбання сучасних збройних сил світу та України в опануванні тактичних дисциплін, удосконаленні їх організаційної структури; - користуватися воєнно-історичною літературою, картами та схемами.
«Військова топографія»	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати і вміти</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - оцінювати законність документів правового характеру, які подаються на підпис командирові; - оцінювати законність списання матеріальних цінностей та бойової техніки; - правовими засобами зміцнювати військову дисципліну в мирний та військовий час; - здійснювати правове забезпечення господарської діяльності полку; - забезпечити соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей; <p>використовувати знання законодавчої бази правових, нормативних документів для організації й проведення</p>

1	2
	<p>бойової підготовки, аналізувати стан та намічати шляхи з її вдосконалення, застосовувати сучасні методи активного навчання та виховання в підлеглих високих бойових та морально-психологічних якостей, підтримувати статутний порядок та військову дисципліну в підрозділі;</p> <ul style="list-style-type: none"> - підтримувати постійну бойову готовність підрозділу, планувати й організовувати бойову підготовку та особисто проводити заняття з особовим складом, працювати з таємними документами, вести ротне господарство та облік матеріальних засобів у підрозділі; - особисто виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності та вимагати від підлеглих дотримання законодавчих основ статутів Збройних Сил України, виконання положень статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів; - використовувати знання, уміння і навички для організації й здійснення правильної експлуатації, обслуговування, зберігання та підготовки стрілецької зброї, озброєння бойових машин взводу до бойового застосування; - використовувати вимоги керівних документів з організації та несення вартової служби, методика підготовки особового складу варти та порядок перевірки несення вартової служби; - використовувати вимоги керівних документів щодо організації обліку, зберігання та видачі стрілецької зброї та боєприпасів, порядок закріплення зброї за особовим складом, перевірки її боєготовності та технічного стану; - використовувати основні форми та методи щодо зміцнення військової дисципліни, профілактики нестатутних взаємовідносин серед особового складу підрозділу.
«Військова педагогіка та психологія»	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сучасні психологічні теорії й концепції, методика аналізу їх теоретико-методологічних основ; - сутність і зміст психологічної, морально-психологічної й соціально-психологічної структури особистості, методика вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців; - сутність і зміст морально-психологічного стану військовослужбовців, методика його оцінювання й прогнозування; - фактори бойової діяльності та військової служби, методика аналізу й прогнозування їх впливу на

1	2
	<p>ефективність функціонування психіки військовослужбовців;</p> <ul style="list-style-type: none"> - сутність і зміст психології військового колективу, методику вивчення його психологічних особливостей; - сутність і зміст морально-психологічного стану військових колективів, методику його оцінювання; - сутність і зміст психологічних конфліктів у військовому середовищі, методику їх прогнозування, попередження та розв'язання; - сутність і зміст військової діяльності та військової дисципліни, методику їх психолого-педагогічного аналізу; - сучасні педагогічні концепції й методику аналізу їх теоретико-методологічних основ, можливостей застосування у військово-педагогічному процесі; - сутність, зміст і вимоги принципів навчання військовослужбовців, методику їх застосування у військово-педагогічному процесі; - сутність, зміст та особливості організації процесу виховання і навчання військовослужбовців та підготовки військових частин, методику аналізу стану та ефективності його організації у військових частинах і підрозділах; - сучасні технології освітньої діяльності, умови та особливості їх застосування у військово-педагогічному процесі; <p><i>уміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - вивчати та враховувати індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців у військово-юридичній діяльності; - оцінювати та прогнозувати морально-психологічний стан військовослужбовців; - аналізувати та прогнозувати вплив факторів бойової діяльності та військової служби на ефективність функціонування психіки військовослужбовців; - вивчати та враховувати психологічні особливості військових колективів у військово-юридичній діяльності; - оцінювати та прогнозувати морально-психологічний стан військових колективів; - прогнозувати, попереджувати та розв'язувати психологічні конфлікти у військовому середовищі; - аналізувати теоретико-методологічні основи педагогічних концепцій; - робити психолого-педагогічний аналіз військової діяльності та військової дисципліни; <p>аналізувати стан та ефективність організації процесу</p>

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> - навчання військовослужбовців та підготовки військових частин і підрозділів; - аналізувати стан та ефективність організації процесу виховання військовослужбовців; - застосовувати сучасні технології навчання в навчально-виховній роботі; - застосовувати сучасні технології виховання діяльності в навчально-виховній роботі; - формувати у військовослужбовців національну самосвідомість і високі патріотичні якості, схильність до загальнолюдських цінностей і відданість національно-історичним цінностям українського народу, високоморальні норми поведінки, готовність і здатність захищати українську державу й народ України; - демонструвати вміння щодо впровадження різноманітних стилів управління командира, авторитету та лідерства в процесі управлінської діяльності, знання загальних факторів управлінської діяльності сучасного командира.
<p>«Безпека життє-діяльності підрозділів (у т. ч. безпека життє-діяльності, основи охорони праці)»</p>	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - законодавчі, нормативно-правові, інженерно-технічні та санітарно-гігієнічні основи забезпечення безпечної життєдіяльності; - методи попередження, локалізації та ліквідації НС; <p>стан питань безпеки життєдіяльності відповідно до напрямів підготовки для вирішення професійних завдань, пов'язаних із гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу об'єктів господарювання в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій;</p> <p><i>уміти</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - аналізувати механізми впливу небезпек на людину, визначати характер взаємодії організму людини з небезпеками середовища існування з урахуванням специфіки механізму токсичної дії небезпечних речовин, енергетичного впливу та комбінованої дії вражаючих факторів; - оцінювати будь-яке середовище перебування з позиції особистої безпеки, безпеки колективу, суспільства, а також виробниче середовище з точки зору відповідності умов запобігання виникнення та розвитку небезпечних та надзвичайних ситуацій; - проводити моніторинг небезпечних ситуацій на основі сучасних досягнень у сфері безпеки життєдіяльності,

1	2
	<p>орієнтуватися в основних методах і системах забезпечення безпеки;</p> <p>- обґрунтовувати вибір та забезпечувати виконання в повному обсязі заходів з колективної та особистої безпеки, приймати рішення щодо забезпечення безпеки в межах своїх повноважень;</p> <p>надавати допомогу та консультації з практичних питань безпеки життєдіяльності та захисту в надзвичайних ситуаціях, надавати першу долікарську допомогу.</p>
<p>«Правова робота Збройних Силах України»</p>	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>:</p> <p>- предмет та систему навчальної дисципліни, поняття правової роботи в Збройних Силах України;</p> <p>- особливості та види правової роботи; загальні обов'язки й права військовослужбовців та працівників юридичних служб;</p> <p>- особливості забезпечення законності та правопорядку у військах; особливості претензійної та позовної роботи в Міністерстві оборони та Збройних Силах України;</p> <p><i>уміти</i>:</p> <p>- використовувати отримані знання в практичній діяльності;</p> <p>- орієнтуватися в системі нормативно-правових актів, якими регламентуються різні види правової роботи;</p> <p>- аналізувати й коментувати відповідні нормативні положення;</p> <p>- користуватися сучасною науковою й спеціальною літературою, електронними юридичними базами даних, іншими інформаційними джерелами.</p>
<p>«Інженерна підготовка»</p>	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>:</p> <p>- організаційно-штатну структуру, основне озброєння, бойові можливості інженерних підрозділів механізованої (танкової) бригади, підрозділів механізованих військ Сухопутних військ Збройних Сил України;</p> <p>основи використання інженерних підрозділів механізованої (танкової) бригади, механізованих підрозділів щодо фортифікаційного обладнання районів, опорних пунктів та позицій, маскування військ та об'єктів; влаштування інженерних загороджень, розвідки мін (мінних полів) та розмінування місцевості; інженерної розвідки маршрутів руху, обладнання та утримання переправ; підривних робіт; організації забезпечення підрозділів питною водою;</p>

1	2
	<p><i>мати уміння й практичні навички:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - обладнання окопів (споруд) для захисту особового складу на бойовій позиції механізованого відділення в умовах безпосереднього зіткненні з противником; - обладнання окопів (споруд) для захисту бойових машин та для спостереження в опорному пункті механізованого взводу в умовах безпосереднього зіткненні з противником; - маскування окопів (споруд) для захисту особового складу, бойових машин та для спостереження на бойовій позиції механізованого відділення (в опорному пункті механізованого взводу) в умовах безпосереднього зіткнення з противником; - установки протитанкового мінного поля методами стройового розрахунку та по мінному шнуру, установки протипіхотного мінного поля вручну, фіксації мінного полів за допомогою компаса (бусолі) та мірної стрічки (далекоміра), заповнення формуляра мінного поля; - розвідки мін (мінних полів) і розмінування місцевості; - організації розвідки маршрутів руху, нанесення на карту (схему місцевості) розвіданої ділянки маршруту руху та складання її легенди; - проведення розрахунків зарядів для підривання об'єктів з різних матеріалів, перевірки швидкості горіння вогнепровідних шнурів та придатності капсулів-детонаторів, порядку виготовлення запалювальних трубок у військах, виконання підривних робіт вогневим (електричним) способом; - розвідки джерел води, обладнання пунктів водопостачання.
«Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування»	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати і вміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - оцінювати законність документів правового характеру, які подаються на підпис командирові; - оцінювати законність списання матеріальних цінностей та бойової техніки; - володіти правовими засобами зміцнювати військову дисципліну в мирний та військовий час; - здійснювати правове забезпечення господарської діяльності підрозділу; <p>використовувати знання законодавчої бази правових, нормативних документів для організації й проведення бойової підготовки, аналізувати стан та намічати шляхи з її вдосконалення, застосовувати сучасні методи активного навчання та виховання в підлеглих бойових та морально-</p>

1	2
	<p>психологічних якостей, підтримувати статутний порядок та військову дисципліну в підрозділі;</p> <ul style="list-style-type: none"> - підтримувати постійну бойову готовність підрозділу, планувати й організовувати бойову підготовку та особисто проводити заняття з особовим складом, працювати з таємними документами, вести ротне господарство та облік матеріальних засобів у підрозділі; - особисто виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності та вимагати від підлеглих дотримання законодавчих основ статутів Збройних Сил України, виконання положень статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів; - здійснювати правильну експлуатацію, обслуговування, зберігання та підготовку стрілецької зброї, озброєння бойових машин підрозділу до бойового застосування; - використовувати знання основ будови та експлуатації озброєння для організації й здійснення правильної експлуатації, обслуговування й зберігання його в умовах мирного та воєнного часу; - використовувати вимоги керівних документів з організації та несення вартової служби, методичку підготовки особового складу варти та порядок перевірки несення вартової служби; - використовувати вимоги керівних документів щодо організації служби військ, застосовувати основні форми та методи роботи командира підрозділу щодо організації служби військ у підрозділі.
«Загальна тактика»	<p>У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - теоретичні основи загальновійськового бою (тактичних дій), його принципів і організації; - організаційно-штатну структуру, озброєння, бойові можливості, прийоми і способи дій своїх підрозділів (механізоване відділення і взвод) та підрозділів ймовірного противника; - особливості бойового застосування механізованого відділення та взводу під час участі в стабілізаційних діях військ, протидиверсійній операції зі знищення диверсійно-розвідувальних сил (незаконних збройних формувань), антитерористичній операції на військових об'єктах; - особливості бойового застосування механізованого відділення та взводу під час участі у виконанні миротворчих завдань у районах збройних конфліктів;

1	2
	<p><i>уміти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - використовувати знання основ сучасного загальновійськового бою, організаційно-штатних структур та бойових можливостей підрозділів Сухопутних військ з метою ефективного застосування підрозділів (відділення, взвод) в основних видах тактичних дій; - застосовувати знання організації, бойових можливостей, тактики дій частин і підрозділів ймовірного противника для прогнозування можливого характеру його дій у різних видах бою (тактичних дій); - управляти механізованим відділенням та взводом в обороні; - організовувати бій, підтримувати взаємодію та управління підрозділом і вогнем у ході бою; - управляти механізованим відділенням та взводом у наступі; - управляти механізованим відділенням та взводом під час маршу та дій у похідній охороні; - організовувати марш та дії в похідній охороні, підтримувати взаємодію та управління підрозділом під час пересування; - організовувати розташування відділення та взводу на місці та їх дії в сторожовій охороні; - організовувати та вести дії механізованого відділення та взводу при виконанні миротворчих завдань; - організовувати та вести бойові (тактичні) дії механізованого відділення та взводу під час участі в стабілізаційних діях військ, протидиверсійній операції зі знищення диверсійно-розвідувальних сил (незаконних збройних формувань), антитерористичній операції на військових об'єктах; - використовувати норми міжнародного гуманітарного права та положення чинного законодавства України щодо миротворчої діяльності Збройних Сил України в складі сил ООН під час виконання миротворчих завдань у районах збройних конфліктів.

Варіанти тестових завдань, контрольних питань, за якими здійснювалось оцінювання під час проведення поточних контролів і підсумкового контролю, наведено в Додатку Н.

Узагальнені результати оцінювання сформованості в студентів професійної компетентності за професійно-знанієвим критерієм наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Узагальнені результати сформованості в студентів професійної компетентності за професійно-знанієвим критерієм (констатувальний експеримент)

№ з\п	Рівні сформованості	Експериментальна група (123 особи)		Контрольна група (121 особа)	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	11	8,9	11	9,0
2	Середній	18	14,7	18	14,9
3	Низький	94	76,4	92	76,1

За результатами таблиці 2.5 сформованість професійної компетентності в студентів ЕГ і КГ за професійно-знанієвим критерієм знаходиться здебільшого на низькому рівні (76,4% і 76,1% відповідно).

Діагностика показників сформованості в студентів професійної компетентності за *професійно-особистісним критерієм* здійснювалася за допомогою методики для діагностики сформованості вольових якостей особистості (Б. Смірнов) [137], які є професійно важливими якостями військового юриста, зокрема, відповідальності, дисциплінованості, цілеспрямованості, наполегливості, самовладання, організованості, рішучості, ініціативності, опитувальника загальної компетентності О. Штепа [380], тесту «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір в модифікації А. Реана, опитувальника для діагностики мотивів професійної діяльності фахівців (Т. Францева) [352], методики «Діагностика комунікативної соціальної компетентності» (КСК) [257].

За даними методики для «Діагностики сформованості вольових якостей особистості» (Б. Смірнов) (Додаток А) були отримані такі результати, які наведено за інформативними шкалами анкети (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Узагальнені результати сформованості у студентів професійно важливих якостей, у % (констатувальний експеримент)

Якості	Експериментальна група (123 особи)			Контрольна група (121 особа)		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Дисциплінованість	14,2	17,1	68,5	14,3	17,8	67,9
Відповідальність	26,4	29,8	42,8	25,7	29,9	44,4
Самостійність	14,9	15,8	67,3	15,3	16,3	68,4
Наполегливість	21,3	26,3	52,4	21,1	26,6	52,3
Самовладання	19,5	21,8	58,7	19,3	22,2	58,5
Організованість	17,5	23,3	58,2	17,1	23,7	59,2
Рішучість	14,8	12,1	73,1	13,4	13,3	73,3
Ініціативність	23,7	21,1	55,2	23,6	20,4	56,5
Середнє арифм.	19,1	20,8	60,1	18,6	21,2	60,2

За результатами таблиці 2.6 сформованість професійно важливих якостей, зокрема вольових рис, у переважній більшості студентів ЕГ і КГ знаходиться на низькому рівні (60,1% і 60,2% відповідно).

Результати тестування студентів за опитувальником загальної компетентності (О. Штепа) (Додаток Б) наведено в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Узагальнені результати сформованості загальної компетентності студентів, у % (констатувальний експеримент)

Шкали	Експериментальна група (123 особи)			Контрольна група (121 особа)		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
1	2	3	4	5	6	7
Автономність	12,4	18,3	69,3	12,5	18,8	68,7
Самоефективність	21,4	30,8	47,8	20,6	30,9	48,5
Самоцінність	13,8	16,8	67,4	14,5	17,1	68,4
Професіоналізм	11,3	26,3	62,4	11,1	26,6	62,3
Самоменеджмент	19,5	21,8	58,7	19,3	22,2	58,5

Продовж. табл. 2.7

1	2	3	4	5	6	7
Індивідуальність	17,5	23,3	58,2	17,1	23,7	59,2
Уміння працювати в команді	14,8	12,1	73,1	13,4	13,3	73,3
Уміння переконувати	14,6	21,2	62,2	13,4	20,1	66,5
Ефективне спілкування	14,9	15,8	67,3	15,3	16,3	68,4
Уміння навчати	11,5	26,1	62,4	11,1	26,5	62,4
Середнє арифм.	15,2	21,3	63,5	15,6	21,2	63,2

Представлена методика спрямована на діагностику загальної компетентності, яка є складовою професійної діяльності військового юриста. Як свідчать узагальнені результати, у більшості студентів експериментальної (63,5%) та контрольної груп (63,2%) має місце низький рівень сформованості загальної компетентності. Загальна компетентність пов'язана з такими аспектами професійної компетентності військового юриста, як автономність (низький рівень в ЕГ – 69,3%, у КГ – 68,7% студентів), професіоналізм (в ЕГ – 62,4%, у КГ – 62,3% студентів), уміння переконувати (в ЕГ – 62,2%, у КГ – 66,5% студентів), ефективне спілкування (в ЕГ – 67,3%, у КГ – 68,4% студентів). Отримані дані свідчать про необхідність цілеспрямованого формування зазначених характеристик у майбутніх військових юристів.

У процесі дослідження мотивації професійної діяльності за методикою К. Земфір у модифікації А. Реана, яка спрямована на виявлення внутрішньої й зовнішньої мотивації професійної діяльності, нами проаналізовано співвідношення мотиваційних комплексів внутрішньої й зовнішньої мотивації студентів до майбутньої професійної діяльності. Здебільшого внутрішня мотивація виявляється тоді, коли діяльність суб'єкта має для нього першочергове значення. Якщо в основі професійної діяльності лежать інші інтереси, зовнішні по відношенню до змісту самої роботи (наприклад, престижність роботи, зарплата, умови роботи тощо), то в такому випадку

можна спостерігати зовнішню мотивацію, яка має два полюси: позитивний і негативний.

Узагальнені результати діагностики студентів за методикою «Діагностика мотивації професійної діяльності» К. Замфір (у модифікації А. Реана) представлено в процентному співвідношенні в табл. 2.8, 2.9.

Таблиця 2.8

Результати діагностики студентів за методикою «Діагностика мотивації професійної діяльності» К. Замфір (у модифікації А. Реана)

Мотиваційний комплекс					Кількість студентів, у %	
					ЕГ (123 особи)	КГ (121 особа)
ВМ	>	ЗПМ	>	ЗНМ	12,4	12,4
ВМ	=	ЗПМ	>	ЗНМ	12,5	11,5
ЗНМ	>	ВМ	>	ЗПМ	18,6	18,7
ЗНМ	>	ЗПМ	>	ВМ	56,5	57,4

Примітка: ВМ - внутрішня мотивація; ЗПМ - зовнішня позитивна мотивація; ЗНМ - зовнішня негативна мотивація.

Таблиця 2.9

Виявлення переважаючого типу професійної мотивації

Переважаючий тип мотивації	Кількість студентів, у %	
	ЕГ (123 особи)	КГ (121 особа)
Внутрішня мотивація	19,7	19,4
Зовнішня позитивна мотивація	18,5	18,5
Зовнішня негативна мотивація	61,8	62,1

Аналіз результатів дозволяє стверджувати, що, вибираючи між найкращим, оптимальним і найгіршим типами співвідношень, більшість студентів ЕГ і КГ вибрала оптимальний комплекс, представлений сполученнями: ВМ > ЗПМ > ЗНМ – 12,4% опитаних і ВМ = ЗПМ > ЗНМ – 11,9% опитаних. Це свідчить про те, що студенти з даними мотиваційними комплексами здійснюють цю діяльність заради неї самої, а не для досягнення певних зовнішніх нагород. Така діяльність є самоціллю, а не засобом для досягнення якоїсь іншої мети. Тобто це ті студенти, яких залучає насамперед інтерес до самого процесу навчання, які схильні вибирати більш складні завдання, що позитивно відбивається на розвитку їхньої мотивації.

Негативні мотиваційні комплекси представлені таким співвідношенням: ЗНМ > ЗПМ > ВМ у 56,9% студентів і ЗНМ > ВМ > ЗПМ виявили 18,7% студентів. Такі результати свідчать про байдуже й негативне ставлення до процесу навчання загалом. Для таких студентів цінністю є не одержання професійних знань і умінь, а кінцевий підсумок їхнього навчання в закладі вищої освіти, тобто отримання диплома.

Отже, аналіз одержаних у ході дослідження результатів свідчить про те, що серед студентів ЕГ і КГ переважає мотиваційний комплекс типу ЗНМ > ЗПМ > ВМ. Це означає, що зовнішня негативна мотивація переважає зовнішню позитивну мотивацію, а та, у свою чергу, переважає внутрішню мотивацію. Це свідчить про те, що студенти не є внутрішньо вмотивованими до професійної діяльності. Отримані дані знайшли підтвердження за результатами тестування студентів за опитувальником для діагностики мотивів професійної діяльності фахівців (Т. Францева) (Додаток В), що наведено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Узагальнені результати діагностики мотивів професійної діяльності фахівців, у % (констатувальний експеримент)

№	Мотиви професійної діяльності	Результати тестування	
		ЕГ (123 особи)	КГ (121 особа)
1	Мотив життєзабезпечення	29,4	28,2
2	Мотив взаємодії	8,4	8,5
3	Мотив визнання	25,4	25,9
4	Пізнавальний мотив	15,2	15,2
5	Мотив активності	10,2	10,3
6	Мотив самореалізації	11,4	11,9

Отримані результати свідчать, що в студентів ЕГ і КГ превалюють зовнішні мотиви професійної діяльності: мотиви життєзабезпечення (29,4% і 28,2% відповідно) і визнання (25,4% і 25,9% відповідно).

Мотив життєзабезпечення є зовнішнім мотивом і виявляється в тому, що поведінка людини мотивована потребою у високому заробітку й

матеріальній винагороді; прагненні мати роботу, яка приносить велику вигоду й додаткові пільги, що дозволяють забезпечити сім'ю; зосередження уваги на грошовій винагороді за роботу.

Мотив визнання також є зовнішнім, що пов'язаний із прагненням людини до набуття суспільної значущості, наявності переважаючої потреби в постійному отриманні похвали оточення, у стійкому й високому оцінюванні власних достоїнств, необхідність поваги тих, хто оточує.

Відповідно до отриманих даних, внутрішні мотиви (пізнавальний, мотив активності й самореалізації) є мало вираженими: відповідно – у 15,2% студентів ЕГ і КГ; у 10,2% і 10,3% студентів ЕГ і КГ; 11,4% і 11,9% студентів ЕГ і КГ.

Для з'ясування початкового рівня комунікативної компетентності студентів використовували опитувальник «Діагностика соціальної комунікативної компетентності (КСК)» (Додаток Г). Результати представлено в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Узагальнені результати сформованості в студентів комунікативної соціальної компетентності, у % (констатувальний експеримент)

№ з\п	Рівні сформованості	Експериментальна група (123 особи)	Контрольна група (121 особа)
1	Високий	18,7	18,8
2	Середній	35,4	36,5
3	Низький	45,9	44,7

Результати свідчать про те, що більшість студентів експериментальної і контрольної груп, 45,9% і 44,7% відповідно, мають низький рівень сформованості комунікативної соціальної компетентності. Це означає, що студенти не готові до ефективної професійної комунікації.

Узагальнені результати оцінювання сформованості в студентів професійної компетентності за професійно-особистісним критерієм наведено в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

**Узагальнені результати сформованості в студентів професійної
компетентності за професійно-особистісним критерієм, у %
(констатувальний експеримент)**

№ з\п	Рівні сформованості	Експериментальна група (123 особи)		Контрольна група (121 особа)	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	18	14,6	17	14,1
2	Середній	21	17,1	21	17,3
3	Низький	84	68,3	83	68,6

Результати свідчать про те, що сформованість у студентів професійної компетентності за професійно-особистісним критерієм ЕГ і КГ знаходиться здебільшого на низькому рівні 68,3% і 68,6% відповідно.

Діагностика показників сформованості в студентів професійної компетентності за професійно-операційним критерієм здійснювалася за допомогою авторських анкет: анкети оцінювання рівня сформованості професійних вмінь і навичок майбутніх військових юристів (Додаток Е); анкети експертного оцінювання сформованості професійних умінь і навичок майбутніх військових юристів (Додаток Ж), анкети самооцінки майбутніми військовими юристами вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення (Додаток З). А також ураховувалися результати поточного контролю знань і вмінь студентів із навчальних дисциплін військово-професійної та професійно-спеціальної підготовки (див. табл. 2.4).

За допомогою вищезазначених анкет було отримано узагальнені результати (див. табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Узагальнені результати сформованості в студентів професійних
умінь і навичок, у % (констатувальний експеримент)**

№ з\п	Рівні сформованості	Експериментальна група (123 особи)	Контрольна група (121 особа)
1	Високий	6,7	6,4
2	Середній	7,8	7,9
3	Низький	85,5	85,7

Результати, отримані під час діагностики, свідчать про те, що в переважній кількості студентів як контрольної, так і експериментальної груп має місце низький рівень сформованості професійних умінь і навичок – 85,5% і 85,7% відповідно. Це означає, що студенти не виявляють творчого підходу й не володіють професійними вміннями та навичками на достатньому рівні, відтворюють досвід практичної діяльності шляхом застосування знань у стандартних умовах. Отримані дані знайшли підтвердження за результатами анкетування студентів за анкетною експертною оцінювання сформованості професійних умінь і навичок майбутніх військових юристів.

За даними анкетування студентів щодо самооцінки вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення було отримано такі результати (див. табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Узагальнені результати сформованості в студентів умінь професійного самовиховання й самовдосконалення, у %
(констатувальний експеримент)**

№ з\п	Рівні сформованості	Експериментальна група (123 особи)	Контрольна група (121 особа)
1	Високий	16,5	16,4
2	Середній	19,2	18,5
3	Низький	64,3	65,1

Результати свідчать про те, що сформованість умінь професійного самовиховання й самовдосконалення в студентів ЕГ і КГ як майбутніх військових юристів знаходиться більшою мірою на низькому рівні (64,3% і 65,1% відповідно).

Узагальнені результати сформованості професійної компетентності студентів за професійно-операційним критерієм наведено в табл. 2.15.

**Узагальнені результати сформованості професійної компетентності
студентів за професійно-операційним критерієм, у %
(констатувальний експеримент)**

№ з\п	Рівні сформованості	Експериментальна група (123 особи)		Контрольна група (121 особа)	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	10	8,1	9	7,4
2	Середній	17	13,9	17	14,1
3	Низький	96	78,0	95	78,5

За отриманими результатами в студентів експериментальної та контрольної груп (78,0% і 78,5% відповідно) сформованість професійної компетентності за професійно-операційним критерієм знаходиться здебільшого на низькому рівні. Це означає, що студенти не виявляють достатнього рівня вмінь і навичок професійної діяльності, не володіють уміннями вирішувати професійні завдання, значну кількість завдань вирішують частково правильно, не виявляють оригінальності та самостійності рішень.

Необхідно також зазначити, що за результатами вивчення напрямків діяльності кафедр закладу вищої освіти можна зробити такі висновки: має місце недостатній рівень організації процесу професійної компетентності майбутніх військових юристів у ході фахової підготовки, що обумовлено такими недоліками, як відсутність міждисциплінарних зв'язків при викладанні дисциплін; недостатній рівень практичної орієнтованості дисциплін циклу професійної підготовки, недостатньо уваги приділено організації самостійної роботи студентів; в освітньому процесі практично відсутні спеціальні завдання (вправи, ситуації), спрямовані на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Загальні результати констатувального етапу експерименту представлено в табл. 2.16 та схематично у вигляді діаграм на рис. 2.1.

**Рівні сформованості професійної компетентності майбутніх
військових юристів**

	Експериментальна група (123 особи)		Контрольна група (121 особа)	
	осіб	%	осіб	%
Професійно-знанієвий критерій				
високий	11	8,9	11	9,0
середній	18	14,7	18	14,9
низький	94	76,4	92	76,1
Професійно-особистісний критерій				
високий	18	14,6	17	14,1
середній	21	17,1	21	17,3
низький	84	68,3	83	68,6
Професійно-операційний критерій				
високий	10	8,1	9	7,4
середній	17	13,9	17	14,1
низький	96	78,0	95	78,5
Загальний рівень сформованості професійної компетентності				
високий	13	10,5	12	10,2
середній	19	15,2	19	15,4
низький	91	74,3	90	74,4

За результатами таблиці 2.16 у 74,3% студентів експериментальної та контрольної груп спостерігаємо низький рівень сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Отримані дані свідчать про те, що студенти не володіють достатнім обсягом знань та відповідною юридичною термінологією дисциплін професійного спрямування.

За професійно-знанієвим критерієм високий рівень діагностовано у 8,9% студентів ЕГ і 9,0% студентів КГ; середній рівень – у 14,7% і 14,9% студентів ЕГ та КГ відповідно та низький – у 76,4% студентів ЕГ і 76,1% КГ.

За професійно-особистісним критерієм високий рівень сформованості професійно важливих якостей, комунікативних умінь та професійної мотивації виявлено в 14,6% студентів ЕГ і 14,1% студентів КГ; середній

рівень виявлено в 17,1% студентів ЕГ і 17,3% студентів КГ, низький – у 68,3% студентів ЕГ і 68,6% студентів КГ.

Рис. 2.1. Сформованість професійної компетентності майбутніх військових юристів, у% (констатувальний експеримент)

Отримані результати свідчать про те, що переважна більшість студентів має недостатній рівень розвитку професійно важливих якостей, комунікативної компетенції та професійної мотивації.

Результати діагностики за професійно-операційним критерієм показали, що високий рівень сформованості професійних умінь і навичок зафіксовано лише у 8,1% студентів ЕГ і 7,4% студентів КГ; середній рівень – у 13,9% студентів ЕГ і 14,1% студентів КГ; низький – 78,0% і 78,5% студентів ЕГ і КГ відповідно.

Таким чином, сформованість професійної компетентності майбутніх військових юристів за всіма критеріями (професійно-знанієвим, професійно-особистісним та професійно-операційним) у значної кількості студентів (74,3% у ЕГ і 74,4% у КГ) на низькому рівні. Отримані дані свідчать про те, що формування професійної компетентності майбутніх військових юристів має носити цілеспрямований і організований характер, для чого необхідно запровадити в освітній процес визначені й обґрунтовані педагогічні умови.

2.3 Реалізація педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки

Визначення сутності феномену професійної компетентності майбутніх військових юристів, зміст та компоненти цього поняття дозволяють стверджувати, що його формуванню сприятимуть визначені на основі методологічних підходів, принципів та проблеми дослідження такі педагогічні умови: 1) спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу; 2) забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час; 3) спрямованість професійної підготовки на формування в майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації.

На рис. 2.2. представлено структуру реалізації педагогічних умов, яка відображає процес формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки та забезпечує зв'язок між окремими елементами цього процесу.

Методологічною основою формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки є гуманістичний підхід, сутність якого полягає в створенні умов для пізнання людиною навколишнього світу й підтримці індивідуального шляху розвитку особистості студента відповідно до його природних здібностей, наданні свободи вибору й умов для реалізації власного потенціалу. В. Сластьонін, Є. Шиянов зазначають, що гуманізація освіти є базовою ідеєю сучасних освітніх парадигм; цей підхід до побудови освіти спрямований на формування ціннісного характеру взаємин між учасниками педагогічного процесу, на формування відчуттів і світогляду людини, на створення

сприятливих умов для її особистісного розвитку й самореалізації індивідуальних здібностей та формування професійної компетентності [313, с. 57].

Провідними підходами, які дозволяють реалізувати гуманістичні ідеї в освітній практиці, що спрямована на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, є такі:

– особистісно зорієнтований підхід [30; 48; 71; 127; 378], що передбачає ставлення педагога до студента як до особистості, відповідального суб'єкта навчально-виховної дії, допомогу студенту в його особистісному розвитку, у виявленні й розкритті його можливостей, у розвитку самосвідомості, у здійсненні особистісно й суспільно-значущих справ, у самовизначенні, самореалізації й самоствердженні. Особистісно зорієнтований підхід спирається на властиве кожній людині прагнення «бути особистістю», тобто виявляти активність, відрізнятись від інших людей, здійснювати вплив на середовище, мати переконання, особисті духовні цінності й сенси, самореалізуватися в соціально значущій діяльності;

– компетентнісний підхід [23; 27; 50; 69; 73; 133; 159; 279] до професійної освіти, згідно з яким результат професійної освіти діагностовано як підготовленість випускника закладу вищої освіти до здійснення професійної діяльності, який має не тільки знання, уміння і навички із спеціальності, а й такі особистісні якості, як мотивація до продуктивної діяльності, рівень розвитку інтелекту, ступінь засвоєння культурних та етичних норм та інших якостей соціального й гуманітарного характеру ;

– діяльнісний підхід [24; 101; 187; 195; 297; 311; 364], який вимагає культивування дієвої позиції особистості з метою власного становлення й розвитку, професійного самовдосконалення;

– системний підхід [20; 45; 47; 134; 158; 173; 179], який передбачає цілісність у навчальній і практичній діяльності, що спрямована на комплексне формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки;

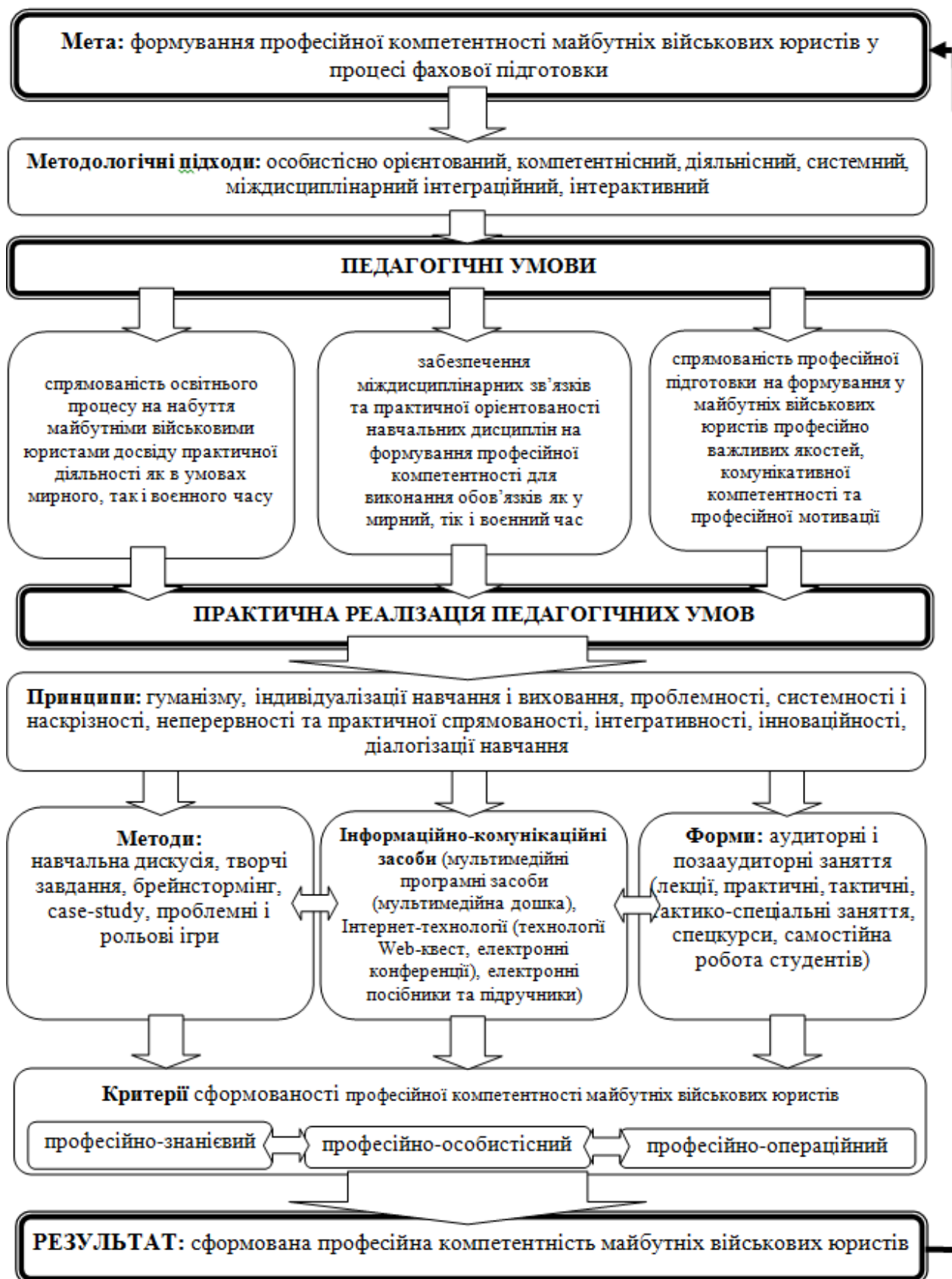

Рис. 2.2. Структура реалізації педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки

– міждисциплінарний інтеграційний підхід [19; 26; 32; 33; 40; 328; 392], що забезпечує системність теоретичних знань, усебічне бачення й усвідомлення складних явищ і процесів соціальної й професійної реальності, формування цілісного уявлення про конкретний предмет, явище, вид діяльності;

– інтерактивний підхід [25; 38; 70; 91; 93; 229; 253; 300] до формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, що в процесі фахової підготовки є найбільш сучасною формою реалізації інтерактивних методів навчання, заснованих на суб'єкт-суб'єктній взаємодії викладача й студента.

Під час моделювання процесу формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки ми спиралися на такі принципи:

1. Принцип гуманізму – створення умов для формування кращих якостей та здібностей студента; гуманізація взаємин між викладачами й вихованцями, повага до особистості майбутнього спеціаліста, розуміння його запитів, інтересів, гідності; виховання гуманної особистості, людяної, доброзичливої, милосердної.

2. Принцип проблемності – побудова освітнього процесу, яка б стимулювала майбутнього фахівця до самостійного пошуку способів вирішення реальних професійних проблем.

3. Принцип індивідуалізації – визначення індивідуальної траєкторії розвитку кожного студента, розробка спеціальних завдань, відповідних індивідуальним особливостям, залучення студента до різних видів діяльності з урахуванням його особливостей, розкриття потенціалу особистості як фахівця, надання можливості кожному студенту для самореалізації й саморозкриття.

4. Принцип системності і наскрізності – процес формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки організується як системний педагогічний процес, у логічному

зв'язку всіх його елементів (мети, змісту, методів, форм тощо) та етапів (аудиторного й позааудиторного); спрямовується на гармонійний і різнобічний розвиток особистості.

5. Принцип практичної спрямованості – поступовість у реалізації напрямів і етапів формування професійної компетентності майбутніх юристів на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери майбутньої професійної діяльності.

6. Принцип інтегративності – синтез теоретичних, емпіричних і практичних знань у цілісному уявленні студента про умови майбутньої професійної діяльності.

7. Принцип діалогізації навчання – відмова від монологізму викладача й здійснення ним діалогу із студентом; розвиток у студентів комунікативних умінь, уміння ставити запитання, чітко формулювати власну позицію, аргументувати її, виявляти розбіжності в позиціях учасників діалогу, розуміти позицію співрозмовника.

Метою реалізації запропонованих педагогічних умов є формування загально-професійного, професійно-особистісного та професійно-операційного компонентів та професійної компетентності, які входять до їх складу, що в сукупності забезпечить підвищення її рівня у майбутніх військових юристів загалом.

Перенесення суспільних уявлень у свідомість окремої людини – інтеріоризація – веде до перетворення загальнолюдських цінностей у вищі психічні функції індивідуальності. Тому найбільш перспективною моделлю формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки є та, яка, за думкою В. Симонова, О. Ситник містить соціальні (пізнавальний, поведінковий) і професійні аспекти й інтегрує їх зі сферами індивідуальності [305, 307].

Отже, можна виокремити три етапи, які повинен пройти студент у своєму професійному становленні.

1. Навчально-теоретичний етап, спрямований на накопичення теоретичних знань, формування в студентів уявлення про сфери застосування знань, розвиток їхніх здібностей у контексті потреб професійної діяльності військового юриста.

2. Навчально-практичний етап, пов'язаний з розвитком здібностей студентів та досвіду застосування знань і умінь у ситуаціях моделювання професійної діяльності, а також самостійним проектуванням способів вирішення професійних проблем.

3. Практичний етап, спрямований на безпосереднє використання сформованих знань та умінь, набутого досвіду в умовах реальної професійної діяльності, що стимулює розвиток професійних здібностей і формування професійної компетентності майбутнього військового юриста.

Зазначені вище етапи не ізольовані один від одного. Вони складають єдиний за своєю сутністю психолого-педагогічний процес становлення особистості студента як професіонала.

Ефективна робота щодо формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки неможлива без з'ясування факторів, які впливають на процес формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

На підставі результатів проведеного нами пілотажного опитування 38 викладачів закладів вищої освіти військового спрямування з питань чинників, які впливають на формування професійної компетентності майбутніх фахівців (зокрема військових юристів), були отримані такі результати:

– соціально-економічні чинники (матеріальні й моральні стимули професії, престиж, статус представників даної професії у суспільстві) – 57,9% опитуваних;

– педагогічні чинники (мета, завдання, зміст, методи й форми організації освітнього процесу; спрямованість на формування професійної компетентності в студентів, особливості взаємодії між науково-

педагогічними працівниками й студентами тощо) – 78,9% респондентів;

– психологічні чинники (інтерес до професії, здібності особистості, рівень інтелектуального розвитку, особистісні якості студентів) – 65,8% опитуваних.

Отримані результати дають підстави для висновку про провідну роль освітнього процесу у формуванні професійної компетентності майбутніх фахівців, зокрема і військово-юридичної галузі. Формування професійної компетентності, як зазначалося вище, передбачає створення певних педагогічних умов. Запровадження запропонованих педагогічних умов дозволяє зробити процес формування професійної компетентності цілеспрямованим і дозволяє реалізувати такі функції:

– організаційну – розробити й запровадити комплекс психолого-педагогічних заходів, які дозволяють реалізувати формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки;

– навчально-професійну (вибір змісту навчальних дисциплін професійного спрямування та його збагачення для цілеспрямованого формування професійної компетентності майбутніх військових юристів (під час проведення лекційних, семінарських, практичних занять, спецкурсів, організації самостійної роботи студентів, різних видів практик та військового стажування); дидактичних і виховних методів впливу на особистість студента для формування професійно важливих якостей особистості фахівця; запровадження психолого-педагогічних форм взаємодії із студентами для розвитку професійної мотивації);

– діагностичну (визначення сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів за допомогою комплексу методів педагогічного дослідження, авторських анкет, стандартизованих тестів та методик для оцінювання рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів тощо).

Формування професійної компетентності майбутніх військових юристів буде проходити шлях від з'ясування сутності основних понять, від

формування знань, навичок і умінь до практичної їх реалізації, формування у студентів здатності самостійно формулювати цілі навчальної, професійної й суспільної діяльності, навчання їх способів вирішення проблемних професійних ситуацій, методиці аналізу ефективності своєї роботи на основі зіставлення результату роботи з поставленою метою, оволодіння прийомами корекції діяльності, стимулювання самоосвіти та самовиховання студентів.

Реалізація педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки здійснювалась під час проведення формувального етапу експерименту. Кожна з визначених педагогічних умов реалізовувалася в процесі фахової підготовки як у навчальній, так і позанавчальній діяльності (див. табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Заходи з реалізації педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки

№	Педагогічні умови	Заходи з реалізації педагогічних умов
1	2	3
1.	Спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу	<ul style="list-style-type: none"> - розроблено й запроваджено алгоритм викладання різних типів занять (практичних, тактичних, тактико-спеціальних тощо), спрямований на відпрацювання практичних дій, умінь, навичок у процесі вивчення дисциплін циклу професійної підготовки; - застосовано педагогічне супроводження різних видів практики (військово-юридичної та військового стажування) майбутніх військових юристів, спрямоване на застосування знань і набуття студентами досвіду практичної діяльності.
2.	Забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час	<ul style="list-style-type: none"> - внесено зміни до змісту дисциплін базової та професійної підготовки за темами, які дозволяють забезпечити міждисциплінарні зв'язки та практичну орієнтованість навчальних дисциплін; - розроблено комплексні навчальні завдання та ситуації міждисциплінарного змісту, для розв'язання яких студентам необхідно

1	2	3
		<p>було застосувати знання з декількох навчальних дисциплін;</p> <ul style="list-style-type: none"> - використано інтерактивні методи навчання (навчальні групові дискусії, брейнстормінг, аналіз професійних та проблемних ситуацій), ділові й рольові ігри, тренінгові вправи та інформаційно-комунікаційні засоби навчання (мультимедійні програмні засоби: мультимедійна дошка, мультимедійні презентації, перегляд відеороликів професійного змісту із подальшим аналізом тощо); - розроблено й запроваджено авторський інтеграційний спецкурс «Професійна компетентність військового юриста».
3.	<p>Спрямованість професійної підготовки на формування в майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації</p>	<ul style="list-style-type: none"> - зміст навчальних дисциплін циклів базової та професійної підготовки було розширено й доповнено темами, питаннями й творчими завданнями для самостійної роботи, які спрямовані на формування в майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативних умінь та навичок, мотивації професійної діяльності; - розроблено й запроваджено психологічний тренінг «Професійна компетентність», спрямований на формування професійно важливих якостей, комунікативних умінь та навичок, розвиток професійної мотивації.

Перша педагогічна умова – *спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу* – була реалізована шляхом формування й закріплення в студентів (курсантів) практичних умінь та навичок професійної діяльності під час проведення різних типів навчальних занять, які мають професійну спрямованість, а саме: практичні заняття,

групові заняття, групові вправи, тактичні (тактико-спеціальні, тактико-стройові) заняття та командно-штабні навчання.

Реалізація відбувалась під час проведення занять з навчальних дисциплін циклу військово-професійної підготовки: «Військова педагогіка та психологія», «Загальна тактика», «Військова топографія», «Бойова система виживання воїнів (у тому числі військово-медична допомога)» та навчальних дисциплін професійно-спеціальної підготовки: «Правова робота у Збройних Силах України», «Практикум зі складання процесуальних документів у цивільних справах», «Практикум зі складання процесуальних документів у кримінальному провадженні».

Практичне заняття – це вид навчального заняття, під час якого викладач організовує засвоєння курсантами (студентами) теоретичних положень навчальної дисципліни шляхом вирішення ними завдань та сприяє формуванню в них умінь і навичок практичного застосування відповідних теоретичних положень. На практичних заняттях демонстрація зразків озброєння та військової техніки проводиться з метою засвоєння їх будови, оволодіння методами їх застосування, експлуатації, технічного обслуговування, ремонту й збереження, відпрацювання практичних прийомів застосування озброєння, бойової та спеціальної техніки, засобів зв'язку, автоматизації та обчислювальної техніки.

Групове заняття проводиться з навчальною групою з дисциплін професійної (професійно-орієнтованої) та практичної підготовки з використанням техніки та озброєння в спеціалізованих класах, лабораторіях та інших приміщеннях, які обладнані тренажерами та засобами імітації, макетами, стендами, іншими наочними приладами, а також засобами статичної й динамічної проекції. На цьому занятті викладач поетапно подає новий матеріал з теоретичних питань, супроводжує його демонстрацією зразків озброєння та військової техніки, їх вузлів, блоків, діючих моделей, макетів.

Групова вправа – це вид навчальних занять, що використовується під час вивчення дисциплін професійної (професійно-орієнтованої) та практичної підготовки й проводиться методом тренування студентів (курсантів) у виконанні певних функціональних посадових обов'язків. Метою цього виду занять є набуття навичок з організації та планування операцій (бойових дій, бою), з управління військами (силами) та їх усебічного забезпечення. Для проведення групових вправ розроблено навчальні оперативно-стратегічні, оперативно-тактичні та тактичні завдання. На весь період навчання розроблено систему навчальних завдань, яка охоплює ведення операцій (бойових дій, бою) на декількох рівнях, на різноманітній місцевості та за різних умов обстановки.

Виконання групових вправах студентів (курсантів) сприяє їхньому тренуванню у виконанні обов'язків за однією службовою посадою. Групові вправи проводяться після вивчення теоретичних положень за темами (змістовими модулями) навчальних дисциплін у класах, на навчальних командних пунктах і на місцевості з використанням топографічних карт на фоні конкретно створеної оперативної або тактичної обстановки.

Декілька групових вправ, що проводяться послідовно й поєднані спільною темою, звичайно виконують на фоні єдиної оперативно-стратегічної (оперативно-тактичної, тактичної) обстановки шляхом відпрацювання комплексного навчального завдання.

Тактичні (тактико-спеціальні, тактико-стройові) заняття – це форма тактичної підготовки курсантів (студентів). Метою тактичних (тактико-спеціальних, тактико-стройових) занять є відпрацювання практичних питань організації бою (бойових дій), управління підрозділами в бою та їх усебічного забезпечення. Основний метод навчання – вправа (тренування) у виконанні прийомів та способів дій, навчально-бойових нормативів.

Підготовка тактичного (тактико-спеціального, тактико-стройового) заняття містить визначення вихідних даних, розроблення плану проведення заняття, підготовку місця (району) проведення заняття та матеріально-

технічного забезпечення, підготовку керівника заняття, контроль за ходом підготовки, підготовку (інструктаж) студентів (курсантів) про хід виконання завдання.

Комплексність навчального завдання забезпечується тим, що на загальному оперативно-стратегічному (оперативно-тактичному, тактичному) фоні вивчаються питання декількох навчальних дисциплін відповідно до послідовності роботи командувача (командира) та штабу під час підготовки, планування та ведення операції (бойових дій, бою).

Нами було розроблено й впроваджено алгоритм проведення занять (практичних, тактичних, тактико-спеціальних тощо), який спрямований на відпрацювання практичних дій, умінь, навичок під час вивчення дисциплін професійного спрямування (рис. 2.3.); посилення зв'язку між теоретичним навчанням і практичною професійною діяльністю.

Рис. 2.3. Алгоритм оволодіння та відпрацювання практичних дій

Під час проведення проблемних лекцій із дисциплін професійного спрямування викладач повідомляє студентам нову навчальну інформацію (знання) за даною темою; студенти усвідомлюють та фіксують отриману інформацію; викладач дає характеристику сфери застосування цих знань, наводить приклади ситуацій, у яких ці знання (або зразки дій, прийоми) можуть бути використані; пропонує студентам практичні завдання (вправи, ситуації тощо) для самостійного застосування знань, виконання практичних дій, відпрацювання вмінь; у подальшому відбувається закріплення набутих умінь під час їх застосування в практичній діяльності (наприклад, під час військово-юридичної практики або військового стажування).

Подальше закріплення набутих умінь відбувалося під час позааудиторної самостійної роботи, у процесі виконання студентами завдань, розв'язанні ситуацій, які містили предметний контекст майбутньої професійної діяльності. Запропонований алгоритм був спрямований не тільки на засвоєння знань (сприйняття, запам'ятовування тощо), а, перш за все, на усвідомлення їх практичної спрямованості та можливості набути досвід їх застосування, побачити перспективу їх використання в майбутній професійній діяльності.

Цей алгоритм реалізовувався під час практичних занять з елементами рольових та імітаційних ігор, моделювання майбутньої професійної діяльності, коли студент мав нагоду проілюструвати зв'язок теорії з практичними аспектами професійної діяльності.

Отже, для закріплення у студентів знань та позитивного досвіду здійснювалось рольове програвання ситуацій майбутньої професійної діяльності, виконання тренінгових вправ. Практичні заняття мали практико-орієнтований характер: студенти не просто відтворювали знання, які були одержані під час лекцій, а демонстрували зразки дій, прийоми їх виконання, моделювали їх у контексті професійної діяльності; також відбувалося обговорення конкретних професійних ситуацій з позицій вибору певних дій.

Запропонований алгоритм був спрямований на формування в студентів *загально професійної, фахової та військово-спеціальної компетентностей*, які виявлялися у сформованості здатностей та вмінь професійного спрямування, а саме:

- оцінювати законність документів правового характеру, які подаються на підпис командира;

- здійснювати правове забезпечення господарської діяльності військового підрозділу;

- використовувати знання, уміння і навички для організації й здійснення правильної експлуатації, обслуговування, зберігання та підготовки стрілецької зброї, озброєння бойових машин взводу до бойового застосування;

- використовувати вимоги керівних документів щодо організації служби військ, застосовувати основні форми та методи роботи командира підрозділу щодо організації служби військ у підрозділі, контролю за виконанням розпорядку дня та підтриманням внутрішнього порядку;

- поєднувати теоретичні знання з практичними навичками виконання стройових прийомів;

- застосовувати прийоми стрільби зі стрілецької зброї;

- ефективно використовувати бойові можливості вогнепальної стрілецької зброї;

- виконувати нормативи з вогневої підготовки, передбачені для особового складу механізованих підрозділів;

- ефективно використовувати стрілецькі приціли в сучасному загальновійськовому бою та під час виконання бойових завдань;

- застосовувати знання внутрішньої та зовнішньої балістики під час ведення загальновійськового бою;

- працювати над власним фізичним станом та брати участь в організації фізичної підготовки;

– аналізувати та оцінювати стан системи фізичної підготовки в підрозділі, оцінювати й вибирати сукупність факторів, методів, процедур і послуг, які підтримують належний фізичний стан особистості.

Приклади вправ і завдань з навчальних дисциплін військово-професійної підготовки, які було використано під час проведення занять, наведено у Додатку Н.

У процесі реалізації першої педагогічної умови здійснювалось педагогічне супроводження виробничої (юридичної) практики та військового стажування студентів для набуття та вдосконалення ними практичних навичок у виконанні посадових обов'язків юрисконсульта військової частини, військової установи та закладу, поглиблення та закріплення придбаних знань, умінь і навичок, ознайомлення з особливостями практичної діяльності юрисконсульта в мирний, особливий період та у воєнний час, виконання завдань з усебічного забезпечення життєдіяльності військ та військових формувань, створених відповідно до законів України.

Проходження військового стажування було спрямоване на формування й розвиток *особистісної, комунікативної, фахової та військово-спеціальної компетентностей*, а також *професійної мотивації* майбутніх військових юристів. З цією метою вони виконували такі завдання:

– знайомилися з практикою роботи юрисконсульта військової частини щодо забезпечення законності при здійсненні управлінської, адміністративно-господарської діяльності у військовій частині;

– виконували посадові обов'язки юрисконсульта військової частини;

– вивчали організацію військової частини, склад та завдання підрозділів і служб;

– вивчали порядок забезпечення військової частини озброєнням, військовою технікою та майном, продуктами харчування та особливості фінансового забезпечення;

– ознайомлювалися із організацією та веденням договірної, претензійної, рекламацийної та позовної роботи;

- вивчали організацію діловодства та службового листування у військовій частині, роботу зі скаргами, заявами військовослужбовців та членів їхніх сімей, працівників і службовців Збройних Сил України, громадян;

- знайомилися зі штатною структурою військової частини, з планами бойової та гуманітарної підготовки, планами роботи юрисконсульта, річним господарським планом, розташуванням підрозділів і служб, об'єктами навчально-матеріальної бази;

- знайомилися з плануванням роботи юрисконсульта, брали участь у підготовці плану;

- здійснювали юридичний контроль проектів наказів командира військової частини, інших актів військового управління під керівництвом юрисконсульта;

- брали участь у підготовці проектів актів військового управління, які було розроблено у військовій частині;

- брали участь у роботі з упорядкування та систематизації наказів і директив органів військового управління;

- проводили 2-3 консультації, готували висновки, довідки з правових питань, які виникають в діяльності військового підрозділу за дорученням юрисконсульта військової частини;

- вивчали практику дотримання законності в реалізації прав трудового колективу, складали проекти колективного договору, трудового договору, трудового договору у формі контракту;

- планувати проведення заходів за протестами та поданнями прокуратури, окремими ухвалами суду, рішеннями, постановами, ухвалами арбітражного суду, відповідними документами правоохоронних і контролюючих органів та готувати проекти відповідей (повідомлень) до зазначених установ за дорученням юрисконсульта військової частини;

- вивчали практику роботи по розгляду заяв, скарг і пропозицій військовослужбовців, членів їх сімей, працівників і службовців Збройних Сил України відповідно до чинного законодавства;

- проводили роботу, пов'язану з підвищенням рівня правових знань військовослужбовців, їхньої інформованості щодо чинного законодавства.

З метою цілеспрямованого формування професійної компетентності (загально професійної, професійно-особистісної та професійно-операційної компетенцій) майбутніх військових юристів під час проходження військового стажування кожному студенту було необхідно:

- розробити й провести захід професійного спрямування (наприклад, надати правову консультацію, провести бесіду з питань соціального та правового захисту військовослужбовців, скласти позов тощо);

- здійснити аналіз юридичного забезпечення військово-адміністративної (або господарської, соціальної) діяльності у військовій частині;

- узяти участь у підготовці наказів (або підготувати проект наказу) командира військової частини або інших актів військового управління;

- надати практичну допомогу командирі військової частини, іншим посадовим особам у підтриманні високого рівня військової дисципліни й належної організації служби військ;

- підготувати бесіду з правового виховання та взяти участь у проведенні відповідного заходу із військовослужбовцями.

Друга педагогічна умова – *забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час* – була спрямована на використання знань з навчальних дисциплін циклів базової та професійної підготовки й відпрацювання вмінь їх застосовувати при розв'язанні комплексних завдань і ситуацій міждисциплінарного змісту.

Педагогічна умова була реалізована під час проведення лекційних, практичних занять, факультативного спецкурсу, організації самостійної роботи, організації науково-дослідної діяльності студентів (участь у конференціях, проектна діяльність, курсові роботи).

У процесі роботи було проаналізовано Профіль програми освітнього рівня «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право» (спеціалізація «Військово-юридична»), структурно-логічна схема викладання навчальних дисциплін, навчальний план, програми навчальних дисциплін циклу професійної підготовки (військово-професійної та професійно-спеціальної). За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що в змісті програм зазначених навчальних дисциплін недостатньо уваги приділено формуванню професійної компетентності майбутніх військових юристів. Хоча сучасна професійна освіта в закладах вищої освіти спрямована на вирішення таких завдань: загальноосвітніх – ознайомлення студентів із системою загальних знань, сприяння становленню сучасного висококваліфікованого фахівця; навчальних – вивчення студентами навчальних дисциплін циклу базової підготовки, оволодіння професійними вміннями та навичками; виховних – формування в студентів мотивації до професійної діяльності, усвідомлення соціальної ролі професії військового юриста, опанування комунікативними вміннями та навичками, розвитку професійно важливих якостей. Вирішення зазначених завдань у межах кожної окремої дисципліни не дозволяє забезпечити їх повноцінне вирішення.

Проте отримані знання є «відірваними» від знань з інших навчальних дисциплін, є відокремленими від сфери їх застосування загалом. Під час контрольних заходів головним залишається рівень засвоєння навчального матеріалу, а не орієнтація на оволодіння вміннями, розвиток здібностей та якостей майбутнього фахівця.

Для усунення зазначених недоліків та з метою підвищення міждисциплінарних зв'язків та практичної дисципліни циклу професійної підготовки було внесено відповідні зміни до програм навчальних дисциплін

та робочих навчальних програм відповідних дисциплін: «Безпека життєдіяльності підрозділів (у т. ч. безпека життєдіяльності, основи охорони праці)», «Військова педагогіка та психологія», «Бойова система виживання воїнів (у т. ч. військово-медична допомога)», «Стрілецька зброя та вогнева підготовка», «Правова робота у Збройних Силах України», «Фізичне виховання та спеціальна фізична підготовка» та деяких дисциплін базової підготовки, наприклад «Юридична деонтологія».

Зміст зазначених навчальних дисциплін було доповнено темами, які дозволяють забезпечити міждисциплінарні зв'язки та практичну орієнтованість дисциплін (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

**Перелік тем, якими було доповнено зміст навчальних дисциплін
циклу професійної підготовки**

№ з/п	Навчальна дисципліна	Теми, якими було доповнено зміст навчальних дисциплін
1	2	3
1.	«Безпека життєдіяльності підрозділів (у т. ч. безпека життєдіяльності, основи охорони праці)»	- «Психічна стійкість і її складові»; - «Психологічна безпека працівників в екстремальних умовах діяльності»; - «Методика регуляції емоційно-вольової сфери особистості».
2.	«Бойова система виживання воїнів (у тому числі військово-медична допомога)»	- «Психологічна характеристика емоційних станів»; - «Формування психологічної витривалості та самовладання»; - «Методика психологічної саморегуляції».
3.	«Юридична деонтологія»	- «Професійна етика»; - «Моральні якості юриста».
4.	«Правова робота у Збройних Силах України»	- «Інформаційна культура юриста»; - «Робота з професійною інформацією»; - «Робота військового юриста з юридичними документами».
5.	«Військова педагогіка та психологія»	- «Професійне спілкування»; - «Методи вирішення конфліктів у професійній діяльності».

1	2	3
6.	«Стрілецька зброя та вогнева підготовка»	– «Психологічна підготовка до дій в умовах застосування вогнепальної зброї»; – «Психологічна готовність до застосування зброї на поразку».
8.	«Фізичне виховання та спеціальна фізична підготовка»	– «Форми психічної і фізичної саморегуляції»; – «Самоконтроль у процесі застосування фізичного впливу»; – «Психологічні аспекти затримання правопорушників».

Необхідно зазначити, що нами були вибрані дисципліни за роками навчання (з 1 по 4 курси), які в навчальних програмах передбачають *засвоєння* системи теоретичних знань у галузі професійної діяльності, *оволодіння* уміннями і навичками професійної діяльності та формування професійно важливих якостей у студентів як майбутніх військових юристів.

Під час проведення занять (семінарських, практичних тощо) використовувались такі інтерактивні методи навчання, як: навчальні групові дискусії, брейнстормінг (мозкова атака), case-study (аналіз професійних та проблемних ситуацій), ділові й рольові ігри, тренінгові вправи. Було використано такі інформаційно-комунікаційні засоби навчання: комп'ютер і проектор, мультимедійні програмні засоби: мультимедійна дошка, мультимедійні презентації, перегляд відеороликів професійного змісту із подальшим аналізом тощо, Інтернет-технології (технології Web-квест, електронні конференції), електронні посібники та підручники.

Необхідно відзначити, що особливе значення було відведено для психолого-педагогічної підтримки процесу формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

У педагогіці педагогічна підтримка визначається як особлива технологія освіти, що відрізняється від традиційних методів навчання і виховання тим, що здійснюється саме в процесі діалогу й взаємодії студента і

викладача та передбачає самовизначення студента в ситуації вибору з подальшим самостійним рішенням ним проблемного завдання [296, с. 584].

Ми погоджуємося з П. Ясінцем, який педагогічну підтримку розглядає в поєднанні з психологічним супроводженням освітнього процесу й визначаємо її як психолого-педагогічну підтримку формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки, яка повинна здійснюватись як діалогова взаємодія викладачів зі студентами, що спрямована на усвідомлення ними особистісних сенсів професійної діяльності, актуалізацію ціннісних орієнтацій та інтересів, що в сукупності визначає соціальне, духовне й професійне становлення студента як майбутнього фахівця [394, с. 18]. Отже, *психолого-педагогічна підтримка* становить комплекс психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, що досягається насамперед психологічним супроводженням освітнього процесу, який здійснюється науково-педагогічним складом закладу освіти.

Отже, психолого-педагогічна підтримка процесу формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової освіти була реалізована нами таким чином:

– у вигляді рекомендацій та консультацій для надання допомоги студентам під час вивчення навчальних дисциплін з метою сприяння їхньому професійному та особистісному зростанню як майбутніх фахівців, спроможних ефективно вирішувати покладені на них завдання та обов'язки;

– шляхом стимулювання інтересу й мотивації до навчання та майбутньої професійної діяльності, формування стійкого переконання та прагнення забезпечувати правовий захист та дотримання прав людини;

– під час проведення тренінгу «Професійна компетентність» та в процесі організації позааудиторної діяльності студентів при виборі вправ, ігор, ситуацій, які впливають на формування професійно важливих рис та якостей військового юриста.

Необхідно відзначити, що педагогічна підтримка формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки з боку науково-педагогічного складу здійснювалась постійно як у процесі проведення занять, так і під час організації самостійної роботи.

Нами був ретельно проаналізований навчальний план підготовки бакалаврів за спеціальністю 081 «Право» спеціалізації «Військово-юридична». Як з'ясувалося, у навчальному плані недостатньо уваги приділено професійній психологічній та педагогічній підготовці майбутніх військових юристів. Згідно з навчальним планом передбачена тільки одна дисципліна такого спрямування – «Військова педагогіка та психологія».

Для усунення зазначених недоліків нами був розроблений і впроваджений інтегрований спецкурс «Професійна компетентність військового юриста» (див. рис. 2.4.).

Рис. 2.4. Міждисциплінарні зв'язки інтегрованого спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста» з дисциплінами циклу професійної підготовки

Окрім того, психологічні знання потрібні кожному юристу, тому що дозволяють йому пізнати психічні особливості особистості, її властивості, які обумовлюють специфіку її поведінки, діяльності, спілкування тощо, знання психологічних закономірностей, застосування в юридичній діяльності психологічних методів і прийомів підвищує ефективність праці юриста, допомагає йому більш глибоко розуміти мотиви вчинків людей, регулювати взаємовідносини з ними, виявити індивідуальність особистості.

Запропонований спецкурс є «інтегруючим ядром», яке дозволяє посилити й підвищити міждисциплінарні зв'язки та практичну орієнтованість дисциплін: «Юридична деонтологія», «Організація судових та правоохоронних органів», «Безпека життєдіяльності підрозділів (у т. ч. безпека життєдіяльності, основи охорони праці)», «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування», «Військова педагогіка та психологія», «Правова робота у Збройних Силах України», «Цивільно-правові зобов'язання за участю структурних підрозділів Міністерства оборони України» тощо.

Спецкурс складається з шести розділів. Загальна тривалість – 80 години (30 годин – лекції, 30 – практичні заняття, самостійна робота – 20 годин). Нами було створено 6 груп (12-14 студентів у кожній).

Заняття за спецкурсом носили факультативний характер, проводилися зі студентами експериментальної групи один раз на тиждень протягом двох років під час організації позааудиторної діяльності. Зміст спецкурсу представлений у Додатку Л.

Мета спецкурсу – забезпечити міждисциплінарні зв'язки в процесі засвоєння студентами навчальних дисциплін з метою формування загально-професійної, професійно-особистісної та професійно-операційної компетенцій, які є складовими професійної компетентності військового юриста загалом.

У межах спецкурсу студенти мали можливість застосовувати знання, які були набуті під час вивчення навчальних дисциплін базової та

професійної підготовки при виконанні вправ і розв'язанні ситуацій професійного спрямування; мали можливість розширити уявлення про особливості професійної діяльності військового юриста; розглянути психологічні особливості діяльності військового юриста, принципи побудови правових взаємовідносин з людьми; набути поглибленого розуміння мотивів їхніх вчинків і поведінки, правового пізнання об'єктивної дійсності, набути досвіду використання отриманих знань у практичній юридичній діяльності.

Завдання спецкурсу:

- засвоєння та реалізація системи понять та положень різних галузей права;
- створення цілісної системи наукових уявлень щодо можливостей застосування знань у майбутній професійній діяльності;
- набуття вмінь та навичок майбутньої професійної діяльності при розв'язанні комплексних завдань та ситуацій міждисциплінарного змісту;
- формування стійкої мотивації та інтересу до майбутньої професійної діяльності військового юриста;
- оволодіння досвідом здійснення окремих видів професійних дій (складання позову, претензії тощо) військового юриста;
- розвиток професійно важливих якостей (вольових, комунікативних, моральних тощо), що сприятимуть ефективному виконанню професійних обов'язків.

У межах спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста» для реалізації міждисциплінарного підходу, зокрема забезпечення міждисциплінарних зв'язків, було розроблено *комплексні навчальні завдання та ситуації міждисциплінарного змісту*, для вирішення яких необхідно було застосувати знання з кількох різних навчальних дисциплін. Наведемо приклади таких завдань.

Завдання 1. Сержант А надто часто ставить рядового Б до наряду. Крім того, у рядового Б найбільше стягнень у підрозділі від сержанта А. Сержант А в індивідуальній бесіді визначає рядового Б як найбільш

недисциплінованого солдата, який намагається дискредитувати його як командира. Сержант А принизливо звертається до рядового Б перед підрозділом. У який спосіб можна вирішити цю ситуацію? Які знання та вміння необхідні для розв'язання такої ситуації?

Завдання 2. Військовослужбовці А і Б у внутрішньому наряді не можуть домовитися щодо порядку чергування біля входу в розташування підрозділу. Під час суперечки застосовують ненормативну лексику та образливі епітети. Які способи впливу можливі на військовослужбовців?

Завдання 3. Рядовий А у вільний від службових обов'язків час завжди уникає спілкування зі своїми товаришами. Він виявляє досить глибоку ступінь засмученості продовж тривалого часу (декілька днів). На питання: «Чому ти не спілкуєшся з товаришами?» відповідає: «Я не такий розумний, щоб вони прийняли мене у своє коло. І мені особисто вони не цікаві». У який спосіб можна вирішити цю ситуацію? Які знання та вміння необхідні для розв'язання такої ситуації?

Для розв'язання таких завдань та ситуацій студенту необхідні знання із навчальних дисциплін: «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування» <=> «Військова педагогіка та психологія» <=> «Правова робота у Збройних Силах України».

Завдання 4. Що означає термін «спеціальна медицина»? Які завдання вирішує цей напрям медицини? Яким чином спеціальна медицина пов'язана із професією військового юриста?

Завдання 5. Військовий, озброєний однією або декількома одиницями зброї, вступає в сутичку з одним або декількома супротивниками: а) озброєними, б) незброєними. Сутичка може відбуватися на суші, на воді, у горах тощо. Які знання потрібні військовому, щоб отримати перемогу?

Завдання 6. Які знання необхідні військовослужбовцю для забезпечення життєдіяльності в аварійних та екстремальних умовах? Наведіть приклади.

Для розв'язання даних завдань та ситуацій студенту необхідні знання із навчальних дисциплін: «Бойова система виживання воїнів» <=> «Безпека життєдіяльності підрозділів (у т. ч. безпека життєдіяльності, основи охорони праці)» <=> «Військова педагогіка та психологія».

Завдання 7. Військовослужбовець учинив бійку із двома іншими військовослужбовцями, у результаті чого він зазнав значних ушкоджень і потрапив до лікарні. Які заходи Ви, як військовий юрист, повинні обов'язково вжити в даному підрозділі? Які заходи необхідно вжити стосовно: а) потерпілого військовослужбовця; б) двох інших військовослужбовців? Обґрунтуйте відповідь.

Під час вирішення цього завдання студентам необхідні знання із дисциплін: «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування» <=> «Правова робота у Збройних Силах України».

Завдання 8. Озброєний військовослужбовець самовільно залишив гарнізон, його відсутність була виявлена. Які правові наслідки його вчинку: а) у разі самостійного повернення до військової частини; б) у разі, якщо він буде оголошений у розшук?

Розв'язання таких завдань та ситуацій вимагає від студента знань із навчальних дисциплін: «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування» <=> «Особливості кваліфікації військових злочинів» <=> «Практикум із складання процесуальних документів при кримінальному провадженні».

Використання зазначених комплексних завдань та ситуацій міждисциплінарного характеру дозволяло забезпечити міждисциплінарний зв'язок під час застосування знань та формування вмінь, стимулювало інтерес та мотивацію до професійної діяльності військового юриста, сприяло набуттю досвіду практичної діяльності, що загалом підвищувало рівень професійної компетентності студентів як майбутніх фахівців.

Також на заняттях зі спецкурсу активно використовувались технології Web-квесту за такими етапами.

– Початковий етап (командний). На цьому етапі викладач проводив підготовчу роботу, знайомив з темою, формулював проблему. Наприклад, «Роль і місце спілкування в професійній діяльності військового юриста». Теми підбиралися так, щоб у процесі роботи над ними студент поглибив свої знання з предмета, що вже вивчався, або набув нових знань. Далі відбувався розподіл ролей у команді: по 1-4 студенти на одну роль.

– Рольовий етап (етап виконання завдання).

Індивідуальна робота в команді спрямована на отримання загального результату. Учасники одночасно відповідно до обраних ролей виконують завдання. Оскільки мета роботи не змагання, то в процесі роботи над WEB-квестом відбувається взаємне навчання членів команди вмінням роботи з комп'ютерними програмами та Інтернетом. Команда спільно підводить підсумки виконання кожного завдання, учасники обмінюються матеріалами для досягнення загальної мети – створення сайту.

Завдання: 1) пошук інформації з конкретної теми; 2) розробка структури сайту; 3) створення матеріалів для сайту; 4) доопрацювання матеріалів для сайту.

– Етап оформлення результатів діяльності. На цьому етапі відбувалося осмислення проведеного дослідження. Робота передбачала відбір найсуттєвішої інформації та надання її у вигляді web-сайту, html-сторінки, слайд-шоу, буклета, анімації, постера або фоторепортажу.

– Завершальний етап. Команда працює спільно під керівництвом педагога, відчуває свою відповідальність за опубліковані в Інтернеті результати дослідження.

За результатами дослідження проблеми було сформульовано висновки й пропозиції. Було проведено конкурс виконаних робіт, де оцінювалися розуміння завдання, достовірність використаної інформації, її відношення до запропонованої теми, критичний аналіз, логічність, структурованість інформації, визначеність позицій, підходи до вирішення проблеми, індивідуальність, професіоналізм подання.

– Обговорення результатів роботи над Web-квестами проводилося у вигляді конференцій.

В оцінюванні результатів брали участь як викладачі, так і студенти шляхом обговорення або інтерактивного голосування.

Нами було підібрано такі теми для Web-квестів: «Психологічна характеристика праці військового юриста», «Морально-психологічні особливості особистості військового юриста», «Професійна майстерність військового юриста і її психологічні складові», «Соціально-психологічні аспекти юридичної діяльності», «Психологічні умови дієвості правових норм», «Психологічний аналіз особистості злочинця», «Характеристика екстремальних умов діяльності та їх вплив на психіку й поведінку військовослужбовця», «Саморегуляція психічних станів в екстремальних (бойових) умовах», «Основи організації бойової підготовки в підрозділі», «Попередження правопорушень у військових підрозділах», «Особливості забезпечення законності та правопорядку у військах».

Зміст спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста», вправи та завдання для самостійної роботи, матеріали для проведення занять наведено в Додатку Л.

У результаті реалізації зазначеної педагогічної умови (розширення змісту дисциплін циклу професійної підготовки, використання інтерактивних та комп'ютерних методів і засобів навчання, запровадження спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста», вирішення комплексних завдань та ситуацій міждисциплінарного характеру) у студентів *відбувалося формування загально професійної, фахової та військово-спеціальної компетентностей*, а саме:

– використовувати знання законодавчої бази правових, нормативних документів для організації й проведення бойової підготовки, аналізувати стан та намічати шляхи з її вдосконалення, застосовувати сучасні методи активного навчання та виховання в підлеглих високих бойових та морально-

психологічних якостей, підтримувати статутний порядок та військову дисципліну в підрозділі;

- особисто виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності та дотримуватися законодавчих основ статутів Збройних Сил України, виконувати положення статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів;

- організовувати та проводити заходи з військового, морального, правового виховання військовослужбовців у частинах і підрозділах;

- володіти знаннями нормативно-правових актів з організації правової роботи військового підрозділу;

- аналізувати стан рекламаційної, претензійної та позовної роботи у військовій частині, складати проекти рекламації, претензії, позовної заяви та здійснювати підготовку пропозицій щодо вдосконалення правової діяльності підрозділу;

- виконувати функціональні обов'язки юрисконсульта військової частини щодо забезпечення правильного застосування законодавства про проходження військової служби, про соціальний та правовий захист військовослужбовців і членів їхніх сімей, норм трудового, житлового, пенсійного, іншого законодавства;

- поєднувати завдання професійно-прикладної фізичної та бойової підготовки для підтримання максимально високого рівня бойової готовності;

- уміти пересуватись по різній місцевості та в різних умовах;

- користуватися індивідуальними засобами медичного захисту;

- надавати першу медичну допомогу тощо.

Третя педагогічна умова – *спрямованість професійної підготовки на формування в майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації* – була реалізована у двох напрямках: розширення змісту навчальних дисциплін циклів базової та професійної підготовки в контексті формування

професійної мотивації студентів та запровадження тренінгу «Професійна компетентність», спрямованого на формування професійної мотивації студентів, комунікативної компетентності та професійно важливих якостей військового юриста.

З цією метою нами були вибрані дисципліни з циклів базової і професійної підготовки за роками навчання (з 1 по 4 курс): «Філософія (філософія, релігієзнавство, етика і естетика)», «Юридична деонтологія», «Організація судових та правоохоронних органів», «Соціально-політичні студії (політологія та соціологія)», «Військова педагогіка та психологія», «Правова робота у Збройних Силах України».

Проведений аналіз змісту навчальних програм зазначених навчальних дисциплін показав, що в їх змісті мають місце такі недоліки:

– недостатньо уваги приділено питанням, які пов'язані з суто професійними психологічними особистісними феноменами, такими, як психологічна готовність, професійна компетентність, професійна майстерність тощо, які впливають на якість виконання професійної діяльності;

– у межах навчальних дисциплін не розглядаються питання, які пов'язані із професійною мотивацією, комунікативними вміннями та професійно важливими якостями військового юриста;

– має місце недостатній зв'язок змісту навчальних дисциплін з практичним їх спрямуванням і застосуванням знань на практиці.

Для усунення цих недоліків зміст зазначених навчальних дисциплін був розширений і доповнений темами та творчими завданнями для самостійної роботи, які спрямовані на формування в майбутніх військових юристів особистісної (професійно важливі якості) та комунікативної компетентностей та професійної мотивації (див. табл. 2.19).

**Перелік тем, якими було доповнено зміст навчальних дисциплін
базової та професійної підготовки**

№ з/п	Навчальна дисципліна	Теми, якими було доповнено зміст навчальних дисциплін
1	2	3
1.	«Організація судових та правоохоронних органів»	<ul style="list-style-type: none"> - «Спілкування як вид діяльності. Поняття професійного спілкування»; - «Структура професійного спілкування»; - «Психологічні засади професійного спілкування»; - «Саморегуляція в процесі професійного спілкування».
2.	«Соціально-політичні студії (політологія та соціологія)»	<ul style="list-style-type: none"> - «Стилі й моделі професійного спілкування»; - «Саморозвиток спеціаліста в процесі професійного спілкування»; - «Конфлікти в процесі професійного спілкування»; - «Універсальні методи вирішення конфліктів».
3.	«Юридична деонтологія»	<ul style="list-style-type: none"> - «Комунікативна компетентність і її складові»; - «Моральні якості особистості»; - «Відповідальність і дисциплінованість військового юриста»; - «Роль і місце спілкування в професійній діяльності військового юриста»; - «Роль емпатії в процесі професійного спілкування»; - «Стилі поведінки в конфліктній ситуації».
4.	«Філософія (філософія, релігієзнавство, етика і естетика)»	<ul style="list-style-type: none"> - «Мовний етикет»; - «Етика спілкування в професійній діяльності»; - «Норми ділової етики й попередження конфліктів»; - «Професійний такт і етика ділового спілкування».
5.	«Військова педагогіка та психологія»	<ul style="list-style-type: none"> - «Професійно-важливі якості військового юриста»; - «Професійна мотивація та її складові»; - «Професіоналізм особистості»; «Засоби професійного розвитку: професійна рефлексія, аналіз і самоаналіз, професійна інтуїція».

6.	«Правова робота у Збройних Силах України»	<ul style="list-style-type: none"> - «Професійна майстерність військового юриста»; - «Психологічні та педагогічні особливості спілкування військового юриста з особовим складом підрозділу»; - «Морально-правовий кодекс військового юриста».
----	---	--

У межах кожної із тем, які представлено в табл. 2.19, було розглянуто питання, які безпосередньо спрямовані на формування знань і вмінь психолого-педагогічного спрямування. Наприклад, у процесі вивчення навчальної дисципліни «Правова робота у Збройних Силах України» при розгляді теми «Психологічні та педагогічні особливості спілкування військового юриста» зі студентами обговорювалися такі питання: 1. Поняття про групу та колектив. 2. Психологічний клімат у підрозділі. 3. Організація виховної роботи у військовому підрозділі.

Під час організації самостійної роботи студентів із вказаних навчальних дисциплін студенти виконували такі творчі завдання:

- підготовка есе за темами: «Чому я обрав професію військового юриста», «Чим мені подобається професія військового юриста», «Які мої професійні перспективи», «Моя майбутня професійна діяльність: плюси і мінуси», «Мої життєві й професійні цінності», «Мої майбутні професійні обов'язки» тощо;

- складання психологічного портрету військового юриста, розробка й презентація особистісної моделі ідеального юриста;

- підготовка доповідей для участі в навчальних дискусіях та студентських конференціях за темами: «Самореалізація в професійній діяльності», «Шляхи професійного самовдосконалення», «Професійна майстерність військового юриста», «Професійне становлення особистості юриста», «Шляхи формування юридичної майстерності».

Відстоювання обраної позиції здійснювалося під час семінарських та практичних заняттях із елементами дискусії, рольових та імітаційних ігор.

Під час позааудиторної роботи проводилися круглі столи за відповідною тематикою: «Роль і місце спілкування в професійній діяльності», «Умови й шляхи розвитку культури професійного спілкування спеціаліста»; «Саморозвиток спеціаліста в процесі професійної діяльності» тощо.

З метою формування професійної компетентності майбутніх військових юристів, зокрема *особистісної, мотиваційної та комунікативної компетентностей* (професійно важливих якостей, комунікативних умінь та навичок, професійної мотивації), нами було розроблено психологічний тренінг «Професійна компетентність». У структурі тренінгу було виокремлено три блоки: особистісний, мотиваційний та комунікативний. Кожний блок містив спеціально підібрані завдання, вправи, ігрові ситуації тощо. Програма тренінгу представлена в Додатку М.

Мета тренінгу – це формування професійно-особистісної компетенції майбутніх військових юристів як складової їхньої професійної компетентності.

Завдання: 1) підвищення обізнаності студентів про особливості та умови професійної діяльності військового юриста, про сутність, функції, передумови успішної комунікативної взаємодії, особливості професійного спілкування, психологію міжособистісних взаємин; 2) формування у студентів комунікативних умінь, які необхідні військовому юристу в професійній взаємодії, набуття навичок ефективної комунікації в процесі розв'язання професійних проблем; 3) підвищення мотивації та інтересу студентів до професійної діяльності, формування позитивного ставлення до обраної професії, прагнення до дотримання законності та правового захисту інтересів людини; 4) формування етичних принципів і норм професійної діяльності, зміцнення активної професійної позиції; 5) формування професійно важливих якостей (відповідальності, чесності, цілеспрямованості,

наполегливості, самовладання, увічливості, тактовності, упевненості в собі тощо); б) розвиток у студентів уміння встановлювати й підтримувати контакт, зворотний зв'язок; мовної компетентності, емпатії, толерантності та поваги, тактовного та уважного ставлення до інших, культури мислення й мови, мовленнєвої активності; інших комунікативних якостей (самовладання, здатності до саморегуляції та рефлексії тощо; 7) розвиток навичок рефлексії, самовиховання й самовдосконалення.

Загальна тривалість тренінгу – 60 годин. Було створено 12 груп (по 10-12 курсантів у кожній). Заняття проводилися зі студентами експериментальної групи один раз на тиждень протягом двох років під час організації позааудиторної діяльності.

Методика проведення тренінгу «Професійна компетентність».

I. Вступна частина (5-10 % часу, відведеного для проведення тренінгу).

Розповідь про себе (про тренерську команду). Представтеся, поясніть, чому саме Ви будете проводити заняття. Розкажіть, які з ваших особистих якостей допоможуть вам досягти цілей тренінгу.

Обговорення організації тренінгу (на початку тренінгу варто зорієнтувати його учасників, пояснити, якщо є така необхідність, де розташовані буфет чи їдальня, туалет, брейк-кава, вирішити питання, пов'язані з проживанням у готелі чи придбанням квитків).

Представлення програми тренінгового курсу. Формулювання теми, якій присвячений тренінг; розкрити, які саме питання будуть розглядатися.

Оголошується регламент роботи (тривалість курсу, періодичність занять) та надається план роботи учасникам тренінгу.

Обґрунтування актуальності проблематики та причин проведення тренінгу, а також переваг, що отримають учасники від участі в ньому. Участь у тренінгу може бути корисною, оскільки дає можливість удосконалити наявні вміння й набути нові, отримати задоволення від більш ефективного виконання професійних функцій, застосування певних алгоритмів виконання

професійних обов'язків, розширити межі компетентності, поліпшити безпеку праці, сприяти просуванню по службі, збагатити досвід тощо.

Стимулювання інтересу. Демонстрація того, що програма тренінгу буде цікавою, корисною й доступною. Необхідно надати студентам можливість відчувати, що участь у цьому тренінгу дасть можливості для особистісного й професійного зростання.

Зменшити побоювання членів групи. Завдання тренера полягає в тому, щоб завоювати прихильність групи, здобути її підтримку. Необхідно надати можливість учасникам тренінгу висловити свої побоювання (очікування) і показати, що Ви їх розумієте. У більшості випадків учасники занять переконані в тому, що участь у тренінгу буде корисною й вони отримають новий досвід.

Знайомство учасників тренінгу між собою. Доцільно надати можливість кожному учаснику групи представитися. Це може проходити в традиційній формі: ім'я, відповідь на запитання: «Чому я тут?» або у вигляді психогімнастичної вправи.

Корисно з'ясувати, чи мають учасники занять досвід участі в інших тренінгах. Більш досвідчені учасники можуть допомогти групі визначити правила поведінки під час тренінгу, ці правила необхідно схвалити в групі й розмістити на видному місці, де вони й будуть упродовж усього часу проведення тренінгу, аби мати можливість посилатися на них. Важливо продумати питання щодо застосування санкцій до «порушників правил».

Якщо тренінг спрямований на формування певних знань, умінь чи якостей особистості, бажано проводити «вхідний» контроль, наприклад, за допомогою дидактичних та психодіагностичних тестів, практичних вправ, якість виконання яких очевидна або може бути оцінена експертами або іншими учасниками тренінгу.

II. Основна частина (займає близько 80-90 % часу).

Використання різноманітних методів подачі матеріалу з урахуванням специфіки навчання дорослих людей, які вже мають певний обсяг знань та життєвий досвід.

Для надання інформації було використано роздаткові матеріали, робочі зошити, буклети та інші матеріальні носії інформації, складені стисло й доступно.

На початку тренінгу проводилися міні-лекції з використанням слайд-шоу (мультимедіа слайдів, відеофрагментів), інших видів унаочнення. Максимальна тривалість міні-лекції становила 20 хвилин. Для обговорення питань, які виникли під час перегляду відеоматеріалів, доцільно залишати час. При відсутності ТЗН доречно надрукувати на принтері визначення ключових понять і приклеїти ці аркуші на дошку, це зекономить час, сконцентрує увагу учасників тренінгу.

Залучайте до роботи учасників тренінгу, пропонуючи їм завдання для роботи в малих групах, адже тренінг насамперед – інтерактивний метод навчання. Усі результати самостійної роботи в підгрупах повинні бути презентовані їх представниками, а матеріали розташовані в тренінговому приміщенні, щоб у разі необхідності звернутися до них.

Структурні тренінгові вправи та рольові ігри мають бути подібними за змістом та формою операціональній структурі чи окремим структурним елементам діяльності, до якої готуються учасники професійно орієнтованого тренінгу.

Кожна завершена вправа має бути обговорена, прокоментована ведучим (тренером, викладачем). Важливо проводити групову рефлексію, надавати зворотний зв'язок, без цього ефективність структурних вправ помітно знижується. Використання відеозаписів виконання вправ, рольових ігор для надання зворотного зв'язку є дуже корисним, але потребує багато часу.

Тренінг не буде мати позитивних результатів, якщо тренер не буде чітко уявляти:

- що саме відбувається в психіці учасників тренінгу при виконанні тих чи інших вправ;
- якою логікою визначається зміст, структура та послідовність психотехнічних вправ; яке значення має саме груповий характер тренінгової роботи, які соціально-психологічні феномени впливають на групову динаміку і якою мірою вони «працюють» на досягнення загальної мети тренінгової програми;
- за якими критеріями слід оцінювати результативність тренінгової роботи.

Використовуйте «вправи-криголами» приблизно 3-4 рази на день, коли відсутня активність, учасники занять втомилися. Рухи після обіду є вкрай необхідними.

На основному етапі тренінгу ведучий (викладач) повинен урахувати темпи просування (розвитку, набуття певних навичок) кожного учасника, групи загалом до цілей програми тренінгу та зважати на це, регулювати розподіл завдань для оптимальної участі в тренінговій роботі кожного члена групи.

На цьому етапі необхідно враховувати вірогідність розшарування тренінгової групи на «успішних» та «неуспішних», загострення конкуренції, можливі прояви ворожості, втрату ентузіазму тих, хто вчиться не так швидко, як інші. У цей період для згуртування групи доцільно використовувати позааудиторні форми роботи: екскурсії, відвідування закладів культури чи спорту (цирк, театр, басейн), виїзд на пікнік. Незважаючи на організаційні, матеріальні та часові витрати, такі акції себе виправдовують і нерідко стають тими подіями, які запам'ятовуються надовго й дозволяють виявити себе позитивно тим, хто не був кращим у навчанні. Такі заходи доречно проводити на другий – третій день 3-х чи 5-ти денного тренінгу. Для того, щоб «виїзне» заняття пройшло цікаво, потрібно продумати сценарій дій, веселі та цікаві конкурси, заздалегідь підготувати призи.

Запрошуйте на тренінг « гостей » – професіоналів, представників певних професій, які мають відношення до тематики тренінгу. Кожна така зустріч має бути осмисленою, ретельно підготовленою.

Деякі учасники тренінгу можуть вимагати індивідуальних консультацій. Продумайте, коли і як Ви можете задовольнити таку потребу. У процесі тренінгу можуть актуалізуватися особисті психологічні проблеми окремих учасників тренінгу. Вирішувати їх «тут і тепер» може бути недоречно, але й ігнорувати їх наявність теж не можна. Вихід із цієї ситуації ми бачимо в переадресації клієнта. Поясніть, де і як можна отримати психологічну консультацію чи допомогу.

III. Завершальна частина (близько 10 % часу). Змістовне наповнення та час, відведений на неї, залежить від тривалості тренінгу.

Завершення – це можливість для відповіді на питання, прояснення сумнівів, рекомендації щодо літератури для самостійного читання й підготовка позитивного завершення тренінгу із постановкою завдань на майбутнє.

Проведіть вправи на закріплення (групову дискусію), перенесення отриманих знань на практику. Це є обов'язковим елементом завершальної частини, який дає можливість проаналізувати та усвідомити практичне значення тренінгу й може проводитися методом роботи в підгрупах.

Роздайте анкети або проведіть відповідну вправу, щоб пересвідчитись в ефективності тренінгу («вихідний контроль»). Скористайтесь дидактичними, а при потребі й психодіагностичними тестами.

На завершальному етапі обговорюються враження учасників про роботу. У ролі параметрів оцінювання учасникам тренінгу можуть бути пропонуються такі об'єкти оцінки:

- особистість тренера (сподобалася / не сподобалася);
- стиль проведення тренінгу;
- актуальність цілей навчання;
- зміст тренінгу;

- якість підготовки змістовного матеріалу;
- методи тренінгу (вправи, рольові ігри);
- роздатковий матеріал;
- допоміжне устаткування, технічні засоби навчання (ТЗН);
- стосунки в групі;
- ступінь зацікавленості учасників тренінгу в роботі;
- власна робота під час тренінгу.

Опрацюйте очікування, рівень їх виправдання; бажано, щоб учасники тренінгу оголосили свої очікування, проаналізували їх та порівняли з досягнутою метою.

Бажано провести оцінку не тільки суб'єктивних, а й об'єктивних результатів тренінгу.

Попросіть заповнити анкети щодо ефективності тренінгової програми та роботи тренера. Це допоможе ведучому (викладачеві) скоригувати програму й переглянути власні методи роботи.

Елементом завершення є прощання та вручення сертифікатів (за необхідністю). Слід організувати обмін координатами для зв'язку учасників тренінгу між собою та ведучими, обговорити можливості співпраці, надати індивідуальні консультації з продовження самовдосконалення в пост-тренінговий період.

Завершення важливо провести з позитивним настроєм, побажаннями, фотографуванням тощо. З точки зору групової динаміки, завершення – це етап «умирання» групи, процес доволі драматичний, оскільки між учасниками занять та ведучим, незважаючи на стислі терміни роботи, утворюються досить теплі стосунки, іноді настільки цінні, що група не хоче «умирати».

Важливо, щоб учасники групи, які пройшли навчання за програмою тренінгу, закінчили роботу з відчуттям упевненості в собі та високою мотивацією діяльності в посттренінговий період.

Не зайвим буде збір інформації про успіхи чи негаразди учасників тренінгу після його завершення, у посттренінговий період.

Наведемо приклад тренінгового заняття на тему: «Сутність офіційного спілкування військового юриста та його складові» (Блок «Комунікативний»).
Наведемо основну частину тренінгу, який починається з міні-лекції, що містить основні поняття, пов'язані зі спілкуванням.

Спілкування – процес взаємодії між людьми. Завдання спілкування:
1) передача інформації; 2) вплив на поведінку іншого (співрозмовника);
3) вираження емоцій.

Ділове спілкування. Мета – досягнення узгодженості в трудовій, професійній сферах, суспільній діяльності. Статуси партнерів чітко визначені. Існують норми поведінки й правила, порушення яких може образити гідність партнера. Ділове спілкування виникає між людьми, які мають лише формальні міжособистісні стосунки (співробітники, керівники, підлеглі, службові особи та громадяни).

Цілі ділового спілкування в діяльності військового юриста:

- дотримання законності й правопорядку;
- забезпечення громадської безпеки, прав людини;
- правове виховання членів суспільства;
- формування позитивного іміджу військового юриста.

Особливості ділового спілкування в умовах юридичної діяльності:

- цілеспрямованість – юрист чітко усвідомлює мету спілкування;
- зумовленість субординацією й статутами;
- ліміт часу – має обмежений час на виконання службових завдань;
- значний обсяг і різноманітність завдань і дій;
- високий рівень психологічної напруженості.

Комунікативні умови спілкування: місце (вулиця, приміщення); час (ранок, день, вечір); обставини спілкування (звичайні або конфліктні); тривалість спілкування.

Правила побудови висловлювань:

- пріоритетність цілі повідомлення;
- урахування ситуації;
- вирішення службового й психологічного завдання водночас;
- адаптація мовлення під стан співрозмовника (людина агресивна, засмучена, людина в стані стресу тощо);
- дотримання словесного етикету й культури поведінки;
- аргументація кожного висловлювання.

Етика в діловій комунікації військового юриста:

- чітке дотримання вимог наказів та законів;
- відмова від примітивного, авторитарного й маніпулятивного стилів спілкування, застосування жаргонів й інвективи;
- повага, толерантне ставлення до співрозмовника;
- дотримання мовленнєвого етикету;
- розуміння ситуації щодо доречності застосування мобільних телефонів.

Таблиця 2.20

Етикетні формули в спілкуванні військового юриста

Ситуація	З керівником, колегами	З громадянами (військовослужбовцями)
Привітання	Здоров'я бажаю	Доброго ранку, добрий день, добрий вечір.
Звертання	Товаришу (спеціальне звання)!	Громадянине.... (громадяно, громадяни). Товаришу ... (спеціальне звання)!
Прохання	Дозвольте, приміть...	Дозвольте, будьте ласкаві, будь ласка, будьте люб'язні, перепрошую.
Згода	Так точно	Добре, згоден.
Вдячність	Висловлюю подяку	Дякую.
Вибачення	Пробачте	Прошу пробачення, вибачте, пробачте, даруйте на слові.
Прощання	До побачення	До побачення! Бувайте здорові! На все добре!

Постановка питань у роботі військового юриста

Відкриті питання вимагають розгорнутої відповіді співрозмовника.

Починаються зі слів: Що? Де? Коли? Хто? Чому? Як?

Призначення: а) захоплення ініціативи. Співбесідник розкриває себе; б) отримання більш повної інформації за темою; в) спонукання до вільного обміну інформацією; г) з'ясування точки зору співрозмовника, формулювання в нього довірливого ставлення до Вас; д) стимулювання співрозмовника до роздумів над питанням.

Приклад: «Яким чином відбулася подія?», «Що Ви думаєте з цього приводу?», «Де Ви знаходилися під час події?»

Закриті питання вимагають згоди або короткої відповіді співрозмовника.

Приклад: «Ви бачили, як відбувалися події? (Відповідь: Так)».

Призначення: а) отримання згоду співбесідника. Наприклад, «Ви визнаєте свою провину?»; б) уточнення слів співбесідника. Наприклад, «Ви кажете, що саме А розпочав бійку?»

Альтернативні питання дозволяють співбесіднику обрати один із запропонованих варіантів.

Приклад: Ви бачили одного чи двох нападників?

Призначення: а) надання співбесіднику права вибору із запропонованих Вами варіантів. Наприклад, «Ви хочете пройти у відділок чи будете зберігати спокій?»; б) перевірка певного факту. Наприклад, «Ви бачили одного чи двох нападників?»

Після проведення міні-лекції відбувалася рольова гра, спрямована на застосування й закріплення набутих знань. Наприклад, студентам було запропоновано розбитися на 3-4 групи й уявити ситуацію, у якій необхідно було б ставити запитання (відкриті, закриті, альтернативні).

На завершальному етапі тренінгу відбувалось програвання підготовлених ситуацій з подальшим обговоренням результатів.

Під час реалізації третьої педагогічної умови, ґрунтуючись на положеннях компетентнісного підходу в освіті при виборі вправ, ситуацій, ігор, а також методів і форм роботи зі студентами, акцент було зроблено на стимулювання самостійності студентів як майбутніх військових юристів, на набуття досвіду виконання певних видів професійної діяльності ще під час навчання в закладі вищої освіти. Використання обраних методів і форм дозволило забезпечити перехід від зовнішніх стимулів у внутрішні мотиви професійної діяльності, сформувавши прагнення дотримання законності, переконання в правильності прийнятих рішень, оволодіння діями, прийомами, вміннями майбутньої професійної діяльності.

У подальшому була проведена робота з експериментальної перевірки ефективності запровадження теоретично обґрунтованих та розроблених педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки.

2.4 Аналіз результатів експериментальної роботи

Основним завданням цього етапу дослідження було з'ясування ефективності запровадження в освітній процес визначених нами педагогічних умов з метою формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. Після завершення формувального етапу експерименту було проведено контрольний етап педагогічного експерименту, який передбачав діагностику змін, які відбулись у професійній компетентності майбутніх військових юристів.

Діагностика показників сформованості в студентів професійної компетентності майбутніх військових юристів за професійно-знанієвим критерієм відбувалася на основі зрізу знань студентів експериментальної та контрольної груп. Визначення рівня знань студентів здійснювалося з навчальних дисциплін циклу професійної підготовки: «Історія війн та воєнного мистецтва (у т.ч. історія українського війська)», «Військова

топографія», «Військова педагогіка та психологія», «Безпека життєдіяльності підрозділів (у т. ч. безпека життєдіяльності, основи охорони праці)», «Інженерна підготовка», «Статути Збройних Сил України та їх практичне застосування», «Загальна тактика», «Правова робота у Збройних Силах України» (див. табл. 2.4).

Оцінювання знань студентів здійснювалось викладачами під час проведення поточних і підсумкового контролів відповідно до навчальних програм зазначених дисциплін. Узагальнені результати оцінювання сформованості в студентів професійної компетентності за професійно-знанієвим критерієм наведено в табл. 2.21 і 2.22.

Таблиця 2.21

**Узагальнені результати сформованості професійної компетентності
в студентів ЕГ за професійно-знанієвим критерієм
(порівняльний аналіз)**

№ з\п	Рівні сформованості	Дані констатувального етапу		Дані контрольного зрізу	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	11	8,9	35	28,5
2	Середній	18	14,7	49	40,1
3	Низький	94	76,4	39	31,4

Таблиця 2.22

**Узагальнені результати сформованості професійної компетентності
в студентів КГ за професійно-знанієвим критерієм
(порівняльний аналіз)**

№ з\п	Рівні сформованості	Дані констатувального етапу		Дані контрольного зрізу	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	11	9,0	18	14,9
2	Середній	18	14,9	27	22,4
3	Низький	92	76,1	76	62,7

Як зазначено в табл. 2.21 і 2.22, у студентів ЕГ має місце позитивна динаміка за всіма показниками порівняно з показниками студентів КГ.

Значно збільшилася кількість студентів, які мають високий рівень знань – 28,5%, початкові дані – 8,9%. Це означає, що запровадження педагогічних умов стимулювало студентів до більш глибокого засвоєння програмного матеріалу дисциплін циклу професійної підготовки, оволодіння юридичною термінологією, до відтворення й використання її під час виконання професійних завдань і вправ, що сприяло формуванню загально професійної, фахової та військово-спеціальної компетенцій як складових професійної компетентності військового юриста загалом. Показники студентів КГ за професійно-знанієвим критерієм також змінилися, але більшість з них мають середній (22,4%) та низький (62,7%) рівень знань.

Діагностика показників сформованості в студентів професійної компетентності за професійно-особистісним критерієм здійснювалася за допомогою методики для діагностики сформованості вольових якостей особистості (Б. Смірнов) [137], опитувальника загальної компетентності (О. Штепа) [380], тесту «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір у модифікації А. Реана, опитувальника для діагностики мотивів професійної діяльності фахівців (Т. Францева) [352], методики «Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК)» [257]. За даними тестування студентів («Методика для діагностики сформованості вольових якостей особистості» (Б. Смірнов) були отримані результати, які наведено за інформативними шкалами анкети (див. табл. 2.23, 2.24).

Таблиця 2.23

Узагальнені результати сформованості в студентів ЕГ професійно важливих якостей, у % (констатувальний експеримент)

Якості	Дані констатувального етапу			Дані контрольного зрізу		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
1	2	3	4	5	6	7
Дисциплінованість	14,2	17,1	68,5	53,1	37,3	9,6
Відповідальність	26,4	29,8	42,8	68,0	27,3	4,7
Самостійність	14,9	15,8	67,3	54,2	34,2	11,6

Продовж. табл. 2.23

Наполегливість	21,3	26,3	52,4	44,6	37,7	17,7
Самовладання	19,5	21,8	58,7	46,5	36,7	16,8
Організованість	17,5	23,3	58,2	52,3	36,3	12,4
Рішучість	14,8	12,1	73,1	54,1	35,4	10,5
Ініціативність	23,7	21,1	55,2	61,6	34,3	4,1
Середнє арифм.	19,1	20,8	60,1	54,3	34,9	10,8

Таблиця 2.24

Узагальнені результати сформованості в студентів КГ професійно важливих якостей, у % (констатувальний експеримент)

Якості	Дані констатувального етапу			Дані контрольного зрізу		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Дисциплінованість	14,3	17,8	67,9	16,1	41,4	42,5
Відповідальність	25,7	29,9	44,4	28,3	34,9	36,8
Самостійність	15,3	16,3	68,4	20,1	29,3	50,6
Наполегливість	21,1	26,6	52,3	24,2	28,3	47,5
Самовладання	19,3	22,2	58,5	23,2	32,3	44,5
Організованість	17,1	23,7	59,2	20,2	31,3	49,5
Рішучість	13,4	13,3	73,3	20,1	28,3	51,6
Ініціативність	23,6	20,4	56,5	27,2	39,4	33,4
Середнє арифм.	18,6	21,2	60,2	24,9	34,5	41,6

Отримані дані свідчать, що в студентів ЕГ після запровадження педагогічних умов, спрямованих на розвиток професійно-особистісної компетенції (комунікативної компетенції, професійно важливих якостей, професійної мотивації спостерігається позитивна динаміка розвитку професійно важливих якостей майбутніх фахівців. Значно збільшилася кількість студентів, у яких підвищився рівень відповідальності (з 26,4% до 68%), ініціативності (з 23,7% до 61,6%), самостійності (з 14,9% до 54,2%), дисциплінованості (з 14,2% до 54,1). У середньому високий рівень

сформованості професійної важливих якостей мають 54,3% студентів ЕГ (початкові дані – 19,1%). В експериментальній групі має місце значне зменшення кількості студентів з низьким рівнем сформованості професійно важливих якостей – до 10,8% (початкові дані – 60,1%). У студентів КГ також є зміни за цим показником, але несуттєві. Це означає, що запровадження психологічного тренінгу «Професійна компетентність», використання інтерактивних методів і форм викладання (навчальні групові дискусії, брейнстормінг, аналіз професійних та проблемних ситуацій, ділові й рольові ігри, тренінгові вправи) стимулювало формування й розвиток зазначених якостей особистості майбутнього фахівця. Отримані результати свідчать про ефективність проведеної роботи з формування професійно важливих якостей майбутніх військових юристів. У студентів КГ також є позитивні зміни у сформованості професійно важливих якостей, але незначні порівняно з студентами експериментальної групи. У більшості студентів КГ діагностовано середній і низький рівень (34,5% і 41,6% відповідно) сформованості професійно важливих якостей.

Результати тестування студентів за опитувальником загальної компетентності (О. Штепа) (Додаток Б) наведено в табл. 2.25 і 2.26.

Таблиця 2.25

Узагальнені результати загальної компетентності студентів ЕГ, у %

Шкали	Констатувальний етап			Контрольний етап		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
1	2	3	4	5	6	7
Автономність	12,4	18,3	69,3	52,2	36,2	11,6
Самоефективність	21,4	30,8	47,8	64,2	31,3	4,5
Самоцінність	13,8	16,8	67,4	54,2	34,2	11,6
Професіоналізм	11,3	26,3	62,4	43,8	37,5	18,7
Самоменеджмент	19,5	21,8	58,7	44,5	38,7	16,8
Індивідуальність	17,5	23,3	58,2	54,3	33,3	12,4
Уміння працювати в команді	14,8	12,1	73,1	54,1	35,4	10,5
Уміння переконув.	14,6	21,2	62,2	58,5	33,4	8,1

Продовж. табл. 2.25

1	2	3	4	5	6	7
Ефективне спілкування	14,9	15,8	67,3	44,6	37,7	17,7
Уміння навчати	11,5	26,1	62,4	46,5	36,7	16,8
Середнє арифм.	15,2	21,3	63,5	51,7	35,4	12,9

Таблиця 2.26

Узагальнені результати загальної компетентності студентів КГ, у %

Шкали	Констатувальний етап			Контрольний етап		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Автономність	12,5	18,8	68,7	17,1	41,4	41,5
Самоефективність	20,6	30,9	48,5	29,3	34,9	35,8
Самоцінність	14,5	17,1	68,4	21,1	29,3	49,6
Професіоналізм	11,1	26,6	62,3	25,2	28,3	46,5
Самоменеджмент	19,3	22,2	58,5	24,2	32,3	43,5
Індивідуальність	17,1	23,7	59,2	21,2	31,3	48,5
Уміння працювати в команді	13,4	13,3	73,3	21,1	28,3	50,6
Уміння переконувати	13,4	20,1	66,5	28,2	39,4	32,4
Ефективне спілкування	15,3	16,3	68,4	25,2	28,3	46,5
Уміння навчати	11,1	26,5	62,4	23,2	32,3	44,5
Середнє арифм.	15,6	21,2	63,2	23,6	32,5	43,9

Результати, отримані під час контрольного експерименту, свідчать про те, що відбулися зміни в розвитку загальної компетентності як складової професійної компетентності майбутніх військових юристів. Як свідчать узагальнені середні дані, збільшилась кількість студентів експериментальної групи (з 15,2% до 51,7%), які мають високий рівень загальної компетентності за всіма шкалами методики після проведеної роботи. Відповідно зменшилась кількість студентів з низьким рівнем загальної компетентності – з 63,5% до 12,9%. Загальна компетентність пов'язана з такими аспектами професійної

компетентності військового юриста, як автономність (високий рівень в ЕГ мають 55,2%, на початку – 12,4% студентів), професіоналізм (високий рівень – 25,2%, на початку – 11,1% студентів), уміння переконувати (високий рівень мають 58,5%, на початку – 14,6% студентів), ефективне спілкування (високий рівень мають 44,6%, на початку – 14,9% студентів). Отримані дані свідчать про ефективність проведених психолого-педагогічних заходів, спрямованих на цілеспрямоване формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

У студентів контрольної групи також є позитивні зміни, але значно менші, ніж у студентів ЕГ. Так, сформованість загальної компетентності в більшості студентів має середній або низький рівень (32,5% і 43,9% відповідно), високий рівень діагностовано в середньому в 23,6% студентів, початкові дані – 15,6%.

Для розвитку професійної мотивації студентів у межах формувального експерименту здійснювалися такі заходи: доповнення змісту навчальних дисциплін циклу професійної підготовки темами, які розширюють уявлення студента про обрану професію й підвищують інтерес до неї; використання інтерактивних методів, форм та інформаційно-комунікаційних засобів навчання (мультимедійна дошка, мультимедійні презентації, перегляд відеороликів професійного змісту із подальшим аналізом їх змісту, Інтернет-технології тощо) зазначених дисциплін; запровадження тренінгу «Професійна компетентність», у якому було використано вправи та ситуації відповідного спрямування. Після проведеної роботи було отримано такі результати.

Результати за методикою «Діагностика мотивації професійної діяльності» К. Замфір (у модифікації А. Реана) (Додаток Д) представлено в табл. 2.27-2.29.

Таблиця 2.27

Результати за методикою «Діагностика мотивації професійної діяльності» К. Замфір (у модифікації А. Реана) студентів ЕГ

Мотиваційний комплекс					Кількість студентів, у %	
					Констатувальний етап	Контрольний етап
ВМ	>	ЗПМ	>	ЗНМ	12,4	42,7
ВМ	=	ЗПМ	>	ЗНМ	12,5	41,8
ЗНМ	>	ВМ	>	ЗПМ	18,6	4,2
ЗНМ	>	ЗПМ	>	ВМ	56,5	11,3

Примітка: ВМ – внутрішня мотивація; ЗПМ – зовнішня позитивна мотивація; ЗНМ – зовнішня негативна мотивація.

Таблиця 2.28

Результати за методикою «Діагностика мотивації професійної діяльності» К. Замфір (у модифікації А. Реана) студентів КГ

Мотиваційний комплекс					Кількість студентів, у %	
					Констатувальний етап	Контрольний етап
ВМ	>	ЗПМ	>	ЗНМ	12,4	18,5
ВМ	=	ЗПМ	>	ЗНМ	11,5	14,7
ЗНМ	>	ВМ	>	ЗПМ	18,7	12,7
ЗНМ	>	ЗПМ	>	ВМ	57,4	44,1

Примітка: ВМ – внутрішня мотивація; ЗПМ – зовнішня позитивна мотивація; ЗНМ – зовнішня негативна мотивація.

Таблиця 2.29

Переважаючий тип професійної мотивації студентів, у %

Переважаючий тип мотивації	ЕГ (123 особи)		КГ (121 особа)	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
Внутрішня мотивація	19,7	45,7	19,4	27,3
Зовнішня позитивна мотивація	18,5	37,1	18,5	26,5
Зовнішня негативна мотивація	61,8	17,2	62,1	46,2

За отриманими результатами в студентів експериментальної групи має місце позитивна динаміка в розвитку професійної мотивації. Після проведених заходів, спрямованих на корекцію попередніх результатів, відбулись зміни. Більшість студентів експериментальної групи вибрали

оптимальний комплекс, представлений сполученнями: ВМ > ЗПМ > ЗНМ – 42,7% опитаних і ВМ = ЗПМ > ЗНМ – 41,8% опитаних. У студентів контрольної групи продовжує домінувати, як і на початковому етапі, мотиваційний комплекс, представлений співвідношенням ЗНМ > ЗПМ > ВМ – у 44,1% студентів. При цьому переважаючими типами мотивації серед студентів ЕГ є внутрішня й зовнішня позитивна мотивація (45,7% і 37,1% відповідно). У 46,2% студентів КГ продовжує домінувати зовнішня негативна мотивація.

Отримані дані знайшли підтвердження за результатами тестування студентів за опитувальником «Діагностика мотивів професійної діяльності фахівців» (Т. Францева) (Додаток В), які представлено в табл. 2.30 і 2.31.

Таблиця 2.30

**Узагальнені результати діагностики мотивів професійної діяльності
в студентів ЕГ, у %**

№	Мотиви професійної діяльності	Результати тестування	
		Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Мотив життєзабезпечення	29,4	16,2
2	Мотив взаємодії	8,4	10,5
3	Мотив визнання	25,4	14,9
4	Пізнавальний мотив	15,2	22,2
5	Мотив активності	10,2	15,3
6	Мотив самореалізації	11,4	20,9

Таблиця 2.31

**Узагальнені результати діагностики мотивів професійної діяльності
в студентів КГ, у %**

№	Мотиви професійної діяльності	Результати тестування	
		Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Мотив життєзабезпечення	28,2	22,0
2	Мотив взаємодії	8,5	10,5
3	Мотив визнання	25,9	21,5
4	Пізнавальний мотив	15,2	17,2
5	Мотив активності	10,3	14,3
6	Мотив самореалізації	11,9	14,5

На початковому етапі в студентів ЕГ і КГ домінували зовнішні мотиви професійної діяльності: мотиви життєзабезпечення (29,4% і 28,2% відповідно) і визнання (25,4% і 25,9% відповідно). Відповідно до попередніх даних, внутрішні мотиви (пізнавальний, мотив активності й самореалізації) були мало вираженими. Після реалізації педагогічних умов у студентів експериментальної групи має місце тенденція до збалансування внутрішніх і зовнішніх мотивів професійної діяльності, а також збільшилася кількість студентів, які визнають важливість внутрішніх мотивів: пізнавального мотиву (22,2% студентів) та мотиву самореалізації (20,9% студентів) у формуванні власної професійної компетентності.

За отриманими результатами в контрольній групі є незначні позитивні зміни в професійній мотивації, які суттєво не відрізняються від результатів констатувального експерименту.

З метою виявлення змін у рівні розвитку комунікативної компетенції майбутніх військових юристів після проведених заходів відбулося тестування студентів за опитувальником «Комунікативної соціальної компетентності (КСК)». Отримані результати наведено в табл. 2.32 і 2.33.

Таблиця 2.32

Узагальнені результати сформованості комунікативної соціальної компетентності в студентів ЕГ, у %

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Високий	18,7	43,7
2	Середній	35,4	41,7
3	Низький	45,9	14,6

Таблиця 2.33

Узагальнені результати сформованості комунікативної соціальної компетентності в студентів КГ, у %

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Високий	18,8	26,4
2	Середній	36,5	39,4
3	Низький	44,7	34,2

Зважаючи на те, що професійна діяльність військового юриста має комунікативний характер, показники комунікативної соціальної компетентності характеризують рівень її сформованості в студентів. Розвинута комунікативна соціальна компетентність характеризується вміннями і навичками здійснення ефективної комунікації, яка забезпечує взаємодію під час виконання спільної діяльності, дає змогу вести діалог, будувати безконфліктні стосунки, здійснювати співробітництво, дотримуватися правил та норм спілкування.

На початковому етапі значна кількість студентів мала низький рівень її сформованості й була не готовою до ефективної професійної комунікації. Після проведених заходів, спрямованих на формування комунікативної компетенції студентів, зокрема тренінгу «Професійна компетентність» (див. Додаток Л), який містив відповідні вправи, ігри, ситуації тощо, мають місце певні зміни в рівні її розвитку в майбутніх військових юристів. Наведені в табл. 2.32 результати свідчать про те, що значно збільшилася кількість студентів, які мають високий рівень розвитку комунікативної соціальної компетентності (з 18,7% до 43,7%), відповідно зменшилася кількість студентів, які мали низький рівень сформованості зазначеної характеристики (з 45,9% до 14,6%). Отримані результати свідчать про ефективність реалізованих заходів із формування комунікативної компетентності як складової професійної компетентності майбутнього військового юриста.

У контрольній групі також є певні позитивні зрушення в розвитку комунікативної компетенції, але значно менші, ніж в ЕГ.

Узагальнені результати оцінювання сформованості в студентів професійної компетентності за *професійно-особистісним критерієм* наведено в табл. 2.34 і 2.35.

Таблиця 2.34

**Узагальнені результати сформованості професійної компетентності
за професійно-особистісним критерієм у студентів ЕГ**

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап		Контрольний етап	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	18	14,6	36	29,3
2	Середній	21	17,1	51	41,1
3	Низький	84	68,3	36	29,6

Таблиця 2.35

**Узагальнені результати сформованості професійної компетентності
за професійно-особистісним критерієм в студентів КГ**

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап		Контрольний етап	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	17	14,1	23	19,3
2	Середній	21	17,3	30	24,8
3	Низький	83	68,6	68	55,9

За результатами експериментальної роботи у 29,3% студентів (початкові дані – 14,1%) ЕГ діагностовано високий рівень сформованості професійно-особистісної компетенції. Відповідно підвищилась кількість студентів, які мають середній (з 17,1% до 41,1%) та низький (з 68,3% до 29,6%) рівні сформованості зазначеної компетенції. У контрольній групі, де не було реалізовано педагогічні умови, значна кількість студентів (55,9%) має низький рівень сформованості професійної компетентності за професійно-особистісним критерієм.

Отримані результати свідчать про те, що запропоновані заходи, які були спрямовані на формування професійно-особистісної компетенції, дозволили досягти позитивних зрушень у динаміці розвитку професійно важливих якостей особистостей студентів, змінити тенденції в професійній мотивації, підвищити рівень комунікативної компетенції майбутніх військових юристів, що загалом позитивно позначиться на сформованості їхньої професійної компетентності.

Діагностика показників сформованості в студентів професійної компетентності за професійно-операційним критерієм здійснювалася за допомогою розроблених авторських анкет: анкети оцінки рівня сформованості професійних умінь і навичок майбутніх військових юристів; анкети експертної оцінки сформованості професійних умінь і навичок майбутніх військових юристів, анкети самооцінки майбутніми військовими юристами вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення.

З метою формування в студентів професійно-операційної компетенції було реалізовано такі заходи: використання алгоритму проведення різних типів занять (практичних, тактичних, тактико-спеціальних тощо), який був спрямований на відпрацювання практичних дій, умінь, навичок при вивченні дисциплін професійного циклу професійної підготовки; міждисциплінарних комплексних завдань, для розв'язання яких необхідно було використовувати знання з різних навчальних дисциплін; вивчення студентами авторського спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста», у межах якого студентам було запропоновано творчі справи для самостійного розв'язання. Також було враховано результати поточного й підсумкового контролю знань і умінь студентів із навчальних дисциплін військово-професійної та професійно-спеціальної підготовки (див. табл. 2.4).

За даними авторської анкети оцінки рівня сформованості професійних умінь і навичок майбутніх військових юристів (Додаток Е) та анкети експертної оцінки їх сформованості (Додаток Ж) було отримано такі результати (див. табл. 2.36, 2.37).

Таблиця 2.36

**Узагальнені результати сформованості професійних умінь і навичок
у студентів ЕГ, у %**

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Високий	6,7	20,3
2	Середній	7,8	32,2
3	Низький	85,5	47,5

Таблиця 2.37

**Узагальнені результати сформованості професійних умінь і навичок
у студентів КГ, у %**

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Високий	6,4	12,3
2	Середній	7,9	29,5
3	Низький	85,7	48,2

Отримані дані свідчать, що у студентів ЕГ відмічається значна позитивна динаміка у сформованості професійних вмінь і навичок. У 20,3% студентів ЕГ діагностовано високий рівень професійних вмінь та навичок (початкові дані – 6,7%), збільшилась кількість студентів до 32,2% , які мали середній рівень їх сформованості (початкові дані – 7,8%) та зменшилась кількість тих, хто мав низький рівень професійних вмінь та навичок до 47,5% (початкові дані – 85,5%).

У сформованості професійних вмінь та навичок студентів КГ також є позитивні зміни, але дещо менші. Високий рівень виявлено 12,3% (початкові дані – 6,4%), середній рівень – 29,5% (початкові дані – 7,9%), низький рівень зафіксовано у 48,2% студентів.

За даними анкети самооцінки студентами вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення (Додаток 3) було отримано такі результати (див. табл. 2.38, 2.39).

Таблиця 2.38

**Узагальнені результати сформованості вмінь професійного
самовиховання й самовдосконалення в студентів ЕГ, у %**

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Високий	16,5	47,5
2	Середній	19,2	34,7
3	Низький	64,3	17,8

Таблиця 2.39

Узагальнені результати сформованості вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення в студентів КГ, у %

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап	Контрольний етап
1	Високий	16,4	24,1
2	Середній	18,5	29,7
3	Низький	65,1	46,1

Отримані результати свідчать про те, що в більшості студентів ЕГ сформовані вміння професійного самовиховання та самовдосконалення на високому рівні (47,5%), на початку експериментальної роботи такий рівень мали 16,5% студентів. Відповідно збільшилась кількість студентів, у яких виявлено середній рівень розвитку зазначених умінь – 34,7% (на початку – 19,2%) та зменшилась кількість студентів з низьким рівнем розвитку цих умінь з 64,3% до 17,8% студентів. Зазначені позитивні зрушення пов'язані, на нашу думку, із запровадженням в освітній процес педагогічних умов, спрямованих на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

У сформованості вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення студентів КГ також є позитивні зміни, але не такі суттєві, як у студентів ЕГ. Високий рівень зазначених умінь мають 24,1% (на початку – 16,4%) студентів КГ, середній рівень – 29,7% (на початку – 18,5%) студентів, також зменшилась кількість студентів з низьким рівнем з 65,1% до 45,1%. Таку незначну позитивну динаміку у формуванні зазначених умінь можна пояснити, на нашу думку, відсутністю цілеспрямованої діяльності із розвитку професійно-операційної компетенції як складової професійної компетентності військового юриста.

Узагальнені результати сформованості в студентів професійної компетентності за *професійно-операційним критерієм* наведено в табл. 2.40, 2.41.

Таблиця 2.40

Узагальнені результати сформованості в студентів ЕГ професійної компетентності за професійно-операційним критерієм

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап		Контрольний етап	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	10	8,1	33	27,1
2	Середній	17	13,9	51	41,4
3	Низький	96	78,0	39	31,5

Таблиця 2.41

Узагальнені результати сформованості в студентів КГ професійної компетентності за професійно-операційним критерієм

№ з\п	Рівні сформованості	Констатувальний етап		Контрольний етап	
		осіб	%	осіб	%
1	Високий	9	7,4	15	12,5
2	Середній	17	14,1	27	22,4
3	Низький	95	78,5	79	65,1

Отримані результати свідчать про позитивну динаміку сформованості професійної компетентності за професійно-операційним критерієм у студентів ЕГ. Реалізація педагогічних умов, спрямованих на формування професійної компетентності, дозволила значно збільшити кількість студентів, які мають високий рівень сформованості професійних вмінь та навичок (з 8,1% до 27,1%), також студенти ЕГ показали вміння розв'язувати як типові так і нестандартні завдання шляхом застосування знань в нових умовах, підвищився рівень вмінь за рахунок вирішення комплексних завдань і ситуацій міждисциплінарного змісту. Відповідно збільшилась кількість студентів, які мають середній рівень професійних вмінь (з 13,9% до 41,4%) та знизалась кількість тих, хто мав низький рівень їх сформованості з 78% до 31,5% студентів.

У студентів КГ також є позитивні зміни, але не суттєві. Так, сформованість професійної компетентності за професійно-операційним критерієм у студентів ЕГ здебільшого знаходиться на високому і середньому

рівні – 27,1% і 41,4% відповідно, у той час як у більшості студентів КГ (65,1%) за професійно-операційним критерієм має місце низький рівень сформованості професійної компетентності.

Загальні результати контрольного етапу експерименту представлено в табл. 2.42 і 2.43.

Таблиця 2.42

Сформованість професійної компетентності студентів ЕГ

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап		Приріст	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Професійно-знанієвий критерій						
високий	11	8,9	35	28,5	+24	+19,6
середній	18	14,7	49	40,1	+31	+25,4
низький	94	76,4	39	31,4	-55	-45,0
Професійно-особистісний критерій						
високий	18	14,6	36	29,3	+18	+14,7
середній	21	17,1	51	41,1	+30	+24,0
низький	84	68,3	36	29,6	-48	-38,7
Професійно-операційний критерій						
високий	10	8,1	33	27,1	+23	+19,0
середній	17	13,9	51	41,4	+34	+27,5
низький	96	78,0	39	31,5	-57	-46,5

Таблиця 2.43

Сформованість професійної компетентності студентів КГ

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап		Приріст	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Професійно-знанієвий критерієм						
1	2	3	18	14,9	+7	+5,9
високий	11	9,0	27	22,4	+9	+7,5
середній	18	14,9	76	62,7	-16	-13,4
низький	92	76,1	18	14,9	+7	+5,9
Професійно-особистісний критерій						
1	2	3	4	5	6	7
високий	17	14,1	23	19,3	+6	+5,2
середній	21	17,3	30	24,8	+9	+7,5
низький	83	68,6	68	55,9	-15	-12,7
Професійно-операційний критерій						
високий	9	7,4	15	12,5	+6	+5,1
середній	17	14,1	27	22,4	+10	+8,3
низький	95	78,5	79	65,1	-16	-13,4

За даними тестування та анкетування студентів, які склали КГ і ЕГ, було отримано такі результати (див. табл. 2.44, 2.45 і 2.46).

Таблиця 2.44

**Рівні сформованості професійної компетентності студентів ЕГ
(порівняльний аналіз)**

	Констатувальний етап		Контрольний етап		Приріст	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
високий	13	10,5	35	28,3	+22	+17,8
середній	19	15,2	50	40,9	+31	+25,7
низький	91	74,3	38	30,8	-53	-43,5

Таблиця 2.45

**Рівні сформованості професійної компетентності студентів КГ
(порівняльний аналіз)**

	Констатувальний етап		Контрольний етап		Приріст	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
високий	12	10,2	19	15,6	+7	+5,4
середній	19	15,4	28	23,2	+9	+7,8
низький	90	74,4	74	61,2	-16	-13,2

Таблиця 2.46

**Сформованість професійної компетентності студентів ЕГ і КГ
за результатами експерименту**

	ЕГ (123 особи)		КГ (121 особа)	
	осіб	%	осіб	%
високий	35	28,3	19	15,6
середній	50	40,9	28	23,2
низький	38	30,8	74	61,2

За результатами табл. 2.42 і 2.45, рівень сформованості професійної компетентності студентів експериментальної групи після проведеної роботи суттєво відрізняється від початкових даних за всіма показниками, що свідчить про ефективність запроваджених нами педагогічних умов.

Після проведення формувального експерименту високий рівень сформованості професійної компетентності за професійно-знанієвим критерієм мають 28,5% студентів ЕГ (початкові дані – 8,9%); за професійно-особистісним критерієм – 29,3% студентів (початкові дані – 14,6%); за професійно-операційним критерієм – 27,1% студентів (початкові дані – 8,1%). Сформованість професійної компетентності студентів контрольної групи також підвищилася (табл. 2.43 і 2.45), але, як і на початковому етапі, більшість студентів має низький рівень її сформованості, що обумовлено, на нашу думку, відсутністю цілеспрямованої й організованої діяльності, спрямованої на її формування.

Схематично результати сформованості професійної компетентності студентів КГ і ЕГ наведено на рис. 2.5., 2.6. і 2.7.

Наведені дані (рис. 2.7.) наочно демонструють значні позитивні зміни у сформованості професійної компетентності студентів ЕГ за всіма критеріями (професійно-знанієвим, професійно-особистісним, професійно-операційним), у той час як у контрольній групі зміни цих ознак є несуттєвими.

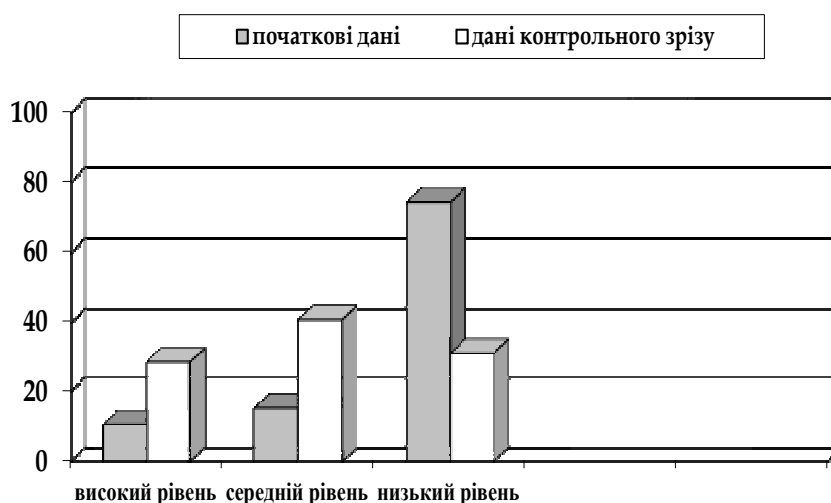

Рис. 2.5. Рівні сформованості професійної компетентності студентів ЕГ, у % (порівняльний аналіз)

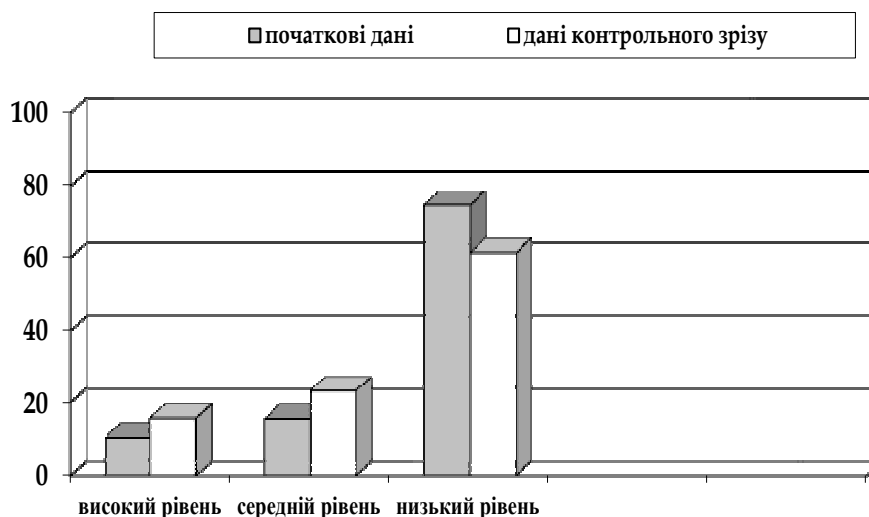

Рис. 2.6. Рівні сформованості професійної компетентності студентів КГ, у % (порівняльний аналіз)

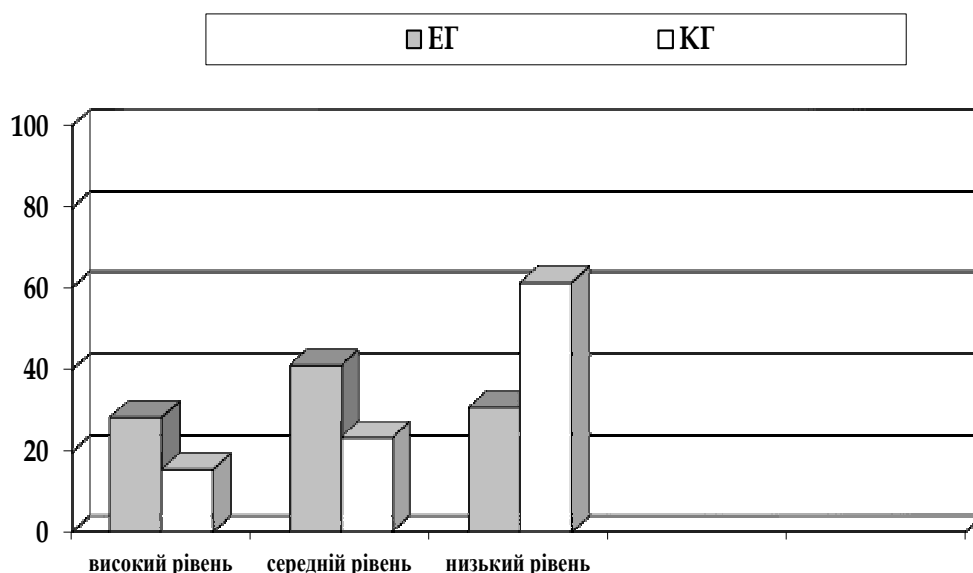

Рис. 2.7. Порівняльний аналіз сформованості професійної компетентності студентів, у% (дані контрольного зрізу)

Зіставлення даних, отриманих за результатами формувального етапу експерименту, з даними констатувального етапу свідчить, що реалізація визначених педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки дозволила підвищити рівень сформованості професійної компетентності студентів експериментальної групи порівняно з контрольною й довела ефективність запропонованого підходу.

В експериментальній групі низький рівень сформованості за професійно-знанієвим критерієм мають лише 31,4% студентів (початкові дані 76,4%), у контрольній групі – 62,7% (початкові дані – 76,1%) студентів. За професійно-особистісним критерієм в експериментальній групі низький рівень зафіксовано у 29,6% студентів (початкові дані – 68,3%), у студентів контрольної групи цей показник становить 55,9% (початкові дані – 83,5%) студентів. За професійно-операційним критерієм в експериментальній групі низький рівень діагностовано у 31,5% студентів (початкові дані – 78,0%), у контрольній групі низький рівень мають 65,1% (початкові дані - 78,5%) студентів. Тобто певне підвищення рівня професійної компетентності у студентів КГ має місце, але не значне, у порівнянні із змінами у студентів ЕГ.

Отже, як свідчать загальні результати проведеного експериментального дослідження (табл. 2.46) переважна кількість студентів контрольної групи має низький рівень сформованості професійної компетентності, високий рівень визначено у 15,6%. В експериментальній групі переважна кількість студентів (40,9%) після проведеної роботи має середній рівень сформованості професійної компетентності за всіма критеріями.

Математичний розрахунок достовірності отриманих результатів дослідження за критерієм χ^2 подано в Додатку П.

Аналіз і систематизація даних експерименту свідчить про ефективність визначених нами педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки.

Вірогідність отриманих результатів і висновків забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень, аналізом стану досліджуваної проблеми; відповідністю методів наукового пошуку його меті й завданням; поєднанням методів якісного та кількісного аналізу експериментального матеріалу; позитивними результатами впровадження педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процес фахової підготовки.

Отже, отримані дані свідчать про те, що експериментально підтверджена ефективність запропонованих нами педагогічних умов, які реалізують розроблений нами навчально-виховний інструментарій у процесі його впровадження у фахову підготовку військових юристів, що забезпечує підвищення рівня їхньої професійної компетентності.

Висновки до розділу 2

З метою перевірки припущення дослідження про те, що результативність процесу формування професійної компетентності в майбутніх військових юристів забезпечується запровадженням теоретично обґрунтованих педагогічних умов, був проведений педагогічний експеримент.

Для здійснення діагностики сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів як особистісного феномену було уточнено критерії та показники її сформованості: професійно-знанієвий (відображає системність професійних знань студента за фахом; відтворення системи понять відповідної галузі науки для вирішення конкретних професійних завдань; професійно-особистісний (відображає вияв професійно важливих якостей майбутнього фахівця; комунікативної компетентності, яка виявляється у сформованості комунікативних умінь і навичок професійного спілкування; професійної мотивації); професійно-операційний критерій виявляє ступінь сформованості в студентів умінь і навичок професійної діяльності, оволодіння вміннями вирішувати професійні завдання різного рівня складності. Відповідно до виокремлених критеріїв зазначено високий, середній, низький рівні сформованості професійної компетентності.

Експериментальна робота здійснювалася в три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. За допомогою обраного педагогічного інструментарію було проведено констатувальний експеримент. Результати констатувального експерименту свідчать про те, що в переважній більшості студентів експериментальної та контрольної груп (74,4%) зафіксовано

низький рівень загальної сформованості професійної компетентності, що не відповідає сучасним вимогам до рівня підготовки фахівців.

Формувальний етап експерименту передбачав запровадження в процес підготовки майбутніх військових юристів педагогічних умов: спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу; забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час; спрямованість професійної підготовки на формування в майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності та професійної мотивації. У контрольній групі формування професійної компетентності здійснювалося з використанням традиційних методів, форм і засобів навчання.

За результатами контрольного етапу в експериментальній групі сформованість професійної компетентності за всіма критеріями має позитивну динаміку. А саме, за професійно-знанієвим критерієм високий рівень зафіксовано у 28,5% студентів (початкові дані – 8,9%); за професійно-особистісним критерієм – у 29,3% студентів (початкові дані – 14,6%); за професійно-операційним критерієм – у 27,1% студентів (початкові дані – 8,1%). У студентів контрольної групи зміни цих ознак є несуттєвими. Отримані результати є підставою для висновку, що запропоновані і реалізовані педагогічні умови забезпечують ефективне формування професійної компетентності майбутніх військових юристів.

Основні наукові результати розділу відображено в таких наукових працях: [281, 283, 285, 289, 290].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоноване нове вирішення проблеми підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів шляхом теоретичного обґрунтування, практичної реалізації та експериментальної перевірки педагогічних умов її формування в процесі фахової підготовки цих фахівців, які спрямовані на забезпечення виконання ними професійних обов'язків в умовах мирного та воєнного часу.

1. На основі аналізу змісту професійної діяльності військових юристів було встановлено, що вона поєднує в собі професії військового і юриста, що виявляється в застосуванні норм права до правовідносин, які складаються в Збройних силах та їх підрозділах. Професійна діяльність військового юриста передбачає виконання ним таких функцій: правозастосовної; наглядової; установчої; правотворчої; надання юридичної допомоги; організаційної; деонтологічної. На підставі вивчення нормативно-правових документів різного юридичного рівня (законів, постанов, наказів, посадових інструкцій тощо), які регламентують професійну діяльність військових юристів, було виокремлено її особливості, які були враховані при формуванні професійної компетентності в цих фахівців: правова регламентація (нормативність) професійної поведінки та рішень, які приймаються; владний, зобов'язуючий характер професійних повноважень; екстремальний характер діяльності юристів, особливо тих, хто працює в органах суду, прокуратури, податкової служби; нестандартний, творчий характер діяльності юриста; процесуальна самотійність, персональна відповідальність юристів за прийняті рішення.

У дослідженні було встановлено, що формування професійної компетентності майбутніх військових юристів необхідно здійснювати на підставі врахування змісту й особливостей їхньої професійної діяльності.

2. З урахуванням результатів наукового аналізу в контексті дослідження професійну компетентність військових юристів визначено як цілісне, складне

особистісне утворення, інтегративну якість особистості, яка поєднує володіння майбутнім фахівцем системою знань, умінь та навичок військово-юридичного спрямування, сформованість професійно важливих якостей особистості юриста, що забезпечують ефективне виконання професійних функцій з метою дотримання й захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави в умовах мирного та воєнного часу.

За результатами аналізу наукової літератури в галузі професійної підготовки фахівців військово-юридичного профілю уточнено змістове наповнення структурних компонентів професійної компетентності майбутніх військових юристів, а саме: знанісво-термінологічного (відображає володіння юридичною термінологією і відповідними професійними знаннями); професійно-особистісного (особистісна, комунікативна компетентність та професійна мотивація, які характеризують особистість військового юриста як фахівця), професійно-операційного (відображає володіння вміннями і навичками здійснення професійної діяльності в умовах мирного та воєнного часу).

Було доведено, що формування зазначеного феномену в процесі фахової підготовки військових юристів передбачає необхідність визначення певних педагогічних умов.

3. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови, реалізація яких була спрямована на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. Перша педагогічна умова – спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності як в умовах мирного, так і воєнного часу – передбачала: розробку й запровадження алгоритму викладання різних типів занять (практичних, тактичних, тактико-спеціальних тощо), який дозволяє відпрацювати практичні дії, уміння та навички студентів у процесі фахової підготовки; педагогічне супроводження різних видів практик (військово-юридичної та військового стажування) для набуття майбутніми військовими юристами досвіду здійснення професійної діяльності. Друга педагогічна умова –

забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін на формування професійної компетентності майбутніх військових юристів для виконання обов'язків як у мирний, так і воєнний час – була спрямована на забезпечення: практичної орієнтованості дисциплін фахової підготовки через доповнення їх змісту темами, які безпосередньо пов'язані із професійною діяльністю військового юриста; міждисциплінарної інтеграції знань шляхом використання комплексних навчальних завдань та ситуацій міждисциплінарного змісту в рамках авторського спецкурсу «Професійна компетентність». Для реалізації цієї умови використовувалися інтерактивні форми і методи проведення занять, комп'ютерні засоби навчання для забезпечення практичної спрямованості фахової підготовки майбутніх військових юристів. Третя педагогічна умова – спрямованість професійної підготовки на формування в майбутніх військових юристів професійно важливих якостей, комунікативної компетентності й професійної мотивації – передбачала цілеспрямоване формування професійно важливих якостей військових юристів, розвиток їхньої комунікативної компетентності та професійної мотивації під час запровадження авторського тренінгу «Професійна компетентність військового юриста», який містив вправи та ситуації відповідного спрямування.

4. У процесі проведення дослідження було уточнено критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів, а саме: професійно-знанієвий критерій, показниками якого є володіння студентами професійними знаннями та термінологією; професійно-особистісний критерій, показниками якого є сформованість професійно важливих якостей майбутнього фахівця, комунікативної компетентності та професійної мотивації, яка містить зовнішні та внутрішні мотиви особистості стосовно професійної діяльності; професійно-операційний критерій, показниками якого є сформованість у студентів як майбутніх військових юристів умінь і навичок професійної діяльності.

5. Експериментальною перевіркою запропонованих педагогічних умов доведена їх ефективність. Так, в експериментальній групі кількість студентів із високим рівнем сформованості професійної компетентності збільшилася з 10,5% до 28,3% (приріст становить 17,8%), із середнім рівнем – з 15,2% до 40,9% (приріст – 25,7%). У свою чергу, кількість студентів із низьким рівнем сформованості цієї компетентності в експериментальній групі зменшилася з 74,3% до 30,8% (- 43,5%). У контрольній групі також має місце певна позитивна динаміка, але незначна. Вірогідність результатів експериментальної роботи доведена засобами математичної статистики.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки, перспективними для подальшого наукового пошуку є використання дистанційного та дуального (бінарного) навчання майбутніх військових юристів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абасов З. А. Понятийно-терминологический аппарат инновационной педагогической деятельности. *Философия образования*. 2006. № 1 (15). С. 56–62.
2. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О. А. Абдуллина – М.: Педагогика, 1990. – 141 с
3. Адміністративне право України : підруч. для юрид. ВНЗ і ф-тів / Ю. П. Битяк, та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2001. 528 с.
4. Адольф В. А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя. *Педагогика*. 1998. № 1. С. 72–75.
5. Акманова С. В. Развитие навыков самообучения у студентов университета. Магнитогорск : МИИТ, 2004. 200 с.
6. Акмеология : учебник / под общ. ред. А. А. Деркача. Москва : Изд-во РАГС, 2004. 688 с.
7. Алексеев С. С., Яковлев В. Ф. О модели юриста и обучении в юридических вузах. *Правоведение*. 1996. № 4. С. 73–81.
8. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Київ : ІСДО, 1993. 220 с.
9. Андреев В. И. Педагогика высшей школы. Казань : Центр инновационных технологий, 2005. 500 с.
10. Андреев В. И. Педагогический мониторинг. *Педагогика* : учеб. курс для творческого саморазвития. Казань : Центр инновационных технологий, 2000. С. 452–531.
11. Андрейцев В. І. Правнича освіта в Україні: проблеми теорії та практики : навч.-практ. посіб. Київ : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. 768 с.
12. Андросюк В. П., Казмиренко Л. И., Медведев В. С. Профессиональная психология в ОВД. Київ : КНАВС, 1995. 111 с.
13. Андросюк В. П., Казміренко Л. І., Юхновець Г. О. Які якості вимагаються від працівника міліції: методологічні засади розробки

професіограм та кваліфікаційних характеристик. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. Київ : Вид-во НАВСУ, 1996. № 1. С. 105–116.

14. Анисимов В. Л. Правовые и организационные основы деятельности органов внутренних дел в условиях чрезвычайных ситуаций техногенного характера : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / ВНИИ МВД России. Москва, 1997. С. 25.

15. Антонюк М. С. Психологічні особливості формування у студентів умінь і навичок самостійної роботи. *Сучасні педагогічні технології у вищій школі*. Київ, 1995. С. 111–113.

16. Ануфрієв М. І. Службова підготовка працівників органів внутрішніх справ : навч.-метод. посіб. Київ : РВВ МВС України, 2003. 440 с.

17. Ануфрієв М. І. Становлення, розвиток та основні напрями удосконалення відомчої багатоступеневої системи підготовки персоналу ОВС. *Вісник університету внутрішніх справ*. Харків, 1999. Вип. 9. С. 9–13.

18. Ануфрієв М. І., Бандурка О. М., Ярмиш О. Н. Вищий заклад освіти МВС України : наук.-практ. посіб. Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. 369 с.

19. Арганы Н. Ф. Когнитивно-стилевая дифференциация обучения как условие развития профессиональной компетентности будущего специалиста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Иркутск : РГБ, 2006. 173 с.

20. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. Москва : Высш. школа, 1980. 368 с.

21. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирования личности. Москва : Мысль, 1976. 156 с.

22. Атласова О. М. Развитие профессиональной компетентности руководителей школ в процессе повышения квалификации : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Санкт Петербург, 1995. 21 с.

23. Ашумов В. Р. Професійна компетентність майбутніх вчителів. Київ : Наукова думка, 2010. 122 с.

24. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды. Москва : Педагогика, 1989. 558 с.

25.Бабаян О. О. Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами імітаційно-рольового моделювання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Луганськ, 2009. 20, [2] с.

26.Багаева И. Д. Профессионализм педагогической деятельности: сущность и структура. *Профессионализм педагога : тезисы докладов и сообщений*. Ижевск ; Санкт-Петербург, 1992.С. 42–43

27.Байденко В. И. Компетенции в профессиональном образовании (к освоению компетентностного подхода). *Высшее образование в России*. 2004. № 11. С. 17-22.

28.Байденко В. И., Зантворт ван Дж. Модернизация профессионального образования: современный этап. Москва : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2003. 674 с.

29.Байденко В. И., Оскарссон Б. Базовые навыки (ключевые компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса. *Профессиональное образование и формирование личности специалиста*. Москва, 2002. С. 22–46.

30.Балл Г. О. Гуманізація освіти та діалогічний підхід. *Культурологічні та психолого-педагогічні аспекти гуманізації освіти* : наук.-метод. зб. / за ред. Г. О. Балла. Київ : Наукова думка, 1998. 196 с.

31.Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта : соціально-філософські та психологопедагогічні аспекти. Рівне : Літса-М., 2003. 128 с

32.Балханов В. А. Встреча с прошлым и будущим (наука и фундаментализация образования в контексте целостного мировоззрения). Улан-Удэ : Изд-во БГУ, 2002. 234 с.

33.Бандурка О. М. Курс логіки : підручник. Київ, 2002. 159 с.

34.Бандурка О. М. Професійна етика працівника органів внутрішніх справ. Харків : Ун-т внутр. справ, 2001. 220 с.

35.Бандурка О. М. Скакун О. Ф. Юридична деонтологія : підручник. Харків : Вид-во НУВС, 2002. 336 с.

36. Баранова Є. П. Якість освіти. Київ, 2003. 63 с.
37. Барановська Л. В., Саражинська І. А. Формування професійно-мовленнєвої компетенції майбутніх фахівців законоохоронної сфери. *Мовні концептуальні проблеми української лінгвістики* : зб. наук. пр. Київ : Вид-во КНУ ім. Тараса Шевченка, 2008. Вип. 24, ч. 1. С. 45–50.
38. Барко В. І. Використання активних форм навчання при підготовці персоналу органів внутрішніх справ. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ : КІВС : «МП Леся», 2003. № 8. С. 447–453.
39. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка центр, 2009. 448 с.
40. Бархаев Б. П. Оптимизация логико-дидактической структуры учебных предметов в ВУЗе (на материалах курса военной психологии и педагогики) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика». Москва, 1989. 25 с.
41. Батищев В. И. Информационные технологии обучения. *Информационные технологии в образовательной среде современного вуза* : материалы Междунар. науч.-метод. интернет-конф. Белгород, 2004. С. 10–16. URL: <http://conf.bstu.ru/conf/docs/0026/0396.doc>.
42. Батышев С. Я. Профессиональная педагогика. Москва : Проф. образование, 1997. 512 с.
43. Бахтін М. Гуманізм як принцип виховання сучасної молоді. *Вища освіта України*. 2007. № 1. С. 117–120.
44. Бермус А. Б. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. *Интернет-журнал «Эйдос»*. 2005. № 4. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>.
45. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем : Проблемы и методы обеспечения технологии системы обучения. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1977. 304 с.
46. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва : Просвещение, 1989. 217 с.

47.Беспалько В. П., Татур Ю. Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалиста. Москва : Высшая школа, 1989. 144 с.

48.Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. : навч.-метод. посіб. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади. 280 с.

49.Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. : навч.-метод. посіб. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. 344 с.

50.Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. *Вища освіта України. Темат. вип. «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології»*. 2009. № 3 (додаток 1). С. 21–24.

51.Битяк Ю. П., Зуй В. В. Адміністративне право України. Харків, 1996. 160 с.

52.Битянова М. Р. Культура самосовершенствования преподавателя. Москва : Педагогика, 1994. 423 с.

53.Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН

54.Бодалёв А. А. Личность и общение : избранные психологические труды. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Междунар. пед. акад., 1995. 328 с.

55.Бодалёв А. А., Столин В. В., Аванесов В. С. Общая психодиагностика. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 440 с.

56.Божович Л. И. О мотивации учения. Возрастная и педагогическая психология : хрестоматия : учебное пособие / Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. Москва : Академия, 1999. С. 88-90.

57.Блощинський І. Г. Сутність і зміст формування самооцінки курсантів вищих військових навчальних закладів. *Наукові записки Вінницького*

державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця, 2005. Вип. 13. С. 175–179

58.Болотов В. А., Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе. *Педагогика.* 2003. № 10. С. 8–14.

59.Большая советская энциклопедия : в 30 т. / под ред. А. М. Прохорова. Москва : Советская энциклопедия, 1977. Т. 23. С. 194.

60.Большой толковый социологический словарь (Collins) / пер. с англ. Б. О. Шагун. Москва : Вече, АСТ, 1999. Т. 2 (П-Я). 300 с.

61.Бордовская Н. В., Реан А. А. Педагогика : учеб. для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 304 с.

62.Бражникова А. Н. Развитие профессионально значимых качеств юриста : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Ставрополь, 2000. 198 с.

63.Бросалина Г. М. Инновационные методы обучения в вузе. Мурманск : ИВМ, 1993. 216 с.

64.Брюханова Н. О. Компетентний фахівець – цільовий орієнтир сучасної професійної освіти. *Професійна освіта: методологія, теорія і технології.* 2015. Вип. 1. С. 16-25.

65.Василенко М. Є. Професійна підготовка майбутніх юристів до консультативної діяльності як педагогічна проблема. *Педагогічний альманах.* Херсон, 2011. Вип. 9. С. 98–103.

66.Васильев В. Л. Юридическая психология. Москва : Юрид. лит., 1991. 464 с.

67.Васильева М. П. Теоретические основы деонтологической подготовки педагога : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харьков : ХДПУ им. Г.С. Сковороды, 2003. 432 с.

68.Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга: Психотехники. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Ось-89, 2000. 224 с.

69.Введенский В. Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога. *Педагогика.* 2003. № 10. С. 51–55.

70.Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход. Москва : Высшая школа, 1991. 207 с.

71.Верченко Н. В. Особистісно-діяльнісний підхід як головна передумова сучасної освіти. *Вісник післядипломної освіти*: зб. наук. праць. К., 2011. Вип. 4(17). С. 20-27.

72.Вишневская С. Л. Влияние коммуникативной компетентности сотрудников органов внутренних дел на результаты профессиональной деятельности. *Сборник статей по социально-гуманитарной подготовке сотрудников органов внутренних дел МВД УР*. Ижевск, 2001. С. 17–25.

73.Вишневская С. Л. Коммуникативная компетентность юриста и особенности её формирования. *Психология системного функционирования личности* : материалы междунар. науч.-практ. конф. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2004. С. 68–70.

74.Вишневская С. Л. Развитие профессиональной коммуникативной компетентности юриста в системе высшего профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Ижевск : РГБ, 2007. 205 с.

75.Волковицька Н. Онтологічний та аксіологічний елементи у сучасній правовій свідомості. *Юридична Україна*. 2010. № 3. С. 33-38.

76.Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 515 с.

77.Галай А. О., Стаднік В. В., Іванищ Я. В. Інтерактивні методики викладання у правопросвітній діяльності : тренінговий комплекс : навч. посіб. / за ред. А. О. Галай. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Атіка, 2007. 156 с.

78.Гарафутдинова Н. Я. Конкурентоспособность будущего специалиста высшей квалификации как показатель качества его подготовки. *Вестник Омского университета*. 1998. Вып. 1. С. 76–78.

79.Гоноболин Ф. Н. Психология : учеб. пособие для учащихся пед. училищ / под ред. Н. Ф. Добрынина. Москва : Просвещение, 1973. 240 с.

80. Горб В. Г. Педагогический мониторинг образовательного процесса как фактор повышения его уровня и результатов. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 2000. № 5. С. 33–37.

81. Горбенко А. І. Напрями розвитку професійної мотивації офіцерів охорони державного кордону до оперативно-службової діяльності у процесі післядипломної підготовки. *Збірник наук. праць. Серія : Педагогіка*. Запоріжжя, 2012. Вип. 28. С. 35–41.

82. Готтинг В. В. Подготовка педагога профессионального обучения на основе компетентностного подхода. *Инновации и подготовка научных кадров высшей квалификации в Республике Беларусь и за рубежом* : материалы междунар. науч.-практ. конф. / под ред. И. В. Войтова. Минск : ГУ «БелИСА», 2008. 316 с.

83. Грабарь М. И. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. *Непараметрические методы*. Москва : Педагогика, 1977. 136 с.

84. Граничина О. А. Статистические методы психолого-педагогических исследований. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2002. 48 с.

85. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. 560 с.

86. Григорьев Е. Н., Байгулова Г. С. Формирование профессионально значимых качеств будущих преподавателей в образовательном процессе педагогического вуза. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. Серия психологические науки* : «Акмеология образования». 2008. Т. 14, № 3. С. 71–75.

87. Григорьев Е. Н., Байгулова Г. С. Формирование профессионально значимых личностных качеств студентов. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. Серия психологические науки* : «Акмеология образования». 2007. Т. 13, № 4. С. 154–158.

88.Гриньова Я. Г. Формування правової культури майбутніх фахівців транспортної галузі у процесі вивчення правових дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2013. 284 с.

89.Громкова М. Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 415 с.

90.Губарєва О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС : автореф. дис. ... канд. психолог. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Харків, 2005. 19 с.

91.Гудман А. Н. Інформаційні технології. URL: <http://www.referats.net.ua>.

92.Гузанов Б. Н., Кузина Л. Л., Шушерин В. В. Организация планирования и контроля в процессе управления качеством обучения в системе высшего профессионального образования. *Качество. Инновации. Образование*. 2009. № 8. С. 2–8.

93.Гузєєв В. В. Интерактивные приёмы. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии. Москва, 2001. С.21–52.

94.Гура О. І. Логіко-концептуальні аспекти дослідження формування особистісно-професійних характеристик педагога. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Pfto/2009_1/files/ped_01_09_Gura.pdf.

95.Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. Київ : Знання, 2005. 655 с.

96.Гусарєв С. Д. Юридична діяльність : методологічні та теоретичні аспекти : монографія. Київ : Знання, 2005. 376 с.

97.Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении (логико-психологические проблемы построения учебных предметов). *Педагогическая психология : хрестоматия* / сост.: В. Н. Карандашев, Н. В. Носова, О. Н. Щепелина. Санкт-Петербург : Питер, 2006. С. 16–28.

98. Даниленко Л. І. Управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 Київ, 2004. 487 с.

99. Демин В. А. Профессиональная компетентность специалиста: понятие и виды. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 2000. № 4. С. 34–42.

100. Демідов Д. В. Моделювання технології організації навчального процесу у педагогічних університетах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Луганськ, 2009. 260 с.

101. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика : монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. Хмельницький : ТУП, 2002. 334 с.

102. Деркач А. А., Кузьміна Н. В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. Москва : Луч, 1993. 49 с.

103. Джойс Б., Вейл М. «Дерево решений»: Метод всех возможных вариантов организации дискуссии. *Учительская газета*. 2001. № 28/29. С. 78–80.

104. Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2006. 20 с.

105. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2004. 356 с.

106. Діденко О. В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2003. 18 с.

107. Дорошенко В. П. Якісна освіта та інформаційно-комунікаційні технології. *Економіка в школах України*. 2010. № 11. С. 8–14.

108. Дубровина О. И. Психологические основы профессиональной и социальной компетентностей : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Тюмен. гос. ун-т. Екатеринбург, 2009. 21 с.

109. Дулов А. В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. Москва : Юрид. лит., 1973. 168 с.

110. Дяків А. А. Якість освіти у ВНЗ. Київ : Наукова думка, 2011. 231 с.
111. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / В. О. Лозовой та ін. ; за ред. В. О. Лозового, В. О. Рум'янцева Харків : Право, 2011. 264 с.
112. Елагина Л. В. Формирование культуры профессиональной деятельности будущего специалиста на основе компетентностного подхода (методология, теория, практика) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 – теория и методика профессионального образования. Челябинск, 2008. 55 с.
113. Елканов С. Б. Профессиональное самовоспитание учителя. Москва : Просвещение, 1986. 144 с.
114. Енгальчев В. Ф. Примерная программа дисциплины «Юридическая психология». *Межвузовский научно-практический сборник*. Серия : Юридическая психология. Ставрополь, 2001. Вып. 1. С. 175–203.
115. Енгальчев В. Ф. Профессиональная компетентность специалиста в практической юридической психологии : монография. Москва : Высш. шк. психологии, 2004. 436 с.
116. Еникеев М. И. Юридическая психология. Москва : Норма, 2013. 502 с.
117. Еникеев М. П., Черных Э. А. Психология допроса : учеб. пособие. Москва : Ин-т междунар. права и экономики, 1994. 148 с.
118. Євдокимова Н. О. Концептуальні підходи до формування майбутнього фахівця як суб'єкта правничої діяльності. Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2014. Вип. 24. С. 280–300.
119. Євдокимова Н. О. Психологічні засади формування суб'єкта правничої діяльності у вищому навчальному закладі : монографія. Миколаїв : Іліон, 2011. 420 с.

120. Євдокимова Н. О. Шляхи реформування професійної правничої діяльності під час навчання у ВНЗ. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. Харків : ХНПУ, 2007. С. 5–14.
121. Єнигін Д. В. Формування проєктивних умінь майбутніх учителів іноземних мов у фаховій підготовці : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Ялта, 2012. 320 с.
122. Жаболенко М. В., Жданова Н. О. Инновации в области использования информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе. *Стратегія інноваційного розвитку системи вищої освіти в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / гол. ред. С. В. Смерічевська. Донецьк : Кальміус, 2007. С. 157–161.
123. Жалинский А. Э. Основы профессиональной деятельности юриста. Смоленск, 1995. 415 с.
124. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность. Москва : Изд-во БЕК, 1997. 330 с.
125. Зарічанський О. А. Педагогічні умови професійно-прикладної фізичної підготовки курсантів вищих закладів освіти I–II рівнів акредитації МВС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2002. 19 с.
126. Зеер Э. Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. *Образование и наука*. 2004. № 3. С. 42–53.
127. Зеер Э. Ф. Психология личностно ориентированного профессионального образования. Екатеринбург : Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 2000. 258 с.
128. Зеер Э. Ф. Психолого-дидактические конструкты качества профессионального образования. *Образование и наука*. 2002. № 2. С. 14.
129. Зеер Э. Ф., Шахматова О. Н. Личностно ориентированные технологии профессионального развития специалиста. Екатеринбург, 1999. 274 с.

130. Зеліско Л. І. Культурологічна освіта майбутнього юриста : монографія / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-та ім. В. Стефаника, 2010. 233 с.

131. Зеленська О. П. Ціннісно-діяльнісний підхід у культурологічній підготовці фахівців у ВНЗ МВС України. *Вісник Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 22(3). С. 152–159.

132. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Москва : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.

133. Зимняя И. А. Ключевые компетенции. новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 34–42.

134. Зязюн І. А. Неперервна освіта як основа соціального поступу. *Неперервна професійна освіта : теорія і практика : зб. наук. пр. : у 2 ч. / за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало*. Київ, 2001. Ч. 1. С. 15–23.

135. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности. Москва : МГУ, 1987. 207 с.

136. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 508 с.

137. Ильин Е. П. Психология воли. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 368 с.

138. Исаев В. А. Образование взрослых: компетентностный подход : монография. Великий Новгород, 2005. 50 с.

139. Івашкевич І. В. Базові компоненти професійної компетентності фахівця юридичної сфери діяльності. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин* : матеріали VIII Міжнар.наук.-практ. конф., (Кам'янець-Подільський, Київ, Жешів, Ченстохова, Брест, Ружомберок, Копитова, 23 квіт. 2015 р.). / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2016. С. 17–19.

140. Івашкевич І. В. До питання розв'язання структури професійної компетентності фахівця юридичної сфери діяльності. *Сучасні проблеми*

германського та романського мовознавства : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (Рівне, 15 квіт. 2016 р.). Рівне, 2016. URL: <http://fif.16mb.com/conf/spgrm/>.

141. Івашкевич І. В. Особливості підготовки юристів у вищих навчальних закладах України. *Оптимізація процесу навчання іноземних мов у закладах освіти гуманітарного технічних напрямів* : матеріали II регіон. наук.-практ. конф., (Рівне 20 квіт. 2016 р.). Рівне : РДГУ, 2016. С. 43–47.

142. Івашкевич І. В. Особливості професійної діяльності юриста та структура його професійної компетентності. *Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»*. Серія : Психологія : зб. наук. пр. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2016. Вип. 3. С. 79–93.

143. Івашкевич І. В. Особливості юридичної діяльності та структура професійної компетентності фахівця. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2016. Т. 9 : Загальна психологія. Етнічна психологія. Історична психологія, вип. 9. С. 231–241.

144. Івашкевич І. В. Становлення професійної компетентності майбутніх юристів : метод. посіб. Рівне : РДГУ, 2016. 94 с.

145. Івашкевич І. В. Функції професійної компетентності юриста. *Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»* : зб. наук. пр. Педагогіка. Психологія. Філософія. Переяслав-Хмельницький, 2016. Т. 2 (18), вип. 36. С. 318–328.

146. Івашкова Т. О. Формування культури самоосвіти майбутніх офіцерів правоохоронних органів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2008. 20 с.

147. Кайдаш А. В. Профессионализм и ценностные ориентации сотрудников правоохранительных органов. *Политические, правовые и экономические проблемы современной российской общества* : материалы IX

науч.-практ. конф. Ставрополь : Изд-во Ставропольского ин-та им. В. Д. Чурсина, 2003. Т. 1. С. 83–97.

148. Кайдаш А. В. Психологические особенности профессиональной компетентности сотрудников правоохранительных органов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Ставрополь : РГБ, 2006. 230 с.

149. Казаков В. Г. Качество образования. Оренбург, 2001. С. 38–40.

150. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту. Київ : Либідь, 2004. 466 с.

151. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. 218 с.

152. Качалов В., Лукіна Т. Проблеми якості освіти. Київ, 2007. 116 с.

153. Качество знаний и пути его совершенствования / И. Я. Лернер и др. ; под ред. М. Н. Скаткина, В. В. Краевского. Москва : Педагогика. 208 с.

154. Ким Н. П. Теория и практика формирования умений самообразования слушателей юридических институтов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Кустанай, 2000. 410 с.

155. Клименко Н. Ю. Социально-педагогическая компетентность специалистов социальной сферы. *Педагогика*. 2003. № 2. С. 22–28.

156. Климов Е. А. Как выбирать профессию. Москва : Просвещение, 1984. 160 с.

157. Климов Е. А. Психология профессионала. Москва ; Воронеж, 1996. 316 с.

158. Коваленко О. Е., Шматков Є. В. Брюханова Н. О., Корольова Н. В. Методика професійного навчання. Х. : ВПП «Контраст», 2008. 488 с.

159. Коваленко Д. В. Професійно-правова компетентність майбутнього інженера-педагога як результат професійно-правової підготовки фахівця. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2015. Вип. № 1. С.69–74.

160. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2000. 176 с.

161. Кодекс професійної етики суддів. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 5. С. 24.

162. Кожем'яко Н. В. Особливості діяльності фахівця юридичного профілю. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2011. № 4. С. 95–101.

163. Козаков В. А. Самостоятельная работа студента и ее информационно-методическое обеспечение : учеб. пособие. Киев : Вища школа, 1990. 248 с.

164. Колесникова И. А. Педагогические цивилизации и их парадигмы. *Педагогіка*. 1995. № 6. С. 84–89.

165. Кондрашова Л. В. Воспитание нравственно-психологической готовности студентов к педагогической деятельности. *Советская педагогіка*. 1984. № 5. С. 75–79.

166. Корнеева Л. И. Современные интерактивные методы обучения в системе повышения квалификации руководящих кадров в Германии: зарубежный опыт. *Университетское управление: практика и анализ*. 2004. № 4 (32). С. 78–83.

167. Костенко В. А. Формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2008. 22 с.

168. Котикова О. М. Мотиваційна детермінованість вибору майбутніми юристами шляхів поліпшення навчально-виховного процесу в університеті як орієнтир роботи кураторів. *Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти* : зб. матеріалів наук.-метод. конф., жовт. 2008 р. Київ : КНЕУ, 2008. С. 132–140.

169. Котикова О. М. Практико-зорієнтована психолого-педагогічна підготовка майбутніх юристів : монографія / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2010. 343 с.
170. Кравцов А. А. Критерии анализа методик диагностики воспитанности. *Педагогическая диагностика*. 2002. № 2. С. 68–79.
171. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Наука, 1985. 407 с.
172. Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии. Москва : Просвещение, 1972. 255 с.
173. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1980. 114 с.
174. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва : Высшая школа, 1990. 119 с.
175. Кузьмина Н. В., Реан А. А. Профессионализм педагогической деятельности. Санкт-Петербург : СПбГУ, 1993. 63 с.
176. Кулемин Н. А. Квалиметрический мониторинг в системе общего образования. *Педагогика*. 2001. № 3. С. 16–20.
177. Кустов П. В. Психолого-педагогическая подготовка слушателей в ВУЗе МВД России как руководителей подразделений органов внутренних дел : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Санкт-Петербург, 2003. 222 с.
178. Кухарев Н. В. На пути к профессиональному совершенству : кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1990. 159 с.
179. Лазарев М. І. Полісистемне моделювання змісту технологій навчання загальноінженерних дисциплін : монографія. Харків : Вид-во НФаУ, 2003. 356 с.
180. Ланда Л.Н. Алгоритмизация в обучении. Москва: Просвещение, 1966. 524 с.
181. Ландшеер В. Концепция «минимальной компетентности». *Перспективы. Вопросы образования*. 1988. № 1. С. 56–61.

182. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании. *Школьные технологии*. 2004. № 5. С. 3–12.
183. Левитан К. М. Юридическая педагогика : учебник. Москва, 2011. 432 с.
184. Лихачев Б. Т. Педагогика : курс лекций. Москва : Просвещение, 1996. 389 с.
185. Лобанова Т. Н. Мотивационные стратегии в управлении персоналом. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2011. № 1. С. 179–200.
186. Логінова Н. І. Персоналізація підготовки майбутніх фахівців у процесі навчання у вищому військовому навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 263 с.
187. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид., випр. і допов. Харків : ОВС, 2002. 400 с.
188. Ломов Б. Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. *Психологические проблемы социальной регуляции поведения*. Москва, 1976. С. 64–93.
189. Ломаковська А. В., Проценко Г. О. Інформаційно-комунікаційні технології – нова якість навчання та послуг: Практико зорієнтоване дослідження. Київ : Інком, 2006. 70 с.
190. Лопутько О. А. Підготовка викладачів до організації самостійної роботи курсантів у системі методичної роботи навчальних закладів МВС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2008. 20 с.
191. Лузік Е. Гуманітарна освіта в процесі підготовки спеціалістів профільних ВНЗ України : проблеми та перспективи. *Філософія освіти*. 2006. № 2 (4). С. 266–275.

192. Лукашевич В. Г. Основы теории профессионального общения следователя : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Украинская акад. внутрен. дел. Киев, 1993. 442 с.

193. Лукьянова М. И. Психолого-педагогическая компетентность учителя. *Педагогика*. 2001. № 10. С. 56–61.

194. Львова Н. В. Производственная практика как средство формирования профессиональной компетентности будущего юриста : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Волгоград : РГБ, 2009. 243 с.

195. Максименко С.Д. Поняття особистості у психології. *Психологія і особистість*. 2016. № 1. С. 11-17. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2016_1_3

196. Максименко Ю. Б., Матвеев Г. П. Основы теории вероятности и математической статистики для психологов. Донецк : Юго-Восток, 2001. 122 с.

197. Малкова Т. М. Професійні наміри та ставлення до майбутньої професії курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України. *Юридична психологія та педагогіка*. 2010. № 1 (7). С. 94–106.

198. Мануйлов В., Федоров И. Модели формирования готовности к инновационной деятельности. *Высшее образование в России*. 2004. № 7. С. 56–64.

199. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Знание, 1996. 308 с.

200. Маркова А. К., Никонова А. Я. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя. *Вопросы психологии*. 1987. № 5. С. 40–48.

201. Мартинюк А. П. Проблема структуривання знань та її значення в навчальному процесі. *Вісник Львівського університету* : Серія педагогічна. 2008. Вип. 24. С. 28–37.

202. Матвеева Т. А. Необходимость формирования профессиональной компетентности выпускника вуза в современных условиях.

Профессиональное образование. Приложение «Педагогическая наука.практике. Новые исследования». Москва : ИСОМ, 2005. № 5. С. 91–96.

203. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. Москва : Директмедиа Паблшинг, 2008. 392 стр.

204. Матяш Н. В. Самовоспитание профессиональной компетентности будущего учителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Брянск, 1994. 15 с.

205. Матяш Н. В., Павлова Т. А. Психодиагностические методики : учебн. пособие для студентов высш. учеб. заведений. 2-е изд., стер. Москва : Издат. центр Академия, 2010. 96 с.

206. Медведєв В. С., Шевченко О. М. Психологічні аспекти організації групової діяльності курсантів під час практичних та семінарських занять. *Юридична психологія та педагогіка*. 2009. № 1 (5). С. 107–113.

207. Медведєва А. С. Підготовка майбутніх учителів до структурування навчальної інформації у дидактичному процесі загальноосвітньої школи (на матеріалі математики і фізики) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2003. 20 с.

208. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. Москва : Педагогика, 1986. 256 с.

209. Мещерина Н. Г. Развитие профессионально значимых качеств личности будущего адвоката в образовательном процессе вуза : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Ставрополь, 2005. 21 с.

210. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособности личности. Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. 400 с.

211. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя : учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2004. 320 с.

212. Михайліченко М. В. Громадянська компетентність майбутніх вчителів : навч.-метод. посіб. / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ ; Тернопіль : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 127 с.

213. Монастирський В. М. Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців у процесі тактико-спеціальної підготовки у вищих навчальних закладах МВС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2007. 20 с.
214. Мороз В. Д. Самостійна навчальна робота студентів : монографія. Харків : ХМК, 2003. 64 с.
215. Мороз Л. І., Яковенко С. І. Професійно-психологічний тренінг : підручник. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 252 с.
216. Мощанский В. Н. Формирование мировоззрения учащихся при изучении физики. Москва : Просвещение, 1989. 192 с.
217. Мудрик А. В. Учитель: мастерство и вдохновение. Москва : Педагогика, 1986. 192 с.
218. Нарожня Н. О. Самооцінка слідчими професійної психологічної компетентності. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 1 (9). С. 170–174.
219. Недбаєвська Л. С. Методика використання структурно-логічних схем для узагальнення і систематизації знань. *Інноваційні підходи до реалізації змістової та організаційно-управлінської функцій в сучасних підручниках*. 2008. Ч. III. С. 150–152.
220. Нікіфоренко В. Г., Кравченко В. О. Підвищення компетентності фахівців на основі розвитку їх інтелектуального потенціалу. *Вища освіта України*. 2004. № 4 Додаток : Безперервна освіта: реалії та перспективи : матеріали II Всеукр. конф. С. 179–182.
221. Ничкало Н. Г. Сучасні світові тенденції, українські реалії та перспективи наукового забезпечення якісної освіти. *Якісна освіта в багатоетичному суспільстві* : матеріали регіонального семінару. Київ : Сфера, 2004. С. 35–45.
222. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. Київ : Знання, 2005. 319 с.

223. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології. Київ, 2000. 368 с.
224. Новиков А. М., Зуев В. М. Опережающее профессиональное образование : науч.-практ. пособие. Москва : РГАТиЗ, 2000. 266 с.
225. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с. (Бібліотека з освітньої політики).
226. Опришко В. Ф. Підготовці майбутніх юристів — високі вимоги. *Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти* : зб. матеріалів наук.-метод. конф., жовт. 2008. Київ : КНЕУ, 2008. С. 3–13.
227. Ортинський В. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр учбової літ., 2009. 472 с.
228. Основные принципы, касающиеся роли юристов. Приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями ; Гавана, 21 авг. – 7 сент. 1990 г. *Права людини і професійні стандарти для юристів.* / Українсько-Американське бюро захисту прав людини. Амстердам ; Київ, 1996. С. 26.
229. Паламарчук В. Ф. Інноваційні процеси в педагогіці. Педагогічні інновації у сучасній школі. Київ : Освіта, 1994. 87 с.
230. Пасько О. М. Компетентнісна модель фахівців органів досудового слідства. *Наука і освіта.* 2009. № 1/2. С. 107.
231. Педагогіка в запитаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. В. Кондратова, О. А. Пермяков, Н. І. Зеленкова, Г. Ю. Лаврешина. Київ : Знання, 2006. 252 с.
232. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки / відп. ред Т. І. Сущенко та ін. Київ ; Запоріжжя, 2002. Вип. 22. С. 77–81.

233. Педагогическая энциклопедия / под ред. Б. Балышева. Москва : ИСЭ, 1999. 672 с.
234. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид. допов. і переробл. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
235. Пелипчук С. М. Педагогічні умови формування суб'єктності майбутніх юристів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2007. 239 с.
236. Петренко В. М. Методика виховної роботи у військових підрозділах. URL: <http://учебник-online.net/book/338-metodika-vihovnoyi-roboti-u-vijskovix-pidrozdilax-metodichka-petrenko-vm/14-31-zmist-upravlinskoyi-diyalnosti-koman-dira.html>
237. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва, 1989. 188 с.
238. Петрук В. А. Модель формування фахової компетентності в майбутніх випускників технічних ВНЗ у процесі двоступеневого навчання. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку* : е-журнал. 2009. № 3. URL: http://intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n3_2009_st_7/.
239. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Москва : Педагогика, 1980. 240 с.
240. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Вид. Дім «Слово», 2004. 616 с.
241. Пирожков В. Ф. Криминальная психология : учебник. 2-е изд., расш. и доп. Москва : Ось-89, 2007. 704 с.
242. Пискунова Е. В. Социокультурная обусловленность изменений профессионально-педагогической деятельности учителя : монография. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. 324 с.
243. Пищулина Т. В. Модель выпускника университета. *Педагогика*. 2002. № 9. С. 22–27.

244. Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва : Наука, 1986. 315 с.
245. Погребняк С. Концепції good governance та good administration (міжнародний, європейський та національний досвід). *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 177–190.
246. Подласный М. П. Педагогика : учеб. для студентов пед. учеб. заведений. Москва : Владос, 2002. 487 с.
247. Подмазін С. І. Теоретичні основи особово-орієнтованої освіти. *Програма розвитку освітньої системи Ленінського району*. Запоріжжя : Офіс-маркет, 1999. С. 15–30.
248. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. Київ : ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.
249. Подчалимова Г. Н. Проектирование содержания дополнительного профессионального образования руководителей школ: теория и практика. Москва ; Курск, 2001. 494 с.
250. Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. 3-е изд., стер. Москва : Академия, 2010. 368 с.
251. Поліщук М. М. Педагогічні засади розвитку професійної компетентності фахівців митної справи у процесі підвищення кваліфікації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2006. 19 с.
252. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с. (Бібліотека з освітньої політики).
253. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : Вид-во А.С.К., 2004. 98 с.

254. Попова О. В., Пономарьова Г. Ф., Петриченко О. В. Основи педагогічної інноватики. Харків, 2009. 192 с .

255. Правила адвокатської етики. *Юридичний вісник України*. 1999. № 46. С. 11–24

256. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / под ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 560 с.

257. Практическая психология в тестах / сост. Я. Ч. Леворнов. Москва : Наука, 1999. 376 с.

258. Практическая психология образования / под ред. И. В. Дубровиной. Москва : Педагогика, 1998. 528 с.

259. Полторак С. Т. Педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів МВС України умінь командира підрозділу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2003. 190 с.

260. Про адвокатуру : Закон України від 19 груд. 1992 р. № 2888-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 9. Ст. 62.

261. Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014, № 37/38, Ст. 2004.

262. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.

263. Про державну службу : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3724-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 52. Ст. 490.

264. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1040. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-%D0%BF>.

265. Про затвердження Переліку спеціалізацій за якими визначаються потреби на підготовку військових фахівців з вищою освітою, Додаткового

переліку спеціалізацій, за якими визначаються потреби на підготовку військових фахівців з вищою освітою у 2016 році та Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу, що відповідають спеціальностям та спеціалізаціям підготовки військових фахівців : Наказ М-ва оборони України від 26 берез. 2016 р. № 122. Київ, 2016. 52 с.

266. Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України : Наказ М-ва оборони України від 20 лип. 2015 № 346 : Зареєстровано в М-ві юстиції України 22 верес. 2015 р. за № 1126/27571. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1126-15>.

267. Про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів у 2016-2017 навчальному році : Наказ М-ва оборони України від 19 серп. 2016 р. № 432. Київ, 2016. 3 с.

268. Про прокуратуру : Закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 793.

269. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 194

270. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41/42, № 43, № 44/45. Ст. 529.

271. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей) : довідник / М. І. Ануфрієв та ін. Київ : МВС України ; КІВС, 2003. 80 с.

272. Психологія бою : діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході

бойових дій : навч.-метод. посіб. / А. М. Романишин, О. В. Бойко, Д. В. Богородицький та ін. Львів : НАВС, 2015. 322 с.

273. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. Москва : Педагогика-Пресс, 1996. 440 с.

274. Психология : словарь / под ред. В. В. Абраменко и др. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.

275. Психология : словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Педагогика, 1990. 458 с.

276. Психология личности : тесты, опросники, методики / авт. сост. Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. Москва : Геликон, 1995. 653 с.

277. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б. Д. Карвасарского. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 752 с.

278. Пушкина Г. Г. Самостоятельная работа студентов вуза: компетентностный подход и внедрение интернет-технологий. *Гуманитарные науки*. 2011. № 3. С. 94-100.

279. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация : пер. с англ. Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.

280. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы : пер. с англ. Москва : Когито-Центр, 2001. 142 с.

281. Радченко К. А. Воєнно-спортивні ігри, як метод підвищення ефективності тактичної, вогневої, військово-медичної підготовки курсантів ВВНЗ. *Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності правоохоронних органів та військових формувань* : тези доповідей регіонального круглого столу, (м. Харків 19 трав. 2017 р.). Харків : Ін-т підготовки юрид. кадрів НЮУ, 2017. Вип. 1. С.44–46.

282. Радченко К. А. Зміст і особливості формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки* : Херсон. держ. ун-т. Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2017. Вип. LXXVII, т. 1. С. 164–169.

283. Радченко К. А. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки* : Херсон. держ. ун-т. Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2017. Вип. LXXIX, т. 2. С. 166–171.

284. Радченко К. А. Міждисциплінарний підхід як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харків. обласної ради. Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2018. Вип. № 42. С. 145–152.

285. Радченко К. А. Напрямки створення сучасної системи управління безпосередньою охороною механізованого підрозділу. *Новітні технології – для захисту повітряного простору* : тези доп. XIII наук. конф. ХУПС ім. Івана Кожедуба, (м. Харків, 12-13 квіт. 2017 р.). Харків : ХНУПС, 2017. С. 55–56.

286. Радченко К. А. Особливості комунікативної компетентності військового юриста. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф., (м. Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутріш. справ, 2017. С. 349–353.

287. Радченко К. А. Педагогічні умови формування професійної компетенції майбутніх військових юристів. *Scientific Journal Virtus*. 2017. № 18. С. 115–119.

288. Радченко К. А. Профіль професійної компетентності майбутнього військового юриста. *Військова освіта* : зб. наук. пр. / Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського. Київ : Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського, 2017. № 2 (36). С. 188–198.

289. Радченко К. А. Спрямованість освітнього процесу на набуття досвіду практичної діяльності як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. Київ : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2017. № 12 (67). С. 44–47.

290. Радченко К. А., Мельник С. М., Куртов А. І. Методичні рекомендації випускникам з питань організації повсякденної діяльності та дій під час бойових завдань у зоні АТО : навч. посіб. Харків : ХНУПС, 2017. 192 с.
291. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва : Изд-во ВШ МООП, 1967. 290 с.
292. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 432 с.
293. Решетень И. Н. Деловая игра в подготовке специалистов по физической культуре и спорту. Москва : ГЦОЛИФК, 1983. 38 с.
294. Робуль О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти. *Філософія освіти*. 2006. № 1 (3). С. 35–41.
295. Романов В. В. Юридическая психология. Москва : Юрист, 2000. 488 с.
296. Российская педагогическая энциклопедия / под ред. В. П. Мануйлова. Москва : Большая рос. энциклопедия, 1993. 1376 с.
297. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 713 с.
298. Савіщенко В. М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2008. 20 с.
299. Селевко Г. К. Компетентности и их квалификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–144.
300. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие. Москва : Народное образование, 1998. 256 с.
301. Семушина Л. Г., Ярошенко Н. Г. Содержание и технологии обучения в средних специальных учебных заведениях : учеб. пособие для преподавателей учреждений сред. проф. образования. Москва : Мастерство, 2001. 272 с.

302. Сериков В. В. Личностно-ориентированное образование. *Педагогика*. 1994. № 5. С. 16–20.
303. Сериков Г. Н. Элементы теории системного управления образованием. Челябинск : Изд-во ЧГТУ, 1995. 175 с.
304. Силкин Н. Н. Формирование психологической идеологии у сотрудников МВД к служебной деятельности в экспериментальных условиях : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Санкт-Петербург, 1996. 18 с.
305. Симонов В. П. Професійна компетентність вчителя. Київ : Наукова думка, 2007. 192 с.
306. Синиця І. О. З чого починається педагогічна майстерність. Київ, 1972. 168 с.
307. Ситник О. П. Професійна компетентність вчителя. Управління школою. 2006. № 14. С.2–9.
308. Скакун О. Ф., Овчаренко Н. І. Юридична деонтологія : підручник / під ред. проф. Скакун О. Ф. Харків : Основа, 1999. 280 с.
309. Скаткин М. Н. Профессиональные способности педагога: Акмеология воспитания и обучения. Москва : Флинта, 1998. 386 с.
310. Скляр П. П. Профессиональное общение руководителя: содержание, структура и пути его развития : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 1993. 173 с.
311. Слостёнин В. А. Доминанта деятельности. *Народное образование*. 1998. № 9. С. 41–42.
312. Слостёнин В. А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя. *Советская педагогика*. 1991. № 10. С. 79–85.
313. Слостёнин В. А., Шиянов Е. И. Гуманизация образования и педагогические ценности. *Гуманизация образования*. Набережные Челны, 1996. № 1. С. 53–58.
314. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 239 с.

315. Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 32с.
316. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск : Харвест, 1998. 800 с.
317. Смирнов В. А. Специфика профессионально-правовой компетентности инспектора ГПС МЧС России. *Учёные записки РГСУ*. 2006. № 4. 86 с.
318. Смирнова Е. О. Педагогические системы и программы воспитания : учеб. пособие. Москва : ВЛАДОС, 2005. 119 с.
319. Советский энциклопедический словарь / под общ. ред. С. В. Славина. Москва : Советская энциклопедия, 1986. 1599 с.
320. Собко В. Г. Розвиток професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці із застосуванням ділових ігор : дис.. Хмельницький, 2015. 260 с.
321. Сорокопуд М. А. Підготовка бакалаврів з комп'ютерної інженерії у галузевих стандартах вищої освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2015. Вип. 46. С. 213–218.
322. Соф'янц Е. Структура професійної компетентності сучасного педагога. *Управління освітою*. 2006. № 17. С.4–5.
323. Ставицький О. М. Теоретичні та методичні засади професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2014. 464 с.
324. Столяренко А. М. Психологические приемы в работе юриста : практ пособие. Москва : Юрайт, 2001. 288 с.
325. Столяренко А. М. Юридическая педагогика : курс лекций / Ассоциация авт. и изд. «ТАНДЕМ». Москва : Изд-во «ЭКМОС», 2000. 496 с.
326. Сумина Т. Г. Технологический подход к образовательной деятельности. *Профессиональная педагогика: категории, понятия,*

дефиниции : сб. науч. тр. / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. Екатеринбург : РГППУ, 2004. Вып. 3. С. 410–427.

327. Сучасні освітні технології у вищій школі : зб. наук. пр. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. 259 с.

328. Таланчук Н. М. Системно-синергетическая теория воспитания. Профессиональная педагогика : учеб. для студентов, обучающихся по пед. спец. и направлениям. Москва, 1997. С. 325–337.

329. Тараканова Е. В. Формирование конкурентоспособности специалиста на этапе профессиональной подготовки : практикум по социально-психологическому тренингу / под ред. Б. Д. Парыгина. Санкт-Петербург, 2000. 352 с.

330. Татур Ю. Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 3. С. 20–26.

331. Тімець О. В. Професійна компетентність вчителя географії : практик. курс / Уманський держ. пед.ун-т ім. Павла Тичини. Умань : СПД Сочінський, 2008. 95, [1] с.

332. Товканець Г. В. Інформаційно-комунікаційне забезпечення освітнього процесу. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 12. С. 225–231.

333. Токман А. А. Сутність поняття «моральні якості курсантів навчальних закладів МВС України» та його структура. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ : Вид-во ЛНПУ «Альма-матер», 2008. № 8 (147). С. 162–169.

334. Тонконогая Е. П. Проблемы повышения квалификации руководителей школ. Ленинград : ИОВ, 1989. 127 с.

335. Топалін В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу. *Вища освіта України*. 2006. № 1. С. 5–15.

336. Топчій О. В. Гуманістичні аспекти професійної освіти як основа моделювання процесу підготовки слідчих у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ України. *Наукові записки Кіровоградського*

державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. 2011. № 99. С. 223–230.

337. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 536 с.

338. Тоффлер О. Адаптивная корпорация. *Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология* / под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. С. 448–465.

339. Трегубенко Т. В. Формування професійної компетентності майбутніх дільничних інспекторів міліції у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2011. 22 с.

340. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи. URL: <http://pidruchniki.ws/11511222/pedagogika>.

341. Уліч В. Л. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Хмельницький, 2007. 26 с.

342. Уман А. И. О структурировании знаний и организации заданий в учебном материале. *Проблемы школьного учебника*. Москва : Просвещение, 1983. Вып. 12. С. 15–28.

343. Усачик Н. М. Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі стажування в органах Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2012. 193 с.

344. Федоренко Г. О. Теорія держави і права : підручник. Київ : КНЕУ, 2006. 232 с.

345. Федоренко О. І. Сучасні тенденції удосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів поліції. *Новий колегіум*. 2016. № 4. С. 46-52

346. Фетюхин М. И. Этико-педагогические основы оптимизации служебного общения юриста : учеб.-метод. пособие. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1999. 112 с.

347. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. Москва : Политиздат, 1972. 524 с.

348. Философский словарь / под ред. И. Г. Фролова. Москва : Политиздат, 1989. 480 с.

349. Философский энциклопедический словарь / под ред. Б. М. Прокофьева. Москва : БСЭ, 1997. 300 с.

350. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

351. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. закладів освіти. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2005. 232 с.

352. Францева Т. Н. Опросник для диагностики мотивов профессиональной деятельности специалистов. *Вестник Самарской гуманитарной академии*. 2010. № 2. С. 146–160.

353. Фрумин И. О. Компетентностный подход как естественный этап обновления содержания образования. *Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление* : материалы 9-ой науч.-практ. конф. Красноярск, 2003. С. 33–57.

354. Хайруліна Т. Г. Активні методи навчання та виховання. *Відкритий урок*. 2001. № 1/2. С. 64–76.

355. Хайрутдинова Р. Р. О формировании профессиональных умений юриста. *Высшее образование сегодня*. 2011. № 3. С. 89–93.

356. Харламов И. Ф. Педагогика : учеб. для студентов пед. вузов. Москва : Юристъ, 1997. 512 с.

357. Харламов И. Ф. Формирование личностных качеств в процессе воспитания. *Педагогика*. 2003. № 3. С. 52–59.

358. Харченко І. І. Термінологічна компетентність як обов'язковий складник мовно–професійної культури майбутніх юристів. *Термінологічний*

вісник. 2013. Вип. 2 (2). С. 176–180.

359. Хеннер Е. Информационно-коммуникационная компетентность учителя: структура, требования и система измерения. *Информатика и образование*. 2004. № 12. С. 5–9.

360. Химинець В. Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя. URL: <http://zakinppo.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49>.

361. Хлоповских А. В. Процесс формирования педагогического компонента вузовского образования юристов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Воронеж, 2004. 180 с.

362. Ходань О. Л. Компетентнісний підхід до підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота* : зб. наук. пр. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2015. Вип. 29. С. 232–235.

363. Ходань О. Л. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у ВНЗ. URL: http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/433/1/КОМПЕТЕНТНІСНИЙ_ПІДХІД.pdf.

364. Хомуленко Т. Б., Поденко А. В. Діяльнісний підхід до розвитку організаторських здібностей як компетентності. *Вісник Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2015. Вип. 50. С. 306–322.

365. Хоружа Л. Етична компетентність сучасного вчителя. *Відкритий урок*. 2006. № 5/6. С. 51–57.

366. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. *Интернет-журнал «Эйдос»*. 2002. 23 апр. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.html>.

367. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58–64.

368. Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія*

України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2014. № 4 (23). С. 41–49.

369. Цивільне право України : навч. посіб. / Ю. В. Білоусов та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Прецедент, 2005. 448 с.

370. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 437 с.

371. Чупринський Б. О. Формування професійної культури майбутніх юристів: філософсько-правове дослідження : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2010. 18 с.

372. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. Москва : Юриспруденция, 2000. 333 с.

373. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход. *Высшее образование сегодня*. 2004. № 8. С. 26–31.

374. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. Москва : Наука, 1982. 185 с.

375. Шалин М. І. Організаційно-педагогічні умови розвитку конкурентоспроможності особистості старшокласника. *Теорія і практика освіти в сучасному світі* : матеріали III Міжнар. наук. конф., (Москва, Санкт-Петербург, трав. 2013 р.). Санкт-Петербург : Реноме, 2013. С. 47–49.

376. Шамова Т. И. Компетентностный подход в образовании – ответ на вызовы XXI столетия. *Проблемы и перспективы развития профессиональной компетентности организаторов образования* : сб. материалов науч.-практ. конф. Москва : МПГУ, МАНПО, 2006. С. 3–5.

377. Шаталов В. Ф. Эксперимент продолжается. Москва : Педагогика, 1989. 336 с.

378. Шахматова О. Н. Личностно-ориентированные технологии профессионального развития педагогов профессиональной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / УрГПУ. Екатеринбург, 2000. 187 с.

379. Шевцов С. О. Організація професійно-педагогічної підготовки працівників експертної служби МВС України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2009. 18 с.

380. Штепа О. С. Особливості загальної компетентності та її діагностика. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 10. С. 39–49.

381. Ширяева В. А. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. URL: <http://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2013/07/15/shiriaeva.pdf>.

382. Штефан Л. В., Нечіпор С. В. До питання компетентнісного підходу в професійній освіті. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2010. № 3. С. 22-28.

383. Шумовецька С. Г. Соціально-комунікативна взаємодія офіцерів-прикордонників: типові ситуації професійної діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : НАДПСУ, 2016. № 5 (7). С. 260–270.

384. Энциклопедия профессионального образования : в 3-х т. / под ред. С. Я. Батышева. Москва : АПО, 1998. Т. 2 : М-П. 440 с.

385. Энциклопедия психологических тестов / сост. Б. В. Тихонов. Москва : Флинта, 2001. 673 с.

386. Юридична дидактика : посіб. із викладання права та юрид. дисциплін / за ред. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. акад. прав. наук України Р. О. Стефанчука ; Американська асоціація юристів «Ініціатива з верховенства права». Київ : Юсип'юк В.Д., 2009. 191 с.

387. Юридическая энциклопедия / под ред. Б. Н. Топорнина. Москва : Юристъ, 2001 1272 с.

388. Юхновець Г. О., Казміренко Л. І. Організація і проведення виховної і соціально-психологічної роботи з особовим складом органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1996. № 2. С. 34–37.

389. Яворська Г. Х. Теоретичні та методичні засади формування соціально-професійної зрілості курсантів вищих навчальних закладів МВС України : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Київ, 2006. 439 с.

390. Яворський С. Х. Підготовка курсантів навчальних закладів МВС до професійних дій у нетипових ситуаціях оперативно-службової діяльності : дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2004. 223 с.

391. Ягупов В. В. Провідні методологічні характеристики основних видів компетентності майбутніх фахівців, що формуються в системі професійно-технічної освіти. *Модернізація професійної освіти і навчання* : збірник наук. праць. Київ : ІІТО НАПН України, 2012. Вип. 2. С. 45–59.

392. Янкович О. І. Освітні технології вищої школи України: проблеми та перспективи : монографія ; за ред. В. М. Чайки. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. 208 с.

393. Яновська О. Г. Питання формування етико-психологічних якостей прокурорів та адвокатів у процесі професійного навчання. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. URL: <http://kul-lib.narod.ru/bibl.files/chas-2011-2/267.pdf>.

394. Ясінець П. С. Професійна підготовка у ВНЗ. Київ : Лібра, 2008. 212 с.

395. Яременко П. С. Якість освіти у ВНЗ. Київ : Лібра, 2011. 157 с.

396. Baer L., Campbel J. From Metrics to Analytics, Reporting to Action: Analytics' Role in Changing the Learning Environment. *Education and Information Technologies*. Boulder, CO: EDUCAUSE, 2012. P. 63.

397. Bonwell C. C., Eison J. A. Active learning: Creating Excitement in the Classroom. George Washington, 1991.

398. Figueroa-Rodríguez B., Figueroa-Sandoval B., Figueroa-Rodríguez K. A. Competence training in higher education: the case of the technological master «Prestación De Servicios Profesionales» from The Colegio De Postgraduados (México). *Procedia. Social and Behavioral Sciences*. 46 (2012). P. 2389–2393. URL: doi: 10.1016/j.sbspro.2012.05.490.

399. Lasso, Rogelio A. Is Our Students Learning?: Using Assessments to Measure and Improve Law School Learning. *Barry Law Review*. Miami, 2010. Vol. 15. Pp. 72–106.
400. Miller, Nelson P. An Apprenticeship of Professional Identity: A Paradigm for Educating Lawyers. *Michigan Bar Journal*. Lansing, 2008. Vol. 87, № 1. Pp. 20–23.
401. OECD (2005) The definition and selection of key competencies. Executive Summary. Paris : OECD. P. 4. URL: www.oecd.org/pisa/35070367.pdf.
402. Schwartz, Michael H. Teaching Law Students to be Self-Regulated Learners. *Michigan State DCL Law Review* . Lansing, 2003. Vol. 2. Pp. 447–505.
403. Sheldon, Kennon M. Understanding the Negative Effects of Legal Education on Law Students: A Longitudinal Test of Self-Determination Theory . *Personality and Social Psychology*. Washington, 2007. Vol. 33. Pp. 883–897.
404. Weinert F. E. (2001). Concept of competence: A conceptual clarification. / In: Rychen, D.S. & Salganik, L. H. (Eds.). Definition and selection key competencies. Gottingen: Hogrefe & Huber. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download>.
405. Whiddett S., Hollyford S. Practical guide to competencies. London : Chartered Institute of Personnel and Development, 2006 / пер. Уиддетт С. Рук-во по компетенциям. Москва : ГИППО, 2008. 228 с.

Додаток А

Методика для діагностики сформованості вольових якостей особистості

(Б. Смирнов)

Наведені нижче вольові якості відображають активізуючу та стримуючу функції волі, найбільш яскраво виявляються в діях і вчинках людини, є характерними для всіх видів діяльності (навчання, професійна діяльність, спорт, суспільна праця).

Ознаки дисциплінованості:

1. Усвідомлено виконую вимоги, які встановлені в зазначеному виді діяльності (дотримання вимог викладачів, своєчасне виконання доручень, виконання всіх установлених вимог).

2. Добровільно виконую правила, установлені в колективі (навчальній групі, навчальному середовищі закладу освіти).

3. Не допускаю проступків (пропуск навчальних занять, несумлінне виконання обов'язків).

4. Дотримуюсь дисциплінованої поведінки при зміні обставин.

Ознаки самостійності:

1. Виконую посильну діяльність без потреби постійного контролю ззовні (без нагадувань, підказок виконую навчальні та інші завдання, доручення).

2. Умію самостійно знайти собі справу та організувати власну діяльність (підготовка до занять, виконання домашніх завдань, регуляція відпочинку та розваг).

3. Умію відстоювати власну думку, не виявляючи впертості, навіть якщо не правий.

4. Дотримуюсь сформованих звичок самостійної поведінки в нових умовах діяльності.

Ознаки наполегливості:

1. Завжди прагну довести розпочате діло до кінця, умію довго крокувати до поставленої мети, не знижуючи енергії в боротьбі з труднощами.

2. Не відкладаю на «потім» справу (завдання), яку необхідно зробити, навіть якщо є час для її виконання.

3. Умію продовжувати діяльність за відсутності бажання нею займатися або при виникненні іншої, більш цікавої діяльності.

4. Умію виявляти наполегливість при зміні умов, обставин (зміна колективу, умов навчання або праці).

Ознаки самовладання (витримки):

1. Виявляю терпіння в діяльності, яка здійснюється в складних умовах (перешкоди, невдачі).

2. Умію стримувати себе в конфліктних ситуаціях (у суперечках, при незаслуженому звинуваченні).

3. Умію гальмувати прояв почуттів під час сильного емоційного збудження (радості, обуренні тощо).

4. Умію контролювати власну поведінку в незвичній обстановці.

Ознаки організованості:

1. Дотримуюсь певного порядку, який сприяє успіху в діяльності (порядок в особистих речах, на робочому або навчальному місці тощо).

2. Планую свої дії та встановлюю порядок їх виконання.

3. Раціонально витрачаю час відповідно до обставин.

4. Умію вносити у свою діяльність певну організацію при зміні обстановки.

Ознаки рішучості:

1. Швидко й зважене прийняття рішень при виконанні тієї чи іншої дії, вчинку.

2. Виконую прийняте рішення без вагань, упевнено.

3. Відсутня розгубленість при необхідності приймати рішення в складних умовах і в стані емоційного збудження.

4. Рішучо дії в незвичних умовах (обставинах).

Ознаки ініціативності:

1. Прагну до творчості, вигадки, раціоналізації.

2. Беру участь у реалізації чогось нового, прагну до вдосконалення, добрих починань.

3. Активно підтримую членів колективу в реалізації намічених планів.

4. Прагну виявити ініціативу в незвичних умовах.

Використовуючи ознаки прояву вольових умінь, можна оцінити розвиток власних вольових якостей. У структурі кожної вольової якості (дисциплінованості, самостійності, наполегливості тощо) представлено її ознаки, які необхідно оцінити за такою шкалою:

чіткий, постійний прояв якості – 2 бали;

епізодичний, нечіткий прояв якості – 1 бал;

якість не виявляється – 0 балів.

Максимальна кількість балів, яку може отримати респондент за кожною якістю, складає 8 балів.

Високий рівень прояву якості – 6-8 балів;

Середній рівень прояву – 3-5 балів;

Низький рівень прояву – 1-2 бали.

Додаток Б

Опитувальник загальної компетентності (О. Штепа)

Інструкція: вам пропонується опис характеристик людини. Зазначте відповіддю «так» (+) або «ні» (□), які з цих характеристик властиві вам.

Зробіть висновок, які її складові ви вважаєте своїми сильними сторонами, які вважаєте за необхідне розвинути та які компетенції Вам необхідно для цього актуалізувати.

Інструкція: вам пропонується опис характеристик людини. Зазначте відповіддю “так” (+) або “ні” (-), які з цих характеристик властиві вам.

№	Твердження
1.	Подобається робити речі, що дають відчуття особистого досягнення.
2.	У важливих рішеннях дотримується власних принципів.
3.	Краще працює, якщо мета завдання є відповідною до його цінностей.
4.	Краще виконує завдання, коли переконаний, що оточення поважає його здібності й досвід.
5.	Воліє працювати з людьми, з якими має схожі погляди на життєві цінності.
6.	Знає, що за будь-яких обставин зробить усе правильно.
7.	Подобається займатись справою, яка потребує повної віддачі.
8.	Коли починає справу, налаштований на успіх.
9.	Може покластись на своє вміння знайти вихід з будь-якої ситуації.
10.	Часом пишається собою.
11.	Вважає себе людиною, якій нерідко щастить.
12.	Чинить так, щоб події розгортались сприятливим чином.
13.	Поважає себе.
14.	Зазвичай обирає таку стратегію поведінки, яка забезпечує максимальний результат.
15.	Загалом задоволений тим, якою людиною є.
16.	Має власну думку щодо певної проблеми чи питання.
17.	Виконує власну роботу практично без помилок, а якщо вони і є, уміє самостійно їх усунути.
18.	Виконує завдання в заданий термін.
19.	Уміє визначати пріоритети.
20.	Уміє обирати нові дієві шляхи розв'язання проблем.
21.	Результат виконаного завдання є творчим.
22.	Результат виконаного завдання сприймає як корисний для себе.
23.	Сприймає завдання як таке, що має сенс.
24.	Уміє зробити завдання цікавим для себе.
25.	Результат виконаного завдання є перспективним.
26.	Швидко адаптується до нових умов.
27.	Швидко реагує на проблеми й при цьому зберігає спокій.

28.	Самостійно формулює й виконує завдання.
29.	Упевнений у собі.
30.	У роботі досягає конкретних результатів.
31.	Передає інформацію точно й швидко.
32.	У бесіді зауважує важливі думки й зосереджується на них.
33.	Уміє вислухати.
34.	Не потребує контролю.
35.	Уміє визначати потенціал колег та задіювати його у відповідних завданнях.
36.	У дискусіях дозволяє висловлюватись іншим та поважає їхню думку.
37.	Запитує думку інших при обговоренні важливих питань.
38.	Здійснює результативну бесіду телефоном.
39.	Уміє аргументовано пояснити власну точку зору.
40.	Уміє робити компліменти.
41.	Сприймає конфлікт як засіб з'ясування точок зору.
42.	Не ототожнює конфлікт у взаєминах зі сваркою.
43.	Не вважає себе "істиною в останній інстанції".
44.	Першим говорить про проблеми в стосунках.
45.	Уміє знаходити рішення, що знімають напругу у взаєминах.
46.	Бере участь у професійному розвитку колег.
47.	Уважає важливим, щоб хтось міг виконати його частину роботи.
48.	Прагне встановлювати зворотний зв'язок з колегами по роботі.
49.	Може давати реалістичні поради.
50.	Уважає себе добрим наставником.

Опрацювання результатів. Обчислити кількість відповідей «так» за кожною з 10-ти шкал опитувальника.

Ключ до опитувальника

Шкали	Відповіді на твердження					Сума балів за шкалою
	1+	2+	3+	4+	5+	
1. Автономність	1+	2+	3+	4+	5+	
2. Самоефективність	6+	7+	8+	9+	10+	
3. Самоцінність	11+	12+	13+	14+	15+	
4. Професіоналізм	16+	17+	18+	19+	20+	
5. Самоменеджмент	21+	22+	23+	24+	25+	
6. Індивідуальність	26+	27+	28+	29+	30+	
7. Уміння працювати в команді	31+	32+	33+	34+	35+	
8. Уміння переконувати	36+	37+	38+	39+	40+	
9. Ефективне спілкування	41+	42+	43+	44+	45+	
10. Уміння навчати	46+	47+	48+	49+	50+	

Визначити загальну суму балів (див. таблицю) та відповідний рівень загальної компетентності:

- високий рівень загальної компетентності – 45-50 балів
- середній рівень загальної компетентності – 26-44 балів
- низький рівень загальної компетентності – 0-25 балів.

Додаток В

Опитувальник для діагностики мотивів професійної діяльності фахівців (Т. Францева)

Інструкція: прочитайте кожне із запропонованих тверджень і оцініть, наскільки воно є правильним для Вас за 5-ти бальною шкалою: «5» – так; «4» – скоріше так; «3» – важко відповісти; «2» – скоріше ні; «1» – ні.

Опитувальник:

1. Для мене важливо отримувати матеріальну винагороду за мою працю.
2. Мої переживання під час роботи негативно позначаються на моєму заробітку.
3. На думку колег, я маю позицію меркантильної людини в колективі.
4. Я ставлю перед собою мету домогтися високого матеріального становища.
5. Отримана мною в процесі роботи додаткова інформація позитивно впливає на мій заробіток.
6. Для мене спілкування з колегами важливіше самого процесу роботи.
7. Мої переживання під час роботи негативно впливають на спілкування з колегами.
8. Критика моєї роботи колегами негативно впливає на взаєморозуміння з ними.
9. Я контролюю своє спілкування з колегами в процесі роботи.
10. Отримана в процесі роботи інформація позитивно впливає на мої стосунки з колективом.
11. Для мене процес роботи важливий тільки тому, що я дізнаюся щось нове для себе.
12. Мені важче розібратися в робочому матеріалі, якщо в мене поганий настрій.
13. Взаємовідносини з колегами по роботі впливають на широту мого кругозору.
14. Я ставлю перед собою мету пізнавати нове й цікаве в професійній діяльності.
15. Нові знання допомагають мені краще розібратися з інформацією, отриманою під час роботи.
16. Для мене важливо бути постійно активним у роботі.
17. Переживання під час роботи заважають мені активно працювати.
18. Критика на мою адресу не заважає мені активно працювати.
19. Я можу змусити себе виконати будь-яку роботу швидко і якісно.
20. Отримана в процесі роботи інформація спонукає мене діяти.
21. Мати статус цінного працівника для мене дуже важливо.
22. Мені не подобається, що я перебуваю в центрі уваги всього колективу.
23. Оцінка власних переваг залежить від думки колег.
24. Я ставлю перед собою мету бути шанованим у професійній діяльності.
25. Пізнання нового дає мені можливість бути значущою й шанованою особистістю.

26. Для мене важливо постійно розвиватися й реалізовувати свої здібності в професійній сфері.
27. Займатися корисною й потрібною роботою я вважаю за краще тільки в доброму настрої.
28. Думка оточення посилює бажання постійно розвиватися.
29. Я ставлю перед собою мету бути компетентним у сфері своєї діяльності.
30. Отримані в процесі роботи знання спонукають мене підвищувати свою кваліфікацію як спеціаліста.
31. Для мене важливо, щоб додаткова робота добре оплачувалася.
32. Коли в мене гарний настрій, я добиваюся матеріальної вигоди в будь-якому занятті.
33. Критика моєї роботи оточенням негативно позначається на моєму заробітку.
34. Я постійно контролюю свої доходи й витрати.
35. Пізнання нового дає мені можливість підвищувати свій заробіток.
36. Для мене важливо, які взаємини складаються в мене з колегами по роботі.
37. Коли я перебуваю в поганому настрої, я вважаю краще бути на самоті.
38. Ставлення до мене колег по роботі відбивається на взаєморозумінні з ними.
39. Виникне чи ні в процесі роботи взаєморозуміння з колегами залежить тільки від мене самого.
40. На процес спілкування з колегами впливають мої знання, отримані під час роботи.
41. Для мене важливо засвоїти всі особливості професійної діяльності.
42. Я прагну набути корисної для роботи інформації через свою допитливість.
43. Обмін думками з колективом допомагає мені краще розібратися з робочим матеріалом.
44. Для кращого використання отриманої інформації в роботі я планую свою професійну діяльність.
45. Одержану в процесі роботи інформацію я завжди використовую для розуміння тонкощів своєї праці.
46. Найважливіше для мене бути зайнятим справою й гідно виконувати свою роботу.
47. Продуктивність моєї роботи залежить від мого настрою.
48. Я можу виконати роботу в короткий термін, якщо про це попросять колеги.
49. Я не можу контролювати процес роботи.
50. Інформація, отримана в процесі роботи, відображається на її активному використанні в діяльності.
51. Для мене не так важливо бути в центрі уваги колективу.
52. Мені важко дати високу оцінку власної праці, якщо я в поганому настрої.

53. Я домігся б більшого, якби не думки оточення.

54. Я прагну до здобуття високого статусу серед оточення.

55. Корисна інформація дає хорошу можливість домогтися визнання в колективі.

56. Найважливіше для мене бути компетентним у професійній діяльності.

57. Переживання під час роботи заважають мені реалізувати творчий потенціал.

58. Хороші стосунки з колегами дають мені можливість реалізовувати свої здібності в діяльності.

59. Побачити нове й перспективне в звичайній ситуації залежить тільки від мене.

60. За допомогою отриманої інформації я знаходжу творчий підхід до вирішення поставлених завдань.

Ключ для обробки результатів тестування:

	Мотив життєзабезпечення	Мотив взаємодії	Пізнавальний мотив	Мотив активності	Мотив визнання	Мотив само-реалізації
Ціннісна регуляція	1+ 31+	6+ 36+	11+ 41+	16+ 46+	21+ 51-	26+ 56+
Емоційна регуляція	2 - 32+	7 - 37+	12- 42+	17- 47+	22- 52+	27+ 57+
Соціальна регуляція	3+ 33-	8- 38+	13+ 43+	18+ 48+	23+ 53+	28+ 58+
Вольова регуляція	4+ 34+	9+ 39+	14+ 44+	19+ 49-	24+ 54+	29+ 59+
Інформаційна регуляція	5+ 35+	10+ 40+	15+ 45+	20+ 50+	25+ 55+	30+ 60+

Мотиви професійної діяльності.

Зовнішній мотив – це зовнішні умови, які впливають на діяльність людини.

Внутрішній мотив – це внутрішні спонукання, які стимулюють людину до виконання певних дій.

Ураховуючи їх сутність, можна виокремити такі їх різновиди:

1. Мотив життєзабезпечення (зовнішній мотив) – поведінка мотивується потребою у високому заробітку й матеріальній винагороді; прагненні мати роботу, яка приносить велику вигоду й додаткові пільги, що дозволяють забезпечити сім'ю; зосередження уваги на грошовій винагороді за роботу.

2. Мотив взаємодії (зовнішній) – поведінка спрямована на встановлення певних стосунків. Особа прагне до взаєморозуміння, взаємодопомоги й виникнення взаємного психологічного контакту, який виявляється в передачі партнеру по спілкуванню вербальної і невербальної інформації.

3. Пізнавальний мотив (внутрішній) – поведінка мотивується отриманням нової інформації. Особистість бажає, щоб робота задовольняла професійний інтерес. Це означає, що людина допускає, щоб виконання роботи стало більш

складним, вимагало більш високих технічних і професійних навичок, а також мобілізації інтелектуальних здібностей.

4. Мотив активності (внутрішній) – виявляється у внутрішній готовності до цілеспрямованої взаємодії з середовищем, до самодіяльності, що базується на потребах і інтересах особистості, що виражається в прагненні й бажанні діяти.

5. Мотив визнання (зовнішній) (набуття суспільної значущості) – переважна потреба в постійному отриманні похвали оточення, у стійкій і високій оцінці власних достоїнств, необхідність поваги оточення.

6. Мотив самореалізації (внутрішній) (самовдосконалення) – потреба зростання й розвитку як особистості, прагнення до повної реалізації своїх здібностей і бажання відчувати свою компетентність, творчий підхід до вирішення поставлених завдань.

Ціннісна регуляція характеризує мотиваційну функцію цінностей і є основою мотивації людей, визначає її особливості й становить вищий рівень мотивації.

Емоційна регуляція здійснює емоційну підтримку активності мотивів, пов'язану не тільки з рівнем і напрямом їх порушення, а й реальними переживаннями.

Соціальна регуляція характеризує вплив соціального оточення на особистість, її спонукання й бажання.

Вольова регуляція характеризує управління поведінкою за допомогою свідомості, перш за все за рахунок використання вольових зусиль.

Інформаційна регуляція характеризується когнітивними здібностями й обробкою інформації, одержуваної під час роботи, що спонукає до актуалізації мотиву.

Обробка результатів. За кожним із типів мотивації від 12 до 50 балів.

Ступінь вираженості мотиву оцінюється так: від 12 до 24 балів – низький рівень; від 25 до 38 балів – середній рівень; від 38 до 50 балів – високий рівень прояву мотиву.

Додаток Г

Методика «Діагностика соціальної комунікативної компетентності (КСК)»

Методика призначена для отримання більш повного уявлення про особистість, складання імовірнісного прогнозу успішності її професійної комунікації. Опитувальник містить 100 тверджень, розташованих у циклічному порядку, щоб забезпечити зручність підрахунку за допомогою трафарету. Для кожного питання передбачені три альтернативних відповіді.

Інструкція. Вам пропонується ряд питань і три варіанти відповідей на кожний з них (а, б, в). Виберіть один із запропонованих варіантів відповіді, що відображає вашу думку, і поставте відповідну букву (а, б чи в) в клітинці на аркуші для відповідей.

Бланк відповідей

П.І.Б. _____ Стать _____ Вік _____
Освіта _____ Дата _____

Опитувальник:

1. Я добре зрозумів інструкцію й готовий щиро відповісти на питання:
 - а) так;
 - б) не впевнений;
 - в) ні.
2. Я вважав би за краще знімати дачу:
 - а) у жвавому дачному селищі;
 - б) щось середнє;
 - в) у відлюдному місці, у лісі.
3. Я віддаю перевагу класичній музиці, ніж сучасним популярним мелодіям:
 - а) вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) невірно.
4. На мою думку, цікавіше бути:
 - а) інженером-конструктором;
 - б) не знаю;
 - в) драматургом.
5. Я досяг би в житті набагато більшого, якби люди не були налаштовані проти мене:
 - а) так;
 - б) не знаю;
 - в) ні.
6. Люди були б щасливіші, якби більше часу проводили в колі своїх друзів:
 - а) так;
 - б) можливо;
 - в) ні.
7. Плануючи майбутнє, я часто розраховую на удачу:
 - а) так;

- б) важко відповісти;
в) ні.
8. «Лопата» так співвідноситься з «копати», як «ніж» з:
а) гострий;
б) різати;
в) точити.
9. Майже всі родичі добре до мене ставляться:
а) так;
б) не знаю;
в) ні.
10. Іноді якась нав'язлива думка не дає мені заснути:
а) так, це вірно;
б) не впевнений;
в) ні.
11. Я ніколи ні на кого не серджусь:
а) так;
б) затрудняюсь відповісти;
в) ні.
12. При рівній тривалості робочого дня й однаковою зарплатою мені було б цікавіше працювати;
а) столяром або кухарем;
б) не знаю, що вибрати;
в) офіціантом у хорошому ресторані.
13. Більшість знайомих вважають мене веселим співрозмовником:
а) так;
б) не впевнений;
в) ні.
14. У школі я вважав за краще:
а) уроки музики (співу);
б) важко сказати;
в) заняття в майстернях, ручну працю.
15. Мені, безумовно, не щастить у житті:
а) так;
б) іноді;
в) ні.
16. Коли я вчився в 7-10 класах, брав участь у спортивному житті школи:
а) дуже рідко;
б) іноді;
в) досить часто.
17. Я підтримую вдома порядок і завжди знаю, що де лежить:
а) так;
б) іноді;
в) не завжди.
18. «Втомлений» так відноситься до «роботи», як «гордий» до:
а) усмішки;

б) успіху;

в) поваги.

19. Я поведуюсь так, як прийнято в колі людей, серед яких знаходжусь:

а) так;

б) по-різному;

в) ні.

20. У своєму житті я, як правило, досягаю тих цілей, які ставлю перед собою:

а) так;

б) не впевнений;

в) ні.

21. Іноді я із задоволенням слухаю непристойні анекдоти:

а) так;

б) важко відповісти;

в) ні.

22. Якби мені довелося вибирати, я вважав би за краще бути:

а) лісничим;

б) важко вибрати;

в) учителем старших класів.

23. Мені хотілося б ходити в кіно, на різні вистави та в інші місця, де можна розважитися:

а) частіше одного разу на тиждень (частіше, ніж більшості людей);

б) приблизно раз на тиждень (як більшість);

в) рідше ніж один раз на тиждень (рідше, ніж більшість).

24. Я добре орієнтуюся в незнайомій місцевості: легко можу сказати, де північ, південь, схід або захід:

а) так;

б) не завжди;

в) ні.

25. Я не ображаюся, коли люди наді мною жартують:

а) так;

б) деколи;

в) ні.

26. Мені б хотілося працювати в окремій кімнаті, а не разом з колегами:

а) так;

б) не впевнений;

в) ні.

27. Багато в чому я вважаю себе цілком зрілою людиною:

а) вірно;

б) не впевнений;

в) невірно.

28. Яке з поданих слів не підходить до двох інших:

а) свічка;

б) місяць;

в) лампа.

29. Зазвичай люди неправильно розуміють мої вчинки:
- а) так;
 - б) іноді;
 - в) ні.
30. Мої друзі мене не підводили:
- а) ніколи;
 - б) зрідка;
 - в) досить часто.
31. Зазвичай я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) ні.
32. Якби я зробив корисний винахід, я вважав би за краще:
- а) далі працювати над ним в лабораторії;
 - б) подальші пошуки;
 - в) подбати про його практичне використання.
33. У мене, безумовно, менше друзів, ніж у більшості людей:
- а) так;
 - б) я у всіх;
 - в) ні.
34. Мені більше подобається читати:
- а) реалістичні описи гострих військових чи політичних конфліктів;
 - б) не знаю, що вибрати;
 - в) роман, який збуджує уяву й почуття.
35. Моїй родині не подобається спеціальність, яку я обрав:
- а) так;
 - б) не всім;
 - в) ні.
36. Мені легше вирішити важке запитання або проблему:
- а) якщо я обговорюю їх з іншими;
 - б) в залежності від ситуації;
 - в) якщо обмірковую їх на самоті.
37. Виконуючи будь-яку роботу, я не заспокоююся, поки не будуть ураховані навіть незначні деталі:
- а) вірно;
 - б) можливо;
 - в) невірно.
38. «Подив» відноситься до «незвичайний», як «страх» до:
- а) хоробрий;
 - б) неспокійний;
 - в) жахливий.
39. Мене завжди обурює, коли кому-небудь вдається уникнути заслуженого покарання:
- а) так;

б) по-різному;

в) ні.

40. Мені здається, що деякі люди не помічають або уникають мене, хоча не знаю, чому:

а) вірно;

б) не впевнений;

в) невірно.

41. У житті не було випадку, щоб я порушив обіцянку:

а) так;

б) не знаю;

в) ні.

42. Якби я працював у господарській сфері, мені було б цікаво:

а) розмовляти з замовниками, клієнтами;

б) іноді працювати з людьми;

в) вести звіти та іншу документацію.

43. Я вважаю, що:

а) потрібно жити за принципом: «Справі час – розвагам годину»;

б) щось середнє між «а» і «в»;

в) жити потрібно весело, не дуже піклуючись про завтрашній день.

44. Мені було б цікаво повністю змінити сферу діяльності:

а) так;

б) не впевнений;

в) ні.

45. Я вважаю, що моє сімейне життя не гірше, ніж у більшості моїх знайомих:

а) так;

б) важко сказати;

в) ні.

46. Мені неприємно, якщо люди вважають, що я занадто невитриманий і нехтую правилами пристойності:

а) дуже;

б) трохи;

в) зовсім не турбує.

47. Бувають періоди, коли важко втриматися від почуття жалості до самого себе:

а) часто;

б) іноді;

в) ніколи.

48. Яка з наступних дробів не підходить до двох інших:

а) $\frac{3}{7}$;

б) $\frac{3}{9}$;

в) $\frac{3}{11}$.

49. Я впевнений, що про мене говорять за моєю спиною;

а) так;

б) не знаю;

- в) ні.
50. Коли люди ведуть себе нерозсудливо й нерозважливо:
- а) я ставлюся до цього спокійно;
 - б) іноді нервую;
 - в) відчуваю до них презирство.
51. Іноді мені дуже хочеться вилятися:
- а) так;
 - б) важко відповісти;
 - в) ні.
52. При однаковій зарплаті я вважав би за краще бути:
- а) адвокатом;
 - б) вчителем;
 - в) штурманом або льотчиком.
53. Мені подобається робити ризиковані вчинки тільки для забави:
- а) так;
 - б) іноді;
 - в) ні.
54. Я люблю музику:
- а) легку, живу;
 - б) активну;
 - в) емоційно насичену, сентиментальну.
55. Найважче для мене – це справитися з собою:
- а) вірно;
 - б) не впевнений;
 - в) невірно.
56. Я віддаю перевагу самостійному плануванню своїх справ, без стороннього втручання й чужих порад:
- а) так;
 - б) в залежності від ситуації;
 - в) ні.
57. Іноді почуття заздрості впливає на мої вчинки:
- а) так;
 - б) стимулює до роздумів;
 - в) ні.
58. «Розмір» так відноситься до «сума», як «нечесний» до:
- а) в'язниця;
 - б) грішний;
 - в) той, що вкрав.
59. Батьки і члени сім'ї чіпляються до мене:
- а) так;
 - б) іноді;
 - в) ні.
60. Коли я слухаю музику, а поруч голосно розмовляють:
- а) це мені не заважає, я можу зосередитися;
 - б) іноді це мене дратує;

в) це псує мені задоволення й злить мене.

61. Часом мені приходять у голову такі нехороші думки, що про них краще не розповідати:

- а) так;
- б) важко відповісти;
- в) ні.

62. Мені здається, що цікавіше бути:

- а) художником;
- б) не знаю, що вибрати;
- в) директором театру або кіностудії.

63. Я волів би одягатися скромно, так, як всі, ніж помітно й оригінально:

- а) згоден;
- б) не впевнений;
- в) не згоден.

64. Не завжди можна здійснити що-небудь поступовими, помірними методами, іноді необхідно докласти сили:

- а) згоден;
- б) іноді;
- в) ні.

65. Я любив школу:

- а) так;
- б) важко сказати;
- в) ні.

66. Я краще засвоюю матеріал:

- а) читаючи добре написану книгу;
- б) по-різному;
- в) беручи участь в колективному обговоренні.

67. Я вважаю за краще діяти по-своєму, замість того, щоб дотримуватися загальноприйнятих правил:

- а) згоден;
- б) не впевнений;
- в) не згоден.

68. АВ так відноситься до ГВ, як СР до:

- а) ПО;
- б) ОП;
- в) ТУ.

69. Зазвичай, коли я не знаю правил, то дію за інтуїцією:

- а) так;
- б) не знаю;
- в) ні.

70. Коли приходить час для здійснення того, що я заздалегідь планував і чекав, я іноді відчуваю себе не в змозі це зробити:

- а) згоден;
- б) іноді так буває;
- в) не згоден.

71. Не всі мої знайомі мені подобаються:

- а) так;
- б) важко відповісти;
- в) ні.

72. Якби мене попросили організувати збір коштів на подарунок кому-небудь або взяти участь в організації ювілейного свята:

- а) я погодився б;
- б) не знаю, що зробив би;
- в) сказав би, що, на жаль, дуже зайнятий.

73. Вечір, проведений за улюбленим заняттям, приваблює мене більше, ніж жвава вечірка:

- а) згоден;
- б) не впевнений;
- в) не згоден.

74. Мене більше приваблює краса вірша, ніж краса й досконалість зброї:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

75. У мене більше причин чого-небудь побоюватися, ніж у моїх знайомих:

- а) так;
- б) важко сказати;
- в) ні.

76. Працюючи над чимось, я волів би робити це:

- а) у колективі;
- б) залежить від роботи;
- в) самостійно.

77. Перш ніж висловити свою думку, я вважаю за краще почекати, поки буду повністю впевнений у своїй правоті:

- а) завжди;
- б) звичайно;
- в) тільки, якщо це практично можливо.

78. «Кращий» так відноситься до «найгірший», як «повільний» до:

- а) швидкий;
- б) найкращий;
- в) якнайшвидший.

79. Я роблю багато вчинків, про які потім шкодую:

- а) так;
- б) важко відповісти;
- в) ні.

80. Зазвичай я можу зосереджено працювати, не звертаючи уваги на те, що люди навколо мене шумлять:

- а) так;
- б) іноді;
- в) ні.

81. Я ніколи не відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні:

- а) так;
- б) важко відповісти;
- в) ні.

82. У мене було:

- а) дуже мало виборних посад;
- б) кілька виборних посад;
- в) багато виборних посад.

83. Я проводжу багато вільного часу, розмовляючи з друзями про ті приємні події, які ми разом переживали колись:

- а) так;
- б) іноді;
- в) ні.

84. На вулиці я зупинюся, щоб подивитися на роботу художника, ніж на вуличну сварку або дорожню пригоду:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

85. Іноді мені дуже хотілося піти з дому:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

86. Я волів би жити тихо, як мені подобається, ніж бути предметом захоплення завдяки своїм друзям:

- а) так;
- б) іноді;
- в) ні.

87. Розмовляючи, я схильний:

- а) висловлювати свої думки відразу, як тільки вони приходять у голову;
- б) ситуація залежить від настрою;
- в) спочатку добре зібратися з думками.

88. Яке з наступних поєднань знаків має продовжити цей ряд ХООООХХОООХХХ:

- а) Оххх;
- б) ООХХ;
- в) ХОГО.

89. Мені байдуже, що про мене думають інші:

- а) так;
- б) не завжди;
- в) ні.

90. У мене бувають такі хвилюючі сни, що я прокидаюся:

- а) часто;
- б) зрідка;
- в) практично ніколи.

91. Я кожен день прочитую всю газету:

- а) так;
- б) важко сказати;
- в) ні.

92. До дня народження, до свят:

- а) я люблю робити подарунки;
- б) люблю сюрпризи;
- в) вважаю, що покупка подарунків дещо неприємний обов'язок.

93. Дуже не люблю бувати там, де немає з ким поговорити:

- а) вірно;
- б) не впевнений;
- в) невірно.

94. У школі я вважав за краще:

- а) гуманітарні науки;
- б) не має значення;
- в) математику.

95. Дехто затаїв злобу проти мене:

- а) так;
- б) не знаю;
- в) ні.

96. Я охоче беру участь у громадському житті, у роботі різних комісій тощо:

- а) так;
- б) іноді;
- в) ні.

97. Я твердо переконаний, що начальник може бути не завжди правий, але завжди має можливість настояти на своєму:

- а) так;
- б) не впевнений;
- в) ні.

98. Яке з поданих слів не підходить до двох інших:

- а) будь-який;
- б) кілька;
- в) велика частина.

99. У веселій компанії мені буває незручно бавитися разом з іншими:

- а) так;
- б) по-різному;
- в) ні.

100. Якщо я вчинив якийсь промах в суспільстві, то досить швидко забуваю про нього:

- а) так;
- б) залежить від ситуації;
- в) ні.

Обробка й інтерпретація результатів

Відповіді опитуваного треба порівняти з ключем. У разі збігу літери, зазначеної в ключі, і букви відповіді, яку вибрав опитуваний, за відповідь

нараховується 2 бали. За проміжну відповідь «б» нараховується 1 бал. У разі розбіжності букви відповіді й букви ключа нараховується 0 балів.

Ключ до тесту

I	1в	11а	31в	41а	51в	61в	71в	81а	91а	Л
II	2а	12в	32в	42а	52а	62в	72а	82в	92а	А
III	3а	13а	33в	43в	53а	63в	73в	83а	93в	Д
IV	4в	14а	34в	44а	54в	64а	74а	84а	94а	К
V	5а	15а	35а	45в	55а	65в	75в	85а	95а	П
VI	6в	16а	36в	46а	56а	66в	76в	86а	96в	М
VII	7в	17а	37а	47в	57в	67в	77а	87в	97а	Н
VIII	8б	18б	38в	48б	58в	68б	78в	88б	98а	В
IX	9в	19в	39в	49а	59а	69в	79а	89а	99в	П
X	10в	20а	40в	50а	60а	70в	80а	90в	100а	С

Обробка за фактором В (логічне мислення) – у разі збігу літери відповіді з ключем присвоюється 2 бали, а в разі розбіжності – 0 балів.

Отримані бали підсумовуються за кожним фактором.

За факторами А, В, С, Д, К, М, Н, Л максимальне число балів 20.

За фактором П – 40 балів (скласти результати 5 і 9 рядків).

Кількість балів від 16 до 20 (за факторами А, В, С, Д, К, М, Н) є високою оцінкою відповідного фактора й свідчить про вираженість відповідної якості особистості (наприклад, товарищів за фактором А).

Кількість балів 13-15 свідчить про певне переважання якості, відповідній високій оцінці (наприклад, товарищів над замкнутістю).

Кількість балів 5-7 свідчить про переважання якості, відповідної низькій оцінці (наприклад, замкнутості над товарищів).

Кількість балів 8-12 означає рівновагу між двома протилежними особистісними якостями (наприклад, у міру відкритий, у міру замкнутий).

Якщо опитуваний набрав 12 і більше балів за шкалою Л, то результати опитування необхідно визнати недостовірними.

Якщо опитуваний набрав більше 20 (з 40) балів за шкалою П (схильність до асоціальної поведінки), то це свідчить про певні особистісні проблеми в будь-якій сфері життя: у сім'ї, у стосунках із друзями, на роботі, у стосунках з оточенням). У цьому випадку необхідно провести додаткову співбесіду, щоб виявити, наскільки є серйозними проблеми, які виникли.

Фактор А

Висока оцінка + А – відкритий, легкий, товарищів.

Низька оцінка – А – нетоварищів, замкнутий.

Фактор В

Висока оцінка + В – з розвиненим логічним мисленням, кмітливий.

Низька оцінка –В – неуважний або зі слаборозвиненим логічним мисленням.

Фактор С

Висока оцінка + С – емоційно стійкий, зрілий, спокійний.

Низька оцінка – С – емоційно нестійкий, мінливий, піддається почуттям.

Фактор Д

Висока оцінка + Д – життєрадісний, безтурботний, веселий.

Низька оцінка – Д – мовчазний, серйозний.

Фактор К

Висока оцінка + К – чутливий, що тягнеться до інших, з художнім мисленням.

Низька оцінка – К – покладається на себе, реалістичний, раціональний.

Фактор М

Висока оцінка + М – віддає перевагу власним рішенням, незалежний, орієнтований на себе.

Низька оцінка – М – залежний від групи, компанійський, ураховує суспільну думку.

Фактор Н

Висока оцінка + Н – контролюючий себе, уміє підкоряти себе правилам.

Низька оцінка – Н – імпульсивний, неорганізований.

Опитувальник дозволяє виявити схильність до асоціальної поведінки (фактор П), що може характеризуватися зневагою до прийнятих суспільних норм, визнаних моральних і етичних цінностей, установлених правил поведінки й звичаїв.

Включена в опитувальник і шкала правдивості (фактор Л), яка дозволяє судити про достовірність отриманих результатів.

Обробка результатів тестування. Рівнева оцінка комунікативної соціальної компетентності: 15-20 балів – високий рівень; 8-14 балів – середній рівень; 5-7 балів – низький рівень.

Додаток Д

Методика «Мотивація професійної діяльності»

(К. Замфір, модифікація А. Реана)

Інструкція

Прочитайте, будь ласка, нижчеперелічені мотиви професійної діяльності та дайте оцінку їх значущості для Вас за п'ятибальною шкалою.

Таблиця Е.1

Самооцінка студентами розвиненості різних мотивів професійної діяльності

	дуже незначною мірою	досить незначноюмі рою	невеликою, а й немалою мірою	досить великою мірою	дуже великою мірою
1. Грошовий заробіток					
2. Прагнення до просування по роботі					
3. Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег					
4. Прагнення уникнути можливого покарання чи неприємностей					
5. Потреба в досягненні соціального престижу й поваги з боку інших людей					
6. Задоволення від самого процесу й результату роботи					
7. Можливість найповнішої самореалізації саме в цій діяльності					

Обробка: Підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної (ЗНМ) за поданими ключами.

$$ВМ = (\text{оцінка пункту 6} + \text{оцінка пункту 7}) / 2$$

$$\text{ЗПМ} = (\text{оцінка п. 1} + \text{оцінка п. 2} + \text{оцінка п. 5}) / 3$$

$$\text{ЗНМ} = (\text{оцінка п. 3} + \text{оцінка п. 4}) / 2$$

Показником вираженості кожного типу мотивації буде число, що лежить у межах від 1 до 5 (у тому числі, можливо, і дробове).

Інтерпретація

На підставі одержаних результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційний комплекс є типом співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ та ЗНМ.

До кращих, оптимальних мотиваційних комплексів слід відносити два типи поєднання: ВМ>ЗПМ>ЗНМ та ВМ=ЗПМ>ЗНМ. Найгіршим мотиваційним комплексом є тип ЗНМ>ЗПМ>ВМ. Між цими комплексами укладені проміжні з погляду їх ефективності інші мотиваційні комплекси. Під час інтерпретації слід урахувати не лише тип мотиваційного комплексу, а й те, наскільки сильно один тип мотивації перевершує інший за ступенем вираженості.

Додаток Е

**Авторська анкета
самооцінки рівня сформованості професійних умінь і навичок
майбутніх військових юристів**

П.І.Б. _____

Ваш вік: _____ років; курс _____

Просимо Вас взяти участь і експериментальному дослідженні, результати якого будуть використані в наукових інтересах. Ваша участь має для нас велике значення, але вона буде корисною тільки в тому випадку, якщо Ви поставитеся до справи серйозно й щиро.

Визначте, будь ласка, ступінь прояву у Вас наведених нижче професійних умінь і навичок. Вибирайте одну відповідь з п'яти можливих, що представлені у шкалі можливих відповідей, ставлячи напроти оцінюваної якості галочку в колонці з даною відповіддю. Відповідайте щиро. Збереження таємниці ваших відповідей – професійний обов'язок експериментатора.

5 – уміння сильно виражене;

4 – достатньо сформовано;

3 – має місце;

2 – сформовано в мінімальному ступені;

1 – відсутнє зовсім.

№	Професійні вміння та навички	Відповіді				
		1	2	3	4	5
1	Працювати з нормативно-правовими актами та іншими інформаційними джерелами					
2	Застосовувати нормативно-правові акти в професійній діяльності					
3	Застосовувати на практиці норми різних галузей права; оперувати юридичними поняттями й категоріями					
4	Складати різні види цивільно-процесуальних та кримінально-процесуальних документів					
5	Аналізувати й готувати пропозиції щодо вдосконалення правової діяльності установ, підприємств, організацій					
6	Складати організаційно-розпорядчі документи					
7	Складати й оформляти претензійно-позовну документацію					
8	Здійснювати обробку вхідних,					

	внутрішніх та вихідних документів, контроль за їх виконанням					
9	Оформляти документи для передачі в архів організації тощо					
10	Навички реалізації та застосування норм матеріального й процесуального права					
11	Моделювати правові ситуації в професійній діяльності					
12	Здатність аналізувати правові проблеми та формувати правові позиції					
13	Навички консультування з правових питань					
14	Навички самостійної підготовки проектів актів правозастосування					
15	Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності					
16	Здатність надавати консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту					
17	Здатність надавати консультації командуванню щодо обрання порядку й способів знищення противника, які не перевищували б допустимого рівня застосування сили залежно від конкретної тактичної обстановки					
18	Здатність надавати консультації командуванню при застосуванні противником запальної зброї (інших видів забороненої зброї) щодо питань дотримання міжнародних конвенцій про заборонені види зброї					
19	Здатність розглядати та погоджувати бойові документи щодо виконання завдань та заходів РХБ захисту					
20	Здатність до вивчення та розуміння закономірностей історичного процесу становлення української держави і її збройних сил; здатність до придбання навичок та умінь щодо розрізнення способів і форм ведення бойових дій у найбільш відомих війнах минулого					
21	Здатність оцінювати законність списання матеріальних цінностей та бойової					

	техніки					
22	Здатність правовими засобами зміцнювати військову дисципліну в мирний та воєнний часи					
23	Здатність вивчати та враховувати індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців у військово-юридичній діяльності					
24	Здатність оцінювати та прогнозувати морально-психологічний стан військовослужбовців					
25	Здатність особисто виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності та вимагати від підлеглих дотримання законодавчих основ статутів Збройних Сил України, виконання положень статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів					
26	Здатність використовувати вимоги керівних документів щодо організації служби військ, застосовувати основні форми та методи роботи командира підрозділу щодо організації служби військ у підрозділі, контролю за виконанням розпорядку дня та підтриманням внутрішнього порядку					
27	Здатність виконувати складні завдання в сфері фізичної культури та ставити їх іншим (підлеглим)					
28	Здатність координувати процес управління фізичним удосконаленням та організацією фізичної підготовки для забезпечення фізичної готовності військовослужбовців до бойової діяльності					
29	Здатність приймати та обґрунтовувати управлінські рішення щодо реалізації своїх прав та обов'язків з управління підлеглими та підрозділом військової організації					
30	Здатність виконувати вимоги керівних документів, використовувати знання законодавчої бази, правових,					

	нормативних документів для організації та здійснення процесу управління підлеглими в підрозділі					
31	Здатність надавати консультації командуванню щодо характерних особливостей небезпечних ситуацій, які виникають при веденні воєнних дій або внаслідок цих дій, а також способів захисту від них					
32	Володіння вміннями і навичками особистої безпеки					

Дякуємо Вам за допомогу в роботі!

Додаток Ж

Авторська анкета

експертної оцінки рівня сформованості професійних умінь і навичок
майбутніх військових юристів

З Вашою допомогою ми хотіли б здійснити оцінювання сформованості професійних умінь і навичок студента. Результати анкетування будуть використані в наукових інтересах.

Визначте, будь ласка, ступінь прояву сформованості в студента наведених нижче професійних умінь і навичок. Вибирайте одну відповідь з п'яти можливих, що представлено в шкалі можливих відповідей, ставлячи напроти оцінюваної якості галочку в колонці з відповіддю.

Шкала можливих відповідей:

5 – уміння сильно виражене;

4 – достатньо сформовано;

3 – має місце;

2 – сформовано в мінімальному ступені;

1 – відсутнє зовсім.

№	Професійні вміння та навички	Відповіді				
		1	2	3	4	5
1	Працювати з нормативно-правовими актами та іншими інформаційними джерелами					
2	Застосовувати нормативно-правові акти в професійній діяльності					
3	Застосовувати на практиці норми різних галузей права; оперувати юридичними поняттями й категоріями					
4	Складати різні види цивільно-процесуальних та кримінально-процесуальних документів					
5	Аналізувати й готувати пропозиції щодо вдосконалення правової діяльності установ, підприємств, організацій					
6	Складати організаційно-розпорядчі документи					
7	Складати й оформляти претензійно-позовну документацію					
8	Здійснювати обробку вхідних, внутрішніх та вихідних документів, контроль за їх виконанням					

9	Оформляти документи для передачі в архів організації тощо					
10	Навички реалізації та застосування норм матеріального й процесуального права					
11	Моделювати правові ситуації в професійній діяльності					
12	Здатність аналізувати правові проблеми та формувати правові позиції					
13	Навички консультування з правових питань					
14	Навички самостійної підготовки проектів актів правозастосування					
15	Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності					
16	Здатність надавати консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту					
17	Здатність надавати консультації командуванню щодо обрання порядку й способів знищення противника, які не перевищували б допустимого рівня застосування сили залежно від конкретної тактичної обстановки					
18	Здатність надавати консультації командуванню при застосуванні противником запалювальної зброї (інших видів забороненої зброї) щодо питань дотримання міжнародних конвенцій про заборонені види зброї					
19	Здатність розглядати та погоджувати бойові документи щодо виконання завдань та заходів РХБ захисту					
20	Здатність до вивчення та розуміння закономірностей історичного процесу становлення української держави і її збройних сил; здатність до придбання навичок та вмій щодо розрізнення способів і форм ведення бойових дій у найбільш відомих війнах минулого					
21	Здатність оцінювати законність списання матеріальних цінностей та бойової техніки					
22	Здатність правовими засобами					

	зміцнювати військову дисципліну в мирний та воєнний часи					
23	Здатність вивчати та враховувати індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців у військово-юридичній діяльності					
24	Здатність оцінювати та прогнозувати морально-психологічний стан військовослужбовців					
25	Здатність особисто виконувати й застосовувати вимоги статутів Збройних Сил України в повсякденній службовій діяльності та вимагати від підлеглих дотримання законодавчих основ статутів Збройних Сил України, виконання положень статутів внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та стройового статутів					
26	Здатність використовувати вимоги керівних документів щодо організації служби військ, застосовувати основні форми та методи роботи командира підрозділу щодо організації служби військ у підрозділі, контролю за виконанням розпорядку дня та підтриманням внутрішнього порядку					
27	Здатність виконувати складні завдання в сфері фізичної культури та ставити їх іншим (підлеглим)					
28	Здатність координувати процес управління фізичним удосконаленням та організацією фізичної підготовки для забезпечення фізичної готовності військовослужбовців до бойової діяльності					
29	Здатність приймати та обґрунтовувати управлінські рішення щодо реалізації своїх прав та обов'язків з управління підлеглими та підрозділом військової організації					
30	Здатність виконувати вимоги керівних документів, використовувати знання законодавчої бази, правових, нормативних документів для організації та здійснення процесу управління					

	підлеглими в підрозділі					
31	Здатність надавати консультації командуванню щодо характерних особливостей небезпечних ситуацій, які виникають при веденні воєнних дій або внаслідок цих дій, а також способів захисту від них					
32	Володіння вміннями і навичками особистої безпеки					

Дякуємо Вам за допомогу в роботі!

Додаток 3

Авторська анкета

самооцінки майбутніми військовими юристами вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення

Оцініть, будь ласка, ступінь вираженості вмінь професійного самовиховання й самовдосконалення особисто за п'ятибальною системою:

5 – уміння сильно виражене;

4 – достатньо сформовано;

3 – має місце;

2 – сформовано в мінімальному ступені;

1 – відсутнє зовсім.

№ з/п	Уміння професійного самовиховання й самовдосконалення	Оцінка
1.	<i>Володіння методами пізнання самого себе</i>	
1.1	Можу детально розібратися в самому собі	
1.2.	Можу об'єктивно оцінити свій психічний і фізичний стан	
2.	<i>Володіння методами самоконтролю</i>	
2.1.	Можу визначити самопочуття за пульсом	
2.2.	Можу оцінити артеріальний тиск	
2.3.	Можу контролювати масу тіла	
2.4.	Веду щоденник спостереження за тренувальним процесом	
2.5.	Веду щоденник професійного зростання	
3.	<i>Самовиховання психофізичного стану</i>	
3.1.	Контролюю свій емоційний стан	
3.2.	Дотримуюсь режиму дня, праці й відпочинку	
3.3.	Достатньо висипаюся	
3.4.	Володію методами емоційної й вольової саморегуляції	
3.5.	Роблю заходи для поліпшення свого фізичного стану	
4.	<i>Самовиховання професійних умінь</i>	
4.1.	Самовиховання інформаційних умінь	
4.2.	Умію володіти словом, мовою	
4.3.	Умію користуватися наочними засобами	
5.	<i>Самовиховання комунікативних умінь</i>	
5.1.	Підвищую комунікативні якості	
5.2.	Треную навички в спілкуванні	
5.3.	Умію легко долати зайву сором'язливість у спілкуванні	
5.4.	Можу налагодити стосунки	
5.5.	Умію уважно вислуховувати співрозмовника	

6.	<i>Самовиховання вмінь пізнавальної діяльності</i>	
6.1.	Орієнтуюся в змісті навчання і виховання	
6.2.	Умію логічно обробити текст, скласти схему, план	
7.	<i>Самовиховання інтелектуальних умінь</i>	
7.1	Треную регулярно увагу, увагу, мислення, пам'ять	
7.2.	Умію вийти зі скрутного становища, використовуючи кмітливість і винахідливість	
7.3.	Маю навички пізнавальної активності	
7.4.	Умію оцінити гнучкість і логічність свого мислення	
8.	<i>Самовиховання організаторських умінь</i>	
8.1.	Здатний керувати діями інших	
8.2.	Умію розподілити роботу серед інших	
8.3.	Можу виявити вимогливість	
8.4.	Здатний викликати інтерес до справи	
8.5.	Можу об'єктивно оцінити результати робіт	
8.6.	Володію такими методами, як самоінструкція, самонаказ, самоконтроль	
9.	<i>Навички самовиховання й самовдосконалення</i>	
9.1.	Самокритичний (здатність бачити в себе і плюси і мінуси)	
9.2.	Здатний до самовиховання та самовдосконалення	
9.3.	Володію методами самовиховання та самовдосконалення	
9.4.	Постійно займаюсь самовихованням та самовдосконаленням	
9.5.	Використовую спеціальну додаткову літературу для професійної діяльності	
10.	<i>Перспективи професійного зростання</i>	
10.1.	Здобування другої вищої освіти	
10.2.	Продовження навчання в магістратурі, аспірантурі	
10.3.	Самоосвіта в майбутній професії	
10.4	Досягнення успіху на керівній посаді	
10.5.	Здобування додаткової освіти	

Дякуємо Вам за допомогу в роботі!

Додаток К

Зміст спецкурсу «Професійна компетентність військового юриста»

Розділ I. Поняття про професійну компетентність військового юриста.

1.1. Поняття про професійну компетентність військового юриста.

1.2. Основні положення компетентнісного підходу.

1.3. Складові професійної компетентності військового юриста.

1.4. Етапи формування професійної компетентності військового юриста.

Контрольні питання і завдання для самостійної роботи

1. Компетентнісний підхід в юридичній практиці.

2. Юридичні знання як основа професійної компетентності.

3. Знання з різних галузей права як основа професійної компетентності військового юриста.

4. Схематично відобразити взаємозв'язок юридичних знань з різними професійно-орієнтованими дисциплінами.

5. Зв'язок юридичної галузі знань та психології.

Вправи для самостійного виконання.

Вправа 1. Подивіться перелік завдань юридичної психології. Оцініть, яке із завдань представляє для вас як для майбутнього юриста особливий інтерес. Які відповіді і в якій формі ви хотіли б отримати від фахівців юридичної галузі, що розробляють її прикладні проблеми?

Вправа 2. Візьміть будь-який із законодавчих актів, орієнтований на широке коло громадян, і спробуйте його проаналізувати з позицій юридичної практики й психології.

Завдання:

1. Послідовно проаналізуйте й оцініть *зміст* законодавчого акту за такими критеріями:

а) зрозумілість для «середньостатистичного» громадянина;

б) оцінювання окремих положень і всього акту й ставлення до них (схвальне; негативне; нейтральне),

в) ступінь реального мотивуючого й регулюючого впливу (виконуватиметься; не буде; важко сказати).

2. Проаналізуйте й оцініть той же акт за психологічним оформленням, використовуючи ті ж критерії.

3. Будь ваша влада, що ви змінили б в законодавчому акті, який аналізується з позицій психології?

Розділ II. Психологія юридичної праці.

2.1. Психологічна характеристика праці юриста.

2.2. Основи психології особистості юриста.

2.3. Професійна спрямованість особистості юриста.

2.4. Морально-психологічні особливості особистості юриста.

2.5. Здібності юриста.

2.6. Професійна майстерність юриста і її психологічні складові.

2.7. Професійно-психологічна підготовленість юриста.

Контрольні питання і завдання для самостійної роботи

1. Психологічна характеристика праці юриста.
2. Особливості психології особистості юриста.
3. Професійна спрямованість особистості юриста.
4. Морально-психологічні особливості особистості юриста.
5. Здібності юриста.
6. Професійна майстерність юриста і її психологічні складові.
7. Складові професійно-психологічної підготовленості юриста і їх характеристика.

Вправи для самостійного виконання

Вправа 1.

- Написати стисле оповідання про себе у 3-ій особі.
- Написати десять речень про себе, що починаються з «Я».
- Намалювати малюнки на теми: «Я сьогодні», «Я майбутній», «Я минулий», «Я-ідеальне», «Я-реальне», «Моя мрія», «Моє оточення», «Мої здібності», «Я серед друзів», «Я на роботі», «Мій вільний час», «Моя найбільша помилка в житті», «Автопортрет», «Як мене сприймає оточення», «Як я сприймаю себе сам», «Мої бажання», «Моя поведінка в конфліктній ситуації», «Я – юрист», «Мій емоційний стан», «Моя професія».

Вправа 2.

- Визначити особистісні якості, важливі в роботі військового юриста.
- Визначити тип темпераменту за допомогою опитувальника А. Айзенка.
- Проаналізувати результати й сформулювати для себе напрямок розвитку менш розвинутих якостей.
- Проаналізувати свої якості за методиками й визначити програму розвитку менш розвинутих якостей.

Розділ III. Соціально-психологічні аспекти юридичної діяльності

- 3.1. Психологічні дії в юридичній діяльності.
- 3.2. Психологічний аналіз професійних ситуацій.
- 3.3. Психологічний аналіз юридичних фактів.
- 3.4. Психологічний портрет і його складання.
- 3.5. Методи вивчення й оцінки особистості, яка цікавить юриста.
- 3.6. Психологічна характеристика професійного спілкування юриста.
- 3.7. Психологічні особливості переговорної діяльності.

Контрольні питання і завдання для самостійної роботи

1. Психологічні дії в юридичній діяльності.
2. Психологічний аналіз професійних ситуацій.
3. Психологічний аналіз юридичних фактів.
4. Психологічний портрет і його складання.
5. Підходи до складання психологічного портрета по виявлених слідах на місці події.
6. Теоретичні засади для розробки психологічного портрета злочинця.
7. Методи вивчення й оцінки особистості, яка цікавить юриста.
8. Психологічна характеристика професійного спілкування юриста.

9. Психологія діагностики брехні в процесі професійного спілкування.
10. Сутність і методи психологічного впливу в процесі професійного спілкування.
11. Психологічні особливості переговорної діяльності.
12. Функції переговорної діяльності.
13. Стадії переговорного процесу.
14. Психологічні механізми переговорної діяльності.
15. Психологічні умови успішності переговорів.
16. Техніка й тактика аргументування як інструмент переговорної діяльності.
17. Поняття й методи психологічного впливу на особистість.
18. Основні фактори, які впливають на вибір методів психологічного впливу.
19. Психологічні прийоми спілкування з різними категоріями громадян.

Вправи для самостійного виконання

Вправа 1. Вивчити особливості спілкування з людьми, які знаходяться в стані алкогольного й наркотичного сп'яніння, а також з психічними аномаліями.

Вправа 2. Проаналізувати свою здатність до самоконтролю в спілкуванні за допомогою опитувальника Г. Дорса. Проаналізувати свої здатності до гнучкої комунікації й провести аналіз результатів за опитувальником професійного спілкування.

Вправа 3. Спостерігаючи за бесідою незнайомих людей, скласти невеличке резюме-спостереження, визначаючи основні моменти.

Вправа 4. Американський психолог в області спілкування Д. Карнегі давав такі рекомендації:

а) «На світі є тільки один спосіб спонукати кого-небудь щось зробити.... І він полягає в тому, щоб змусити іншу людину захотіти це зробити. Пам'ятайте – іншого способу немає».

Звичайно, ви можете під дулом револьвера змусити людину віддати вам свій годинник. Ви можете змусити службовця працювати, загрожуючи йому звільненням у разі його відмови. Ви можете змусити дитину робити те, що хочете, за допомогою батога й загрози. Проте ці грубі методи чреваті вельми небажаними наслідками.

Єдиний спосіб, яким я можу спонукати вас що-небудь зробити, – це дати вам те, що ви хочете».

б) «Кожне літо я їжджу... на риболовлю. Я дуже люблю суницю з вершками, але виявив, що з якоїсь дивної причини риба віддає перевагу черв'якам. Тому коли я їду на рибалку, я не думаю про те, що сам хочу. Я думаю про те, що хоче риба. Я не насаджую на гачок як приманку суницю із вершками, а підманюю рибу черв'яком або коником, кажучи: «Чи не хочеш спробувати?», «Чому би нам не вчиняти так же розумно, щоб повернути до себе людей?»

Завдання:

1. Ці рекомендації сформульовані в 30-ті роки минулого століття, а як їх оцінити психологічно і соціально з сучасних позицій?

2. Якщо ви вважаєте ці рекомендації актуальними й зараз, то чи застосовуються вони в роботі юриста? Коли? У яких випадках? З обмеженнями або без?

Розділ IV. Правова психологія

4.1. Правосвідомість як приватно-наукова теорія юридичної психології.

4.2. Правова психологія особистості.

4.3. Психологічні аспекти правової соціалізації.

4.4. Чинники, що впливають на правову психологію населення.

4.5. Психологічні умови дієвості правових норм.

Контрольні питання і завдання для самостійної роботи:

1. Правосвідомість як приватно-наукова теорія юридичної психології.

2. Правова психологія особистості.

3. Психологічні аспекти правової соціалізації.

4. Чинники, що впливають на правову психологію населення.

5. Психологічні умови дієвості правових норм.

Вправи для самостійного виконання

Вправа 1. Вивчіть психологічні чинники, які найчастіше здійснюють вплив на правову психологію населення. Завдання:

1. Проглядаючи перелік, оцініть, які з цих чинників впливають на кримінальну й оперативну обстановку в районі (місті, області, країні, – виберіть щось одне за своїм бажанням), де ви живете.

2. Подумайте, чи всі чинники враховані? Якщо ні, то доповніть перелік самостійно. Обґрунтуйте, на яких підставах ви це робите.

3. Зі всього переліку чинників, що роблять, на вашу думку, вплив на стан законності й правопорядку, виокремте дві групи (з трьома-п'ятьма чинниками в кожній), перша з яких робить найбільш сильний позитивний вплив, а друга – найбільш негативний. Постарайтеся, щоб в кожній групі були не тільки фонові чинники, що відносяться до стану всього суспільства, а й залежні від місцевих органів влади, населення. Постарайтеся оцінити, у чому конкретно полягає їх вплив на правову психологію населення міста (району, області, країни) і на правову психологію окремих громадян. Які сприятливі й несприятливі явища в них ці чинники викликають?

4. Конкретизуйте свій аналітичний пошук: спробуйте чітко оцінити вплив діяльності правоохоронних органів міста (району, області, країни) на правову психологію населення за двома напрямками: а) що і як позначається позитивно і б) що і як позначається негативно.

Вправа 2.

Сядьте перед телевізором або радіоприймачем, налаштуйтеся на будь-який канал і стежте протягом декількох годин за змістом різних передач.

Завдання: фіксуйте всі передачі, підраховуйте число передач, які негативно впливають на правосвідомість громадян, підведіть підсумки й зробіть висновок.

Вправа 3. В одному з досліджень правосвідомості молоді були отримані такі дані.

Таблиця Л.1

Групи	Показники		
	Коефіцієнт обізнаності	Коефіцієнт солідарності	Коефіцієнт інтерналізації
Законослухняні	0,73	0,74	0,34
Правопорушники (несудимі)	0,74	0,68	0,23
Злочинці, з них:	0,77	0,62	0,14
насильницькі	0,77	0,65	0,14
корисливі	0,78	0,60	0,15
корисливо-насильницькі	0,75	0,58	0,13

Питання і завдання:

1. Пригадайте визначення поняття правосвідомості.
2. Яка роль правової свідомості в детерміації законопокірної й злочинної поведінки?
3. Складіть ряд питань і завдань, спрямованих на пізнання рівня правової обізнаності, оцінних думок і думок про право та практику його застосування, правових установок і орієнтації.
4. Користуючись наведеними в таблиці даними, дайте порівняльну характеристику правосвідомості законопокірних громадян, правопорушників і різних категорій злочинців.
5. У чому полягають найбільш істотні деформації правової свідомості?
6. Які висновки можна зробити на основі аналізу вказаних вище емпіричних даних, отриманих в ході дослідження правосвідомості різних груп?

Розділ V. Кримінальна психологія

- 5.1. Предмет і завдання кримінальної психології.
- 5.2. Психологічний аналіз особистості злочинця.
- 5.3. Психологічні типи злочинців.
- 5.4 Психологічні передумови злочинної поведінки.
- 5.5. Психологічна характеристика й аналіз злочинної діяльності.
- 5.6. Психологія організованої злочинності.

Контрольні питання і завдання для самостійної роботи

1. Предмет і завдання кримінальної психології.
2. Психологічний аналіз особистості злочинця.
3. Поняття особистості правопорушника.
4. Психологічні типи злочинців.
5. Біологічні та соціологічні концепції походження злочинної особистості правопорушника.
6. Соціально-психологічні чинники індивідуальної злочинної поведінки.
7. Психологічні наслідки скоєного злочину.

8. Складіть схему різновидів злочинної спрямованості (насильницька, корислива, насильницько-корислива) і поясніть особливості її утворення.
9. Психологічні способи вивчення особистості обвинувачуваного.
10. Психологічні передумови злочинної поведінки.
11. Психологія насильницького типу злочинців, психологія корисного типу злочинців, психологія корисно-насильницького типу особистості злочинця.
12. Етапи формування злочинної поведінки особистості.
13. Види антисоціальної спрямованості особистості – асоціальна, антисоціальна, суспільно небезпечна.
14. Психологічні особливості злочинців-професіоналів.
15. Основні групи чинників, що впливають на противоправну поведінку.
16. Характеристика спрямованості особистості злочинця: мотиваційна сфера, потреби та інтереси, ціннісні орієнтації, світосприймання тощо.
17. Психологічна характеристика й аналіз злочинної діяльності.
18. Психологія організованої злочинності.
19. Психологічні причини й умови формування злочинних груп.
20. Психологічна характеристика організованих злочинних груп.
21. Облік психологічних факторів роз'єднання злочинних груп.

Вправи для самостійного виконання

Вправа 1. Один з небезпечних злочинців, засуджених за скоєння тяжкого злочину, у бесіді із співробітником сказав: «Я живу тільки в хвилину смертельної небезпеки!» Дайте психологічну характеристику мотивації даного вислову й особистісних особливостей злочинця.

Вправа 2. Завдання:

1. Складіть перелік психологічних властивостей особистості злочинця, який зробив крадіжку особистого майна з квартири в складі групи, які необхідно вивчити й урахувати для:

а) оцінки особи у зв'язку з ухваленням судового рішення про призначення покарання;

б) індивідуального підходу при проведенні допиту в ході розслідування злочину;

в) індивідуального підходу до здійснення його виправлення в період виконання покарання.

2. Пригадайте історію будь-якого відомого вам злочину або скористайтеся його описом в літературі (або за матеріалами обвинувачувального висновку, вироку). Проведіть його аналіз і виокремте психологічні особливості особистості людини, що вчинила цей злочин, тобто вкажіть, якими властивостями особистості може володіти людина, що зробила такого роду злочинне діяння. Необхідні, на ваш погляд, початкові дані про злочинця, його соціальний стан і характер злочину прийміть самі як допущення.

Вправа 3. Завдання:

Складіть перелік психологічних властивостей особистості злочинця, що вчинив вбивство з хуліганських спонук, які необхідно вивчити і враховувати для:

- а) індивідуального підходу при проведенні допиту в ході розслідування злочину;
- б) визначення провини у зв'язку з ухваленням судового рішення про призначення покарання;
- в) індивідуального підходу при виправленні в період виконання покарання.

Необхідні, на ваш погляд, початкові дані про злочинця, його соціальний стан прийміть самі як допущення.

Вправа 4. Уявіть, що вам доручено керівництво з вивчення соціально-психологічних передумов корисливої злочинності серед населення вашого міста. Для цього вам треба розробити опитувальний лист. У ньому, зокрема, слід передбачити питання для вивчення правових позицій і очікувань опитуваних. Нижче наведений зразковий їх перелік.

Завдання:

Сформулюйте для кожного питання варіанти можливих відповідей (від трьох до п'яти), які повинні виражати різні види позицій і очікувань громадян. Питання до опитуваних так:

1. Для якої, на ваш погляд, частини осіб, що проживають у вашому місті, прийнятне використання незаконного (кримінально караного) способу забезпечення матеріального достатку?
2. Як, на вашу думку, змінюється в сьогоднішній така позиція людей?
3. Яка тенденція, на ваш погляд, характерна в сьогоднішній для такої позиції людей вашого віку й соціального стану?
4. Як, на вашу думку, ставиться більшість працездатних людей до правомірного способу забезпечення матеріального достатку?
5. Як, на ваш погляд, змінюється в сьогоднішній ставлення людей до правомірного способу забезпечення матеріального достатку?
6. Яка, на ваш погляд, частина людей, що проживає у вашому місті почне надавати допомогу правоохоронним органам у викриванні злочинця?

Вправа 5. Завдання:

1. Змодельуйте історію (генезис) здійснення людиною якого-небудь злочинного діяння корисливого типу. Висуньте якомога більше припущень про можливі мотиви скоєння цього злочину, указуючи, через які особові властивості й обставини ситуації можуть виникати такі спонуки.
2. Змодельуйте історію (генезис) здійснення людиною якого-небудь злочинного діяння насильницького типу. Виберіть один із передбачуваних вами мотивів даного злочинного діяння й спробуйте в думках визначити ті властивості особи й обставини ситуації, які можуть служити передумовами виникнення таких мотивів.
3. Виберіть один із передбачуваних вами мотивів даного злочинного діяння й визначте, що необхідно з'ясувати при зборі інформації й спілкуванні з особою, яка зробило його, щоб перевірити, чи дійсно цей мотив мав місце.

Розділ VI. Судова психологія

6.1. Психологія судового процесу.

6.2. Психологічні основи слідчої тактики.

6.3. Психологічна характеристика слідчого огляду й обшуку.

6.4. Психологічна характеристика слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання й перевірки показів на місці.

6.5. Психологічні основи допиту.

6.6. Психологічні основи очної ставки.

Вправи для самостійного виконання

Вправа 1. З фонограми допиту свідка:

«Питання: Ви були свідком цього нещасного випадку?

Відповідь: Так.

Питання: Коли він відбувся?

Відповідь: 14 липня.

Питання: Це було біля півроку тому, чи не так?

Відповідь: Так.

Питання: І Ви стверджуєте, що ніби все відбулося саме так, як показали?

Відповідь: Так, саме так.

Питання: Коли це було, у який час?

Відповідь: Близько 9 години ранку.

Питання: А зараз скажіть, що відбулося о 9 годині наступного дня?

Відповідь: Цього я не пам'ятаю.

Питання: Але проте Ви пам'ятаєте, що трапилося 14 липня? Відповідь: Це я запам'ятав добре.

Питання: Ваша пам'ять 14 липня була кращою, ніж 13 або 15 липня. Відповіді не послідувало».

Завдання:

1. Які були сумніви й задум слідчого, що проводив допит?

2. У чому полягали його психологічні прорахунки як в задумі, так і в тактиці?

Вправа 2. Ознайомтеся з прикладами пасток при допитах.

А) Початок допиту.

Слідчий:

- Ви знали убитого Коритова?

У допитуваного затряслися руки:

- Я не знаю ніякого Коритова! Не вбивав я поліцейського!

- Чим ви доведете своє алібі? Де ви були в ніч убивства? Допитуваний почав нервово ламати свої пальці.

- Зараз я пригадаю. Зараз... Ну так, звичайно, у ту ніч я був у знайомої...

- У яку? Звідки Ви знаєте, у яку ніч був убитий Коритов?

Б) - Саме там, біля вокзалу, Прохір і дав тобі пістолет?

- Який пістолет?

-Відповідай!

-Не знаю...

-Та чи ні?

-Немає...

- Брехня: *на рукоятці є сліди пальців Прохора!*

- *Цього не може бути!*

- Ось це інша розмова, – посміхнувся слідчий, – а то «який», «ні».

В) Затриманий заперечував участь у злочині інших осіб, але слідчий припускав, що брали участь ще двоє.

- Хто був з вами *третім*?

- *А другого* ви вже знаєте? – і, зрозумівши, що проговорився, завмер у страху.

Г) Свідок заперечував своє знайомство із затриманим Миколаєвим.

- Скажіть, яке непорозуміння трапилося між вами й Миколаєвим улітку минулого року?

Свідок задумався.

- Ні, нічого такого в мене з ним не було.

- Пригадайте трохи краще... Літо, точніше, травень.

Знову свідок думає, але проти згадки прізвища Миколаєва не заперечує, мабуть, не усвідомлюючи свого промаху. Завдання:

1. Визначте для кожного з наведених випадків, на якій психологічній тонкості будувалася пастка.

2. Спробуйте підібрати назву психологічного прийому, що використаний в кожному випадку.

Вправа 3. Нижче наводиться перелік деяких доказів проти підозрюваних, на основі яких слідчі (особи, що проводять дізнання) припускають про причетність даних осіб до злочину:

- створення помилкового алібі;
- невмотивований і раптовий від'їзд з місцевості, де було здійснено злочин;
- вияв підвищеної цікавості до процесу розслідування;
- розповсюдження чуток про особу злочинців, потерпілого;
- демонстративність поведінки, покликаної всіляко переконати, оточуючих в повній непричетності до злочину, навіть коли про це ніхто не питає.

Питання: 1. Яким чином конкретні докази можуть вплинути на вибір лінії поведінки слідчого і як вони можуть виявитися при виробництві слідчих дій? 2. Які ще докази поведінки відомі вам з практики і які психологічні ситуації в ході розслідування підтверджують висновок про причетність даної особи до злочину?

Список рекомендованої літератури

1. Бедь В. В. Юридична психологія. К., 2000.
2. Васильев В.Л. Юридическая психология. СПб.: Изд-во «Питер», 2000. 624 с.
3. Еникеев М. И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии: Учебник для вузов. М.: Норма, 2005. 640 с.
4. Еникеев М.И. Общая и юридическая психология. СПб.: Издательство Питер, 2006. 535 с.

5. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999.
6. Розин В.М. Психология для юристов. М.,1997.
7. Чалдини Р. Психология влияния. СПб., 1999.
8. Чуфарский Ю.В. Юридическая психология. М.,1998. 448.
9. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология. М.: Юрист, 1998. 352 с.
10. Юдина Е.В. Юридическая психология для студентов вузов. М.: Издательство Феникс, 2006. – 387 с.

*Додаток Л***Програма тренінгу «Професійна компетентність»**

(Основна частина)

Блок 1. Мотиваційний (12 годин)

Тема 1. «Професія військовий юрист» (4 години).

Зміст:

1. Особливості професії. Стрес-фактори професійної діяльності військового юриста.
2. Вимоги професії до особистості.
3. Сутність і структура поняття «професійна компетентність військового юриста».
4. Виконання тренінгових вправ.

Завдання для самостійної роботи: 1) скласти словник-довідник, що відображає сутність професійної компетентності юриста; 2) проєктивний тест «Дерево». За допомогою малюнка відобразити свій рівень готовності до майбутньої професійної діяльності. Дати коментар до виконаного завдання; 3) підготувати мікровиступ «Я і моя майбутня професія».

Тема 2. Професійна мотивація військового юриста (8 годин).

Зміст:

1. Сутність і структура професійної мотивації.
2. Вплив мотивації до професійної діяльності на її якість.
3. Методи й прийоми підвищення мотивації.
4. Практичні можливості забезпечення власної мотивації до роботи.
5. Виконання тренінгових вправ.

Завдання для самостійної роботи: 1) визначити шляхи вдосконалення професійної культури для досягнення професійного АКМЕ; 2) визначити мотиви вибору професії юриста з подальшим обговоренням; 3) підготувати мікровиступ «Чинники, які вплинули на вибір майбутньої професії».

Блок 2. Особистісний (24 години)

Тема 1. Професійно важливі якості військового юриста (16 годин).

Зміст:

1. Професійно важливі якості військового юриста: сутність і структура.
2. Моральні якості військового юриста (увічливість, тактичність, відкритість, правдивість, делікатність, порядність, справедливість, чесність, уважність).
3. Комунікативні якості військового юриста (емпатія, знання, уміння, навички та способи здійснення спілкування й взаємодії, уміння встановлювати психологічний контакт, долати бар'єри спілкування, толерантність, вербальна активність).
4. Когнітивні якості військового юриста (осмисленість сприйняття, об'єм та оперативність пам'яті, гнучкість, аналітичність, креативність мислення, розвинута увага, стійкість уваги, спостережливість).
5. Емоційно-вольові якості військового юриста (готовність до прийняття рішень, емоційна стійкість, позитивна спрямованість на професійну діяльність,

упевненість у собі, самовладання, сміливість, терплячість, вимогливість, саморегуляція, самоконтроль, стресостійкість).

6. Індивідуально-типологічні якості військового юриста (сила, витривалість, активність, стійкість).

7. Особистісно-характерологічні та рефлексивні якості військового юриста (наполегливість, дисциплінованість, відповідальність, цілеспрямованість, скромність, самостійність, самокритичність, адекватна самооцінка, почуття власної гідності та честі, здатність до самовиховання, до самовдосконалення).

8. Виконання тренінгових вправ.

Завдання для самостійної роботи: 1) скласти словник-довідник, що відображає сутність професійно важливих якостей юриста; 2) тест «Дерево». За допомогою малюнка відобразити свій рівень готовності до майбутньої професійної діяльності. Дати коментар до виконаного завдання; 3) підготувати мікровиступ «Значення психологічних знань для ефективності професійної діяльності й професійного саморозвитку».

Тема 2. Моральні якості юридичного працівника (8 годин).

Зміст:

1. Актуальні проблеми сучасної професійної етики працівників юридичної сфери.

2. Морально-етичні засади професійної діяльності юристів.

3. Службовий етикет. Правила поведінки працівника в різних службових ситуаціях.

4. Розвиток навичок рефлексії, самовиховання й самовдосконалення.

5. Виконання тренінгових вправ. Рольове програвання ситуацій професійної діяльності.

Завдання для самостійної роботи: 1) заведіть щоденник самопізнання й саморозвитку, у якому занотуйте власні спостереження щодня (Що я можу зробити для поліпшення своїх професійних якостей? Над якими своїми якостями мені необхідно попрацювати? Які поліпшити? Яких знань мені не вистачає? Де і коли я можу їх отримати? Які для цього мені необхідні ресурси? тощо); 2) складання переліку якостей «ідеального юриста» з подальшим обговоренням; 3) підготувати мікровиступ «Етапи й закономірності становлення та розвитку професіонала».

Блок 3. Комунікативний (24 години).

Тема 1. Роль і місце професійного спілкування в професійній діяльності (12 годин).

Зміст:

1. Спілкування як вид діяльності. Поняття професійного спілкування.

2. Структура професійного спілкування.

3. Чинники й закономірності ефективності професійного спілкування.

4. Етика спілкування в професійній діяльності.

5. Роль емпатії в процесі професійного спілкування.

6. Стилі й моделі професійного спілкування.

7. Діагностика ефективності професійного спілкування.

8. Виконання тренінгових вправ. Рольове програвання ситуацій професійної діяльності.

Завдання для самостійної роботи.

1. Підготувати міні-виступи для групового обговорення: «Комунікативна компетентність і її складові»; «Роль і місце професійного спілкування в професійній діяльності»; «Роль емпатії в процесі професійного спілкування»; «Стилі й моделі професійного спілкування»; «Саморозвиток спеціаліста в процесі професійного спілкування»; «Конфлікти в процесі професійного спілкування»; «Стилі поведінки в конфліктній ситуації»; «Універсальні методи вирішення конфліктів».

2. Протестувати себе за такими методиками: «Діагностика комунікативної толерантності» (В. Бойко), «Діагностика саморегуляції й комунікативного контролю» (М. Шнайдер), «Методика діагностики рівня емпатії» (В. Бойко), «Комунікативні й організаторські схильності» (КОС), тест комунікативних умінь (Л. Міхельсон), тест К. Томаса «Стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях».

3. Скласти за результатами тестування свій комунікативний портрет.

Тема 2. Умови й шляхи розвитку культури професійного спілкування військового юриста (12 годин).

1. Культура взаємин у процесі професійного спілкування.

2. Рівні культури професійного спілкування.

3. Психологічні засади професійного спілкування.

4. Конфлікти в процесі професійного спілкування й шляхи їх розв'язання.

5. Професійний такт і етика ділового спілкування.

6. Шляхи й методи формування професійної перцепції.

7. Засоби професійного розвитку: професійна рефлексія, аналіз і самоаналіз, професійна інтуїція.

8. Саморегуляція в процесі професійного спілкування

9. Саморозвиток спеціаліста в процесі професійного спілкування.

10. Виконання тренінгових вправ. Рольове програвання ситуацій професійної діяльності.

Завдання для самостійної роботи: 1) підготувати міні-виступи для групового обговорення: «Етика спілкування в професійній діяльності»; «Норми ділової етики й попередження конфліктів»; «Професійний такт і етика ділового спілкування»; «Правила безконфліктного спілкування»; «Основні тактичні ходи в конфлікті»; «Самореалізація в професійній діяльності»; «Шляхи професійного самовдосконалення»; «Шляхи формування юридичної майстерності»; 2) скласти програму власного саморозвитку й самовдосконалення.

Приклади вправ, які використовувались під час проведення тренінгу

«Професійна компетентність»

Блок 1. Мотиваційний

Вправа «Визначення послідовності досягнення мети» (час виконання – 30 хвилин).

Мета: усвідомлення можливості досягнення цілей, оптимальної кількості дій для цього та необхідних засобів.

Вправа виконується як індивідуально, так і в групі. При груповій формі виконання після вправи обов'язково проводиться обговорення, обмін враженнями, почуттями. Технологія виконання:

1. Візьміть аркуш паперу й олівець та вгорі запишіть мету, якої Ви бажаєте досягти. Поділіть аркуш на 4 колонки: «Що мені потрібно зробити»; «Необхідні для цього засоби»; «Порядок виконання» та «Важливість дій».

2. Поклавши перед собою цей аркуш, деякий час розслабляйтесь та концентруйтеся. Коли Ви відчуєте абсолютний спокій, починайте.

3. Почніть з обмірковування усіх кроків, які Вам необхідно зробити для досягнення цілей. Не намагайтесь оцінювати, наскільки важливими є ці дії. Просто запишіть усе, що Вам спадає на думку, у першу колонку «Що мені потрібно зробити». Продовжуйте «мозковий штурм» та висування ідей, доки Ви не відчуєте, що вичерпали всі варіанти.

4. Тепер подивіться на кожну дію, яку Вам необхідно виконати для здійснення мети, та навпроти неї перерахуйте всі необхідні засоби й впишіть їх у другу колонку «Необхідні для цього засоби». І також не намагайтесь обговорювати чи оцінювати Ваші думки.

5. Перейдіть до третьої колонки «Порядок виконання», у якій Ви послідовно пронумеруйте дії з першої колонки. Починайте з тієї дії, яку Ви будете виконувати першою, потім дайте номер другій дії, третій тощо. Якщо Ви невпевнені в їх послідовності або думаєте, що будете виконувати деякі дії одночасно, надайте їм однакові номери.

6. Знову подивіться на дії в першій колонці та як можна скоріше оцініть їх за ступенем важливості, поставивши в четвертій колонці «Важливість дії» відповідний знак: А – дуже важлива дія; В – важлива; С – виконати, якщо буде можливість.

Вправа «Три роки» (час виконання – 1 година).

Мета: «будування» майбутнього.

Технологія виконання: вправа виконується як індивідуально, так і в групі. При груповій формі виконання після вправи обов'язково відбувається обговорення, обмін враженнями, почуттями.

1. Перед виконанням вправи необхідно розслабитись: слідкуйте за своїм диханням, воно повинно бути рівним, природним. Фіксуйте вдих, видих, помічайте, які частини Вашого тіла рухаються, коли ви дихаєте, помітьте, де Ваше тіло торкається крісла, стільця, не напружуйтесь, нехай крісло саме тримає Ваше тіло.

2. Уявіть, що Ви дізнались: Вам залишилося жити три роки. Ви будете абсолютно здорові весь цей час. Яка Ваша перша реакція на цю звістку? Чи почали Ви одразу будувати свої плани, чи у Вас з'явилася лють, що залишилось так мало часу?

3. Замість того, щоб відчувати ненависть до того, що „гасне свічка”, або зав'язнути в фантазіях про деталі смерті, що наближається, краще вирішіть, як Вам хочеться провести цей час. Де б Ви хотіли ці три роки прожити? З ким Ви хотіли їх прожити? Чи бажаєте Ви працювати? Учитися? Що обов'язково потрібно зробити за цей час?

4. Після того, як Ваша уява побудує картину життя протягом цих трьох років, порівняйте її з тим життям, яким Ви живете зараз. У чому вони схожі?

5. Чим відрізняються?

6. Чи є в цій уявній картині що-небудь, що Ви хотіли б включити до Вашого теперішнього життя?

7. Зараз добре усвідомте, що припущення про Вашу смерть через три роки – це тільки гра уяви, яка була потрібна, щоб виконати вправу. Відкиньте ці думки. Але залиште від цієї гри те, що Вам підходить і що Ви хотіли б зберегти. Запишіть, якого досвіду ви набули, виконуючи цю вправу.

Ефективність вправи залежить від того, як детально Ви зможете уявити своє життя протягом останніх трьох років.

Вправа «Ідеальна модель» (час виконання – 1 година).

Мета: формування впевненості в досягненні поставленої мети.

Технологія виконання:

1. Уявіть собі життєву мету, якої Ви прагнете досягти.

2. Виберіть якість, яка, як Ви вважаєте, допоможе на цей момент реалізувати в житті мету, яку Ви вибрали.

3. Тепер уявіть, що Ви володієте цією якістю з високим ступенем її частоти та інтенсивності. Дайте можливість образу оформитися в усіх деталях. Дивіться поглядом, що пронизаний цією якістю, вона у Вашій позі, у виразі обличчя (образ може бути спочатку не стабільним). Утримуйте цей образ деякий час, заохочуючи зростання вибраної Вами якості.

4. Уявіть проникання в цю якість, Ваше об'єднання з нею, подібно до переодягання в новий одяг.

Об'єднуючись з образом, відчуйте, що ця якість стає часткою Вас. Уявіть, яким відчуттям супроводжується володіння цією якістю. Відчуйте, що воно просочилося через Ваше тіло, через кожен Вашу клітину, тече в кожній вені, заповнюючи Вас. Уявіть, що ця якість насичує й Ваші почуття, образ мислення та мотиви.

5. Нарешті, уявіть себе в одній або декількох ситуаціях повсякденного життя, коли Ви виявляєте цю якість більшою мірою, ніж до цього. Уявляйте ці ситуації в динаміці із усіма деталями.

Вправа «Ідеальна модель професіонала» (час виконання 1 година).

Мета: з'ясування своїх потреб та життєвих цінностей у професійній сфері.

Технологія виконання:

1. Уявіть соціальну роль (наприклад, слідчого, оперативного працівника тощо) або функцію, яку Ви можете розвинути.

2. Подумайте про значення цієї соціальної ролі, її важливість для організації та конкретних цілей.

3. Створіть образ основних дій спеціаліста Вашої професії (майбутньої професії), його функції, психологічні вимоги до особистості, здібності.

Примітка: при використанні технології ідеальної моделі професіонала необхідно запобігати таких помилок: не ставити дану методику на службу фрустрації, не підміняти її простим фантазуванням та мареннями, не сприймати негативну реакцію на вправу як дещо чуже та нездорове.

Цю вправу краще виконувати в групі під керівництвом психолога.

Вправа «Життєві цінності» (час виконання 1,5 год.).

Мета: з'ясувати свої життєві та професійні цінності; за необхідністю внести до них корективи. Технологія виконання:

1. Будьте правдиві із самим собою. Цінності досить важко виявити, так як про них не прийнято говорити, вони бувають не чітко усвідомленими та не завжди збігаються з офіційно прийнятими в суспільстві: тому, не взявши на себе такі обов'язки, ви не зможете досягти змін у поглядах.

2. Запишіть на окремих аркушах паперу десять своїх життєвих цінностей (тобто дайте відповідь на запитання: «Що для Вас є найбільш важливим у житті?»). Особливу увагу зверніть на цінності, пов'язані з Вашою (майбутньою) професією. Яке місце у Вашому житті вона посідає? Чому Ви обрали саме її? Як відбувався цей вибір? Чого Ви чекаєте від Вашої професії в майбутньому? Будьте готові до обговорення Ваших відповідей у групі. Пам'ятайте, що з'ясувати свої цінності можливо тільки в результаті відвертого обговорення. Не засмучуйтесь, якщо Вам самому Ваші погляди можуть здатися непослідовними.

3. При обговоренні в групі життєвих цінностей зверніть увагу на такі проблеми:

- Які життєві та професійні цінності є домінуючими для більшості?
- Які сфери життєдіяльності переважають при описуванні цінностей (робота, сім'я, здоров'я тощо)?
- Чи змінилися життєві цінності за останні роки: у чому зміни виражаються?
- Чи немає суперечностей у життєвих цінностях? Чи є альтернативні? Як сформувалися (звідки утворилися) ці цінності? За яких умов? Про які життєві позиції людини можна сказати на основі життєвих цінностей? Чи завжди Ви дієте відповідно до зазначених цінностей?

4. Після групового обговорення життєвих цінностей внести до свого списку корективи, якщо бачите в цьому необхідність.

5. Обговоріть, чи сприяла ця вправа з'ясуванню та корекції Ваших життєвих цінностей.

Вправа «Мої професійні мотиви» (час виконання – 1,5 години).

Мета: з'ясувати свою професійну мотивацію, її структуру, домінуючі мотиви; за необхідністю внести до них корективи. Вправа виконується в групі. Технологія виконання:

1. Учасникам роздаються анкети із твердженнями, які характеризують професію юриста. Завдання кожного індивідуально її заповнити, тобто оцінити, якою мірою кожне із тверджень стосується його професії за 5-ти бальною шкалою: 5 балів – стосується, 4 бали – скоріше стосується, ніж ні; 0 балів – важко відповісти; 2 бали – скоріше не стосується, ніж відноситься; 1 бал – зовсім не стосується. На виконання цього завдання дається 15 хвилин.

2. Уся група починає виконувати спільне завдання. Протягом 30 хвилин потрібно оцінити твердження, які характеризують професію юриста, за ступенем їх важливості для ефективного виконання професійного обов'язку та адекватності змісту й цілям професії. Група в ході спільного обговорення повинна вирішити, яке твердження є найбільш відповідним завданням професії,

а яке не відповідає зовсім. Суперечливі проблеми обговорюються до повної згоди всієї групи. Після закінчення 30 хвилин, керівник перериває роботу групи незалежно від того, яка частина завдання виконана.

3. Членам групи пропонується порівняти свої індивідуальні оцінки зі спільною оцінкою групи.

4. Обговорення результатів вправи. Цей етап є найважливішим. Члени групи діляться своїми думками, враженнями з приводу вправи та результатами порівняння своїх оцінок з оцінками групи. З'ясовується сутність типів мотивації, їх вплив на ефективність діяльності, ступінь адекватності кожного мотиву змісту діяльності, можливість та бажання учасників внести корективи до мотиваційної сфери.

Вправа «Коло частин особистості» (час виконання – 1 година).

Мета: з'ясування ціннісно-мотиваційної сфери та її розвитку. Технологія виконання:

1. Перерахуйте всі свої бажання, записуючи все, що спадає Вам на думку. Переконайтесь, що Ви зазначили й те, що у Вас зараз є, і те, що Ви хотіли б мати в майбутньому. Наприклад: не хворіти, мати високу зарплату, досягти успіху (у чому?), розвинути якість якості, отримати квартиру тощо.

2. Коли у вашому списку буде 20 пунктів (або коли відчуєте, що записали всі бажання), подивіться на список та виберіть 5-6 найсуттєвіших пунктів. Наприклад: навчитися складати звіти, проводити допит свідків, аналізувати документи можна записати як професійне зростання.

Не вносьте до кінцевого списку ті бажання, які Ви вважаєте за потрібне реалізувати тільки тому, щоб про Вас добре думало оточення (не свої бажання).

3. Проаналізуйте кінцевий список бажань. Уявіть собі, що за кожним з них стоїть мовби самостійна частина Вашої особистості та дайте їй назву. Наприклад, бажання „щоб успішно вчилися мої діти” може відповідати частині особистості «батько», а бажання «добре виконувати свою роботу» - «професіонал» тощо.

4. Намалуйте на окремому аркуші паперу коло (на весь аркуш). У ньому – коло діаметром 1-2 см. Ця центральна частина – Ваше «Я». А коло, що оточує, поділіть на сегменти та розташуйте в них ті 5-6 частин Вашої особистості, які виражають Ваші бажання. Розфарбуйте частини особистості в різні кольори, дайте кожній своє ім'я.

5. Порівняйте Ваші бажання з життєвими цінностями, список яких Ви склали в ході інших вправ. Чи немає між ними суперечностей?

Примітка: мета даної вправи – навчитися аналізувати свої внутрішні спонукання та зрозуміти себе, свій центр, своє «Я», посилити його, щоб це «Я» було здатне вирішувати конфлікти між частинами особистості.

Ігри, у які грають наші внутрішні голоси, стають деструктивними в тому випадку, якщо ви їх не усвідомлюєте або дозволяєте собі розслабитись, нічого не роблячи, щоб примирити конкретні частини своєї особистості.

Вправа «Діалог частин особистості» (час виконання – 1 година).

Мета: вирішити наявні внутрішні конфлікти.

Технологія виконання:

Надайте можливість знайденим Вами частинам особистості поспілкуватися однієї з одною та з Вашим «Я», нехай вони скажуть, за що цінують одна одну, чому ображаються та до чого прагнуть. Для цього зверніться до своєї фантазії.

Приймаючи на себе по черзі роль кожної з Ваших частин, надайте можливість кожній з них сказати декілька речень, що починаються словами: «Мені подобається...», «Я ображений...», «Я хотів би...», «Мені уявляється...»

Блок 2. Особистісний

Мозковий штурм у складі трьох малих груп (20 хв.).

Мета: визначити ті якості, які є важливими для юриста.

Зміст вправи. Перед вами список різноманітних якостей людини, які знаходяться у випадковому порядку. Вам необхідно вказати, яка із цих якостей, на вашу думку, повинна бути найважливішою й необхідною для юриста. Навпроти цієї якості поставте цифру 1, потім знайдіть другу по важливості й значущості якість, потім – третю тощо. Подивіться й пронумеруйте за значущістю наведені нижче якості особистості.

- Патріотичність (виявляє любов до Батьківщини).
- Громадянськість (інтегративна якість особистості, яка характеризує рівень самосвідомості людини, його здібності виконувати свої обов'язки на благо народу).
- Гуманістичність (виявляє людяність відносно до інших).
- Принциповість (додержується твердих принципів).
- Самовідданість (працює з повною віддачею сил, знань).
- Відповідальність (високо розвинене почуття обов'язку).
- Самовладання (здатний володіти собою, витримка, стриманість).
- Дисциплінованість (виконує загальноприйняті правила, дотримується порядку).
- Сумлінність, старанність.
- Цілеспрямованість, наполегливість (напористий у досягненні мети).
- Толерантність (стійкий, урівноважений, не підвладний коливанням).
- Рішучість (здатний прийняти й здійснити своє рішення).
- Безкорисливість (не має власної вигоди).
- Відвертість, відкритість.
- Вихованість (увічливий, делікатний, тактовний до людей).
- Порядність (не здатний до низьких аморальних вчинків).
- Щирість, правдивість (любить говорити правду).
- Справедливість, чесність (здатний діяти безпристрасно, правильно).
- Доброзичливість (бажає іншим добра).
- Скромність (стриманий у показі власних позитивних якостей).
- Має почуття власної гідності та честі.
- Чуйність, уважність (здатність до співчуття, до допомоги іншому).
- Емпатійний (здатний до співчуття, співпереживання).
- Здатність до самовиховання.
- Самокритичність (здатність бачити в собі і плюси і мінуси).

- Поступливість (легкий, гнучкий, такий, що йде на співпрацю й компроміс).
- Гармонійність (збалансований, живе в гармонії із самим собою та оточенням).
- Оптимістичність, життєрадісність (вірять у краще).

Презентація роботи груп: результати обговорення в групах за чергою презентують представники трьох малих груп.

Блок 3. Комунікативний.

Вправа «Уточнення інформації».

Під час бесіди той, хто розповідає, має передати потрібну інформацію. Натомість слухач прагне з'ясувати всі деталі, перевірити факти, виявити найістотніші аспекти інформації, що їх містять висловлювання безпосередньо чи опосередковано.

Завдання: оволодіти вмінням активно сприймати й перевіряти інформацію: 1) формулювання питань до того, хто розповідає, стосовно деталей, фактів, почуттів, результатів тощо; 2) перевірка почутого – упевненість в істинності сприйнятої інформації; 3) резюме почутого – упевненість у тому, що і розповідач, і слухач користуються однаковими фактами, однаково їх розуміють.

Вправа «Підтвердження». Опрацювати вміння підтвердити співрозмовникові, що його зрозуміли. Робота ведеться парами. Завдання оповідача – повідомити про свою проблему. Завдання слухача – показати, що він зрозумів почуття того, хто говорить. Для цього виконують такі дії:

- 1) конкретизацію емоцій, пов'язаних з цією проблемою (своїх та співрозмовника);
- 2) формулювання почуттів іншої людини в одній фразі, яка відображає ваше розуміння сутності проблеми;
- 3) перевірку, поставити додаткове запитання до партнера стосовно того, чи правильно він зрозумів ситуацію;
- 4) повернення до порушеної теми, якщо співрозмовник відійшов від неї;
- 5) інструментування висловлювання свого розуміння проблеми та почуттів співрозмовника;
- 6) зняття напруження щодо подальшого розвитку подій, зняття незручності через надмірну відвертість.

Вправа «Розрядження». Тренування на вироблення вмінь нейтралізувати ворожість співрозмовника, перейти до неускладненого емоціями обговорення проблеми. Для цього в парах проводиться діалогічна взаємодія. Один з учасників взаємодії «звинувачує» іншого в помилці. Мета того, кого звинувачують, показати, що він усе уважно вислухав, зрозумів і готовий сприйняти емоції співрозмовника як значущі: 1) відмова від захисту й зустрічного наступу, прийняття реакції іншого (навіть несправедливої) як такої, що зумовлена якимись обставинами, а тому потребує уваги; 2) реагування на емоції співрозмовника, демонстрування прийняття цих почуттів як значущих. Потрібно показати, що хвилювання або обурення співрозмовника цілковито зрозуміле: «Я бачу, що ви дуже схвилювані», «Це вас вкрай обурило», «У мене

склалося враження, що ви відчуваєте ускладнення при спілкуванні зі мною»; 3) підтвердження того, що думка співрозмовника прийнята, спонукає до подальшого з'ясування; 4) уточнення того, що приховане за зовнішніми емоціями; 5) висловлення свого розуміння проблеми, але тільки після зняття емоційного напруження; 6) запитання: що можна зробити на цьому етапі, щоб виправити ситуацію?

Правила ведення бесіди і дискусії.

Пропонуються учасникам назвати основні умови ведення бесіди і дискусії. У ході колективного обговорення приймаються правила ведення дискусії:

- покажіть свою прихильність до співрозмовника;
- прагніть, щоб вашим співрозмовникам було цікаво й приємно спілкуватися з вами;
- умійте вислухати думку іншого, не перебивайте того, хто говорить;
- не відволікайтеся, коли говорять інші;
- не уникайте погляду співрозмовника, дивіться в очі тому, хто говорить або слухає вас;
- не бійтеся висловитися;
- чітко й коротко висловлюйте свою думку, уникайте багатослівності та відхилення від теми;
- аргументуйте свою мову, будьте логічними при доведенні своєї думки;
- не робіть висновків до того, як зрозумієте думку іншого й проблему до кінця;
- ураховуйте, що ви і ваш співрозмовник можете обговорювати не одне і те ж питання;
- стежте за тим, щоб для вас і вашого співрозмовника слова мали однаковий зміст;
- виявляйте пошану до думки іншого, визнавайте його право мати свою точку зору, можливо, і відмінну від вашої;
- майте мужність визнати свою неправоту, не ображайтеся на співрозмовника, тим більше не ображайте його;
- будьте ввічливими й тактовними;
- не зловживайте часом іншого;
- не займайте негативну позицію стосовно співрозмовника;
- умійте відчувати співрозмовника, контролюйте свою поведінку за допомогою питань: «Чи правильно він розуміє мене?», «Чи правильно я розумію його?»

Вправа «Асоціація» (час виконання – 1,5 години).

Спрямована на розвиток конструктивної взаємодії й групового об'єднання. Один з учасників стає ведучим і виходить за двері. Останні вибирають кого-небудь з тих, що залишилися, якого він повинен вгадати по асоціаціях. Ведучий входить і намагається вгадати, кого саме загадали, ставлячи питання на асоціації: «На яку квітку він схожий?», «На який смак?», «На яку пісню?», «На яку книгу?» тощо. При цьому ведучий показує, хто саме

повинен йому відповісти. Він ставить обумовлене заздалегідь число питань (зазвичай 5), після чого повинен назвати того, кого загадали. Якщо вгадує, то названий стає ведучим. Якщо ні – йде знов. Якщо не вгадав більше двох разів – вибуває з гри.

Обговорення.

- Коли легко було вгадувати: коли відповідав той, кого загадали, або хто-небудь інший? З чим це пов'язано?

- Відмінність того, якими ми представляємося самим собі, якими – іншим людям.

Вправа «Дзеркало» (час виконання – 1 година).

Учасники поділяються на дві команди – ті, що сидять з правого й з лівого боку парти. За сигналом ведучого той, хто сидить з правого боку, повинен зобразити без слів, за допомогою жестів, пози, міміки – упевнену, невпевнену чи грубу людину, а той учень, що сидить з лівого боку, повинен здогадатися, кого він зображав. Якщо він вгадав правильно, обидва учасники піднімають руку вгору. Після того, як буде пройдений весь ряд, ролі міняються. Ведучий фіксує кількість правильно вгаданих поз.

Після виконання вправи проводиться коротке обговорення: «Які пози частіше загадувалися, чому?», «Які легше вгадувалися, чому?», «Яке значення має вербальне і невербальне спілкування?» тощо.

Вправа «Формулювання «Я-висловлювань» (час виконання – 1,5 години).

Оволодіння навичками вираження свого ставлення до будь-якої ситуації в оптимальній формі. «Я-висловлювання» передає іншій людині наше ставлення до певного об'єкта без звинувачень і вимог, щоб інша людина змінилася. «Я-висловлювання» побудовано таким чином, щоб дати змогу висловити свою думку про конкретну ситуацію найефективніше, висловити своє побажання, не провокуючи захисної реакції співрозмовника.

Головна вимога до «Я-висловлювання» – його об'єктивність, тобто відсутність суб'єктивних або емоційно забарвлених висловлювань. Цей об'єктивний опис допомагає іншій людині побачити свої дії в новому світлі, усвідомити, який вплив їх дії мають на інших. Структура «Я-висловлювання»: 1) опис події; 2) ваша реакція; 3) бажаний вихід.

Вимоги до «Я-висловлювання»:

1. Воно має бути «чистим», тобто слід уникати слів-подразників, не шукати винних, а бажаний результат не формулювати як вимогу.

2. «Я-висловлювання» має бути чітким: треба викласти сутність, уточнити, як ці події впливають на вас (зокрема викликають певні почуття). Бажаний результат не повинен бути конкретним, жорстко детермінованим, він дозволяє пошук та розробку нових варіантів рішення: «Мені хотілося б, щоб після перерви ви були готові працювати якомога оперативніше – тоді ми мали б більше часу для цікавих вправ та ігор на занятті».

Додаток М

Приклади вправ і завдань з навчальних дисциплін військово-професійної підготовки

Приклади вправ і завдань з дисципліни «Військова топографія»

1. Скільки тисячних містить у собі прямий кут та півколо ?
2. Будинок висотою 4 м у бінокль видно під кутом $0 - 05$. Визначити до нього відстань.
3. Бронетранспортер покривається двома діленнями міліметрової лінійки, яка віддалена від ока на 50 см. Визначити відстань до бронетранспортера (розміри бронетранспортера 6×3 м).
4. Визначити відстань до місця пострілу, якщо звук був почутий через 9 секунд після спалаху.
5. Визначити висоту опори високовольтної лінії електропередач, якщо тінь від неї складає 20,5 м, а тінь від спостерігача, зріст якого 1,75 м, складає 1,1 м.
6. Виразити горизонталями типові форми рельєфу: гору, улоговину, хребет, лощину, сідловини.
7. Виміряна за картою масштабу 1:50 000 відстань від вогневої позиції до цілі дорівнює 1, 52 см. Кут між вогневою позицією і ціллю 30° ($k=1,15$). Визначити відстань до цілі на місцевості.
8. На місцевості виміряна відстань між двома пунктами складає 1450 м. Визначити довжину цієї лінії для нанесення її на карти масштабів 1:25 000 та 1:100 000.
9. Магнітний азимут на орієнтир, який виміряний компасом на місцевості, дорівнює $102^\circ 31'$. Схилення магнітної стрілки – $5^\circ 28'$ (східне), зближення меридіанів – $1^\circ 16'$ (східне). Чому дорівнює дирекційний кут та істиний азимут на орієнтир?
10. На яку відстань до сходу або до заходу від осьового меридіана зони знаходяться точки, які мають координати: $X_A = 3\ 832\ 325$ м, $У_A = 6\ 352\ 683$ м; $X_B = 5\ 121\ 420$ м, $У_B = 8\ 621\ 350$ м;
11. Визначити масштаб карт: М-36; М-37-Г; К-36-11; М-37-18-А, М-37-18-А-В.
12. У яких координатних зонах знаходяться пункти з координатами: $X_A = 8\ 695\ 032$ м, $У_A = 5\ 448\ 650$ м, $X_B = 5\ 764\ 000$ м, $У_B = 18\ 672\ 300$ м.

13. Визначити масштаб аерофотознімка, якщо фотографування виконувалося АФА з фокусною відстанню $f = 50$ см з висоти 17500м.
14. На аерознімку фото зображення мосту, довжина якого 22 м, складає 1,8 мм. Визначити довжину дамби, якщо довжина її фото зображення на аерознімку дорівнює 22,3 мм.
15. Покажіть на кресленні, у якому напрямку від Вас буде видно вночі Полярну зірку, а вдень (о 13 год.) – Сонце, якщо Ви будете рухатися за азимутом 270° .
16. Географічні координати цілі дорівнюють: широта $B = 56^\circ 20'$, довгота $L = 70^\circ 30'$. Визначити номенклатуру аркуша карти масштабу 1:1 000 000 на якому знаходиться ціль.
17. Схилення на 1990 р. дорівнює $5^\circ 50'$, західне. Річна зміна схилення – $0^\circ 05'$ східне. Визначити магнітне схилення на 2014 р.
18. На карті масштабу 1:25 000 висота перерізу рельєфу $h = 5$ м, а закладення схилу у визначеному місці $d = 15$ мм. Визначити стрімкість схилу.
19. При вимірюванні курвіметром довжини маршруту за картою масштабу 1:200 000 (район гірський $k=1,25$) прочитали відлік 112см. Чому дорівнює довжина маршруту на місцевості?
20. З спостережного пункту (карта У-34-37-В-в), який знаходиться на висоті 216,4 (69 10-9) на ціль визначений магнітний азимут $A_m = 287^\circ 24'$, а із висоти 198, 4 (70 09-8) – $A_m = 153^\circ 24'$. Поправка в напрямки при переході до дирекційного кута $ПН = +8^\circ 36'$. Нанести на карту ціль.
21. Показати на папері умовними знаками: шосе з обсадкою, характеристика шосе: ширина покритої частини 10 м., ширина всієї дороги 12 м., покриття – асфальт; двоколіїну залізницю з виїмкою та насипом ґрунту: глибина виїмки 4 м, висота насипу 2 м; покращену ґрунтову дорогу шириною 5 м, з мостом довжиною 55 м та вантажністю 10 тон, місток дерев'яний.
22. Показати на папері умовними знаками: прохідне болото глибиною 0,6 м, яке заросло очеретом; брід через річку: глибина броду 0,7м, дно піщане, ширина річки 50м, швидкість течії 0,5 м / сек.
23. Деяким точкам a та b на аерознімку відповідають точки А та В на карті. Відстань між точками АВ виміряна за картою, дорівнює 1450 м, а довжина відрізка ab на аерознімку - 6 см. Визначити масштаб аерознімка.

24. На аерознімку масштабу 1:9 000 виявлено рух по дорозі колони танків противника (довжина колони на аерознімку 8,1 см). Визначити довжину колони і категорію підрозділу противника.

25. Визначити за картою У-34-37-В-в, точку де знаходиться розвідник, якщо магнітний азимут з неї на заводську трубу (71 10-1) дорівнює $336 \square 54'$, а на місток (70 10-7) $243 \square 24'$. Поправка в напрямки ПН= $8 \square 36'$.

26. Підібрати номенклатури для склейки 9-ти карт масштабу 1:100 000, якщо середній аркуш має номенклатуру М-36-144.

Приклади вправ і завдань з дисципліни «Загальна тактика»

Завдання 1. Ураження нерухомих цілей прямою наводкою гарматою (напівпрямою наводкою мінометом).

Ціль:

а) при стрільбі із гаубиці (гаубиці-гармати, гармати-гаубиці, 120-мм гармати) – одна ціль: протитанкова гармата (мішень № 11), танк в окопі (мішень № 12б), ПТРК на бойовій машині в окопі (мішень № 18а), самохідна гармата в окопі (мішень № 23б), оборонна споруда (мішень № 16а);

б) при стрільбі із гармат – дві цілі, вказані в пункті а;

в) при стрільбі із міномета – одна ціль (окрема неброньована ціль).

Для оцінки вогневого завдання із мінометів виміряють відхилення розривів від цілі за допомогою технічних засобів. Відхилення не повинні перевищувати 15 м для 82-мм і 20 м для 120-мм мінометів.

Визначення установок для стрільби – з урахуванням поправок на відхилення умов стрільби від табличних, визначених хоча б приблизно.

Умови виконання вогневого завдання:

а) стрільба осколково-фугасними, кумулятивними, бронебійними, підкаліберними й практичними снарядами;

б) вогневе завдання виконується гарматою (мінометом);

в) дальність стрільби від $3/4$ дальності прямого пострілу, розрахованої для даної висоти цілі, до дальності прямого пострілу збільшеної на 200 м; при стрільбі із спеціальними прицілами дальність стрільби визначається їх технічними можливостями з урахуванням висоти цілі; при стрільбі із мінометів – від 800 до 4000 м;

г) завдання виконується з підготовленої або непідготовленої вогневої позиції вдень і вночі; при стрільбі із гармат калібру 122 мм і більше, із гаубиць (гаубиць-гармат, гармат-гаубиць), гірських гармат, мінометів, а також із усіх

систем з вкладними (накладними) стволами завдання виконується тільки з підготовленої вогневої позиції;

д) у гірських умовах кут місця цілі не менше $\pm 1-00$;

е) при стрільбі із непідготовленої вогневої позиції завдання ставиться командиру гармати на віддалі 200–300 м від вказаного місця вогневої позиції;

ж) до постановки вогневого завдання ціль не повинна спостерігатися, час виконання вогневого завдання починається від моменту показу цілі, при виконанні вогневого завдання з непідготовленої вогневої позиції ціль показується;

з) стрільба здійснюється до першого влучення в ціль.

Витрата снарядів: для гармат – 4; для гаубиць-гармат, гармат-гаубиць, 120-мм гармат, гірських гармат і всіх систем з вкладним (накладним) стволом – 3; для мінометів – 5; при стрільбі із непідготовлених позицій, а вночі по освітленій цілі, в горах для гармат, що не мають оптичних прицілів, а також при стрільбі на дальності, більше дальності прямого пострілу, витрату снарядів збільшують на один снаряд (загальне збільшення витрати не повинно бути більше як на два снаряди).

Таблиця Н.1

Час виконання вогневого завдання від моменту показу цілі, хв.

Умови виконання завдання	При стрільбі із гармат, гаубиць (гаубиць-гармат, гармат-гаубиць, гірських гармат)	При стрільбі з мінометів
Удень	4	5
Уночі за допомогою спеціального прицілу або вдень в горах	4,5	5,5
Уночі по освітленій цілі (в тому числі і в горах) із гармат з вкладним (накладним) стволом, 120-мм гармат	5,5	6,5

Примітки:

1. При стрільбі з непідготовленої позиції для гармати, яка не має оптичного прицілу, норми часу, наведені в таблиці, збільшуються на 0,5 хв.

2. При виконанні вогневого завдання із мінометів із загального часу виконання вогневого завдання віднімається сумарний польотний час, хв.

Таблиця Н.2

Оцінка за виконання вогневого завдання

Засоби ураження	Оцінка		
	«відмінно»	«добре»	«задовільно»
Гармата (уразити обидві цілі)	з 2-х пострілів	з 3-х пострілів	з 4-х пострілів
Гаубиця (гаубиця-гармата, гармата-гаубиця, 120-мм гармата, гірська гармата), вкладний (накладний)	з 1-го пострілу	з 2-го пострілу	з 3-го пострілу

Примітки:

1. В умовах, коли витрата збільшується на один снаряд, оцінка визначається згідно зі встановленим вище правилом і кількістю витрачених для ураження цілі боєприпасів, збільшених на один.

2. Якщо під час виконання вогневого завдання ціль (мішень) упала, то стрільбу припиняють і проводять огляд мішені, за відсутністю влучення в мішень стрільбу продовжують.

3. Якщо під час виконання вогневого завдання не вдається визначити влучення снарядів у ціль, а також при виконанні вогневого завдання мінометом, оцінка виставляється після закінчення стрільби й огляду мішеней:

а) при стрільбі із гармат:

«відмінно» – якщо пошкоджені обидві цілі, при цьому в одній із них не менше як два влучення;

«добре» – якщо пошкоджені обидві цілі, у цьому випадку в одній із них два влучення;

«задовільно» – якщо пошкоджені обидві цілі;

б) при стрільбі із решти систем:

«відмінно» – якщо в мішені не менше трьох влучень, для мінометів засікти відхилення не менше 3 розривів у межах 15(20) м;

«добре» – якщо в мішені два влучення, для мінометів - засікти не менше двох розривів у межах 15 (20) м;

«задовільно» – якщо в мішені одне влучення, для мінометів засікти один розрив у межах 15 (20) м.

4. Усі посадові особи завдання 1а виконують за посадою командира гармати.

Завдання 2. Ураження нерухомих цілей прямою наводкою взводом, батареєю

Ціль – мотопіхотний взвод на бойовій позиції (мішені № 12б, 13б, 14б, 18а); підрозділ ПТКР на рубежі розгортання (мішені № і, 17, 17б, 18, 18а); взвод, батарея на вогневій позиції (мішені № 32, 33) і т.п.

Кількість поодиноких цілей у складі групової повинна позначатися так:
гармат – дві цілі на гармату; для гаубиць, гаубиць-гармат, гармат-гаубиць, 120-мм гармат, гірських гармат – одна ціль на гармату.

Визначення установок для стрільби способом повної або скороченої підготовки, визначення дальності до цілі – за допомогою далекоміра або на карті. Умови виконання вогневого завдання:

а) стрільба осколково-фугасними, кумулятивними, броньбійно-підкаліберними снарядами;

б) вогневе завдання виконується взводом, батареєю;

в) дальність стрільби від 3/4 дальності прямого пострілу, розрахованої для даної висоти цілі, до дальності прямого пострілу, збільшеної на 200 м, при стрільбі із спеціальними прицілами дальність стрільби визначається їх технічними можливостями з врахуванням висоти цілі;

г) завдання виконується із підготовленої або непідготовленої позиції вдень або вночі при стрільбі із гармат калібру 122-мм і більше, із гаубиць, гаубиць-гармат, гармат-гаубиць і гірських гармат, а також із всіх систем з вкладними (накладними) стволами; завдання виконується тільки з підготовленої вогневої позиції;

д) у гірських умовах кут місця цілі не менше $\pm 1-00$;

е) завдання для стрільби із непідготовленої вогневої позиції доводиться командирі взводу (батареї, дивізіону) на віддалі 200–300 м від призначеного місця вогневої позиції;

ж) до постановки вогневого завдання ціль не повинна спостерігатися; час виконання вогневого завдання починається від моменту показу цілі; при виконанні вогневого завдання з непідготовленої вогневої позиції ціль показується після закінчення розгортання, але не пізніше часу, необхідного для руху до вогневої позиції й розгортання на оцінку «задовільно».

Витрата снарядів на одну гармату: для гармат – 4 снаряди; для гаубиць, гаубиць-гармат, гармат-гаубиць, 120-мм гармат, гірських гармат – 3 снаряди.

При стрільбі з невідготовленої вогневої позиції, вночі по освітленій цілі, в горах і для гармат, які не мають оптичних прицілів, а також на відстанях, більше дальності прямого пострілу, витрату снарядів збільшують на 1 снаряд на кожну гармату (загальне збільшення витрати не повинно бути більше, ніж на два снаряди).

Таблиця Н.3

Час виконання вогневого завдання від моменту показу цілі, хв.

Умови виконання завдання	При стрільбі із гармат		При стрільбі із гаубиць, гаубиць-гармат, гармат-гаубиць, 120-мм гармат, гірських гармат, гармат з вкладними (накладними) стволами	
	взвод	батарея	взвод	батарея
Удень	4	4,5	4,5	5
Уночі за допомогою спеціального прицілу або вдень у горах	4,5	5	5	5,5
Уночі по освітлених цілях (в тому числі у горах)	5,5	6	6	6,5

Після закінчення вказаного часу виконання вогневого завдання припиняється командою керівника стрільби.

Вогневе завдання оцінюється:

«відмінно» – якщо уражено не менше 70% цілей;

«добре» – якщо уражено не менше 60% цілей;

«задовільно» – якщо уражено не менше 50% цілей.

Завдання 3. Стрільба по нерухомій цілі на тренувальних засобах ПТКР.

Ціль – танк (мішень № 12), бронетранспортер (мішень № 13), ПТКР на бойовій машині (мішень № 18).

Умови виконання вогневого завдання:

а) кількість електронних пусків – 10;

б) дальність стрільби й порядок пусків (дивись таблицю);

в) цілі на місцевості з'являються послідовно на 1,5 хв. кожна, під час виконання вогневих завдань вночі кожна ціль освітлюється електричним світлом;

г) стрільба виконується в різних температурних режимах.

Таблиця Н.4

Дальність стрільби і порядок пусків

Номер пострілу	Відстань стрільби	Характер цілі
1, 2	1/3-2/3 Д	Бронетранспортер
3, 4	2/3-5/6Д	ПТРК на бойовій машині
5, 6	1/2-2/3 Д	Танк
7, 8	2/3-5/6Д	Бронетранспортер
9, 10	1/3-2/3Д	ПТРК на бойовій машині

Примітки:

1. Порядок пусків може бути змінений керівником.
2. Пуски 3, 4, 5, 6-й виконуються в ручному режимі.

Оцінки за виконання вогневого завдання:

- «відмінно» – не менше 9 влучень;
- «добре» – не менше 8 влучень;
- «задовільно» – не менше 7 влучень;
- «незадовільно» – менше 7 влучень.

Завдання 4. Знищення нерухомої цілі вогнем окремої установки ПТКР з підготовленої або не підготовленої вогневої позиції

Ціль – танк (мішень №12).

Умови виконання вогневого завдання:

- а) дальність до цілі – від Дмах до 1/3 Дмах;
- б) завдання на розгортання на не підготовленій вогневій позиції (з ходу) ставиться на віддалі 200–300 м від місця вогневої позиції;

в) до постановки вогневого завдання ціль не повинна спостерігатися, час виконання вогневого завдання починається від моменту показу цілі; при виконанні вогневого завдання з не підготовленої вогневої позиції ціль показується після закінчення розгортання, але не пізніше закінчення часу, необхідного для руху до вогневої позиції і розгортання на оцінку «задовільно»;

г) при стрільбі вночі без нічного прицілу освітлення цілі здійснюється освітлювальними снарядами (мінами);

д) витрата ПТКР – 1 ракета.

Час виконання завдання – 1 хв.

Оцінка за виконання вогневого завдання:

«відмінно» - за влучення; «незадовільно» - за промах.

Приклади вправ і завдань з дисципліни «Стройова підготовка»

1. Що визначає Стройовий статут Збройних Сил України?
2. На які служби та військові формування поширюється дія Стройового статуту Збройних Сил України?
3. Дайте визначення таким поняттям: стрій, шеренга, фланг.
4. Дайте визначення таким поняттям: фронт, інтервал, дистанція.
5. Дайте визначення таким поняттям: ширина строю, глибина строю, двошеренговий стрій.
6. Дайте визначення таким поняттям: ряд, колона, розгорнутий стрій.
7. Дайте визначення таким поняттям: похідний стрій, напрямний, замикаючий, лінійний.
8. Дайте визначення таким поняттям: підготовча та виконавча команди.
9. Обов'язки військовослужбовців перед шиккуванням і в строю.
10. Обов'язки командира перед шиккуванням і в строю.
11. Порядок виконання військового вітання.
12. У яких випадках приймається стройове положення без команди?
13. У яких випадках подається команда «СТРУНКО»?
14. Яких посадових осіб вітають військові частини та підрозділи під час перебування в строю?
15. Які об'єкти та заходи повинні вшановувати військовослужбовці?
16. У яких випадках команда для військового вітання військовим частинам і підрозділам не подається?
17. Що забороняється старшому машини?
18. Що перевіряється перед посадкою особового складу на машини?
19. Як може здійснюватися посадка особового складу на машини?
20. З якою метою проводиться стройовий огляд?
21. Що перевіряється на стройовому огляді?
22. Які посадові особи проводять стройовий огляд, що їм дозволяється?
23. У яких випадках військовослужбовці застосовують стройовий крок?
24. Як і коли виконується військове вітання?
25. Коли команда для виконання військового вітання військовим підрозділам не подається?
26. Порядок виходу із строю та повернення в стрій.
27. Порядок підходу до начальника та відходу від нього.

28. За скільки кроків та як виконується військове вітання на місці та під час руху військовослужбовців, строем відділення, взводу та роти?

29. Які команди подаються для військовослужбовців при переміщенні вбік, вперед, назад?

Приклади вправ і завдань з дисципліни «Стрілецька зброя та вогнева підготовка»

1. З яких параметрів складається індивідуальна оцінка з вогневої підготовки?
2. Порядок складання загальної оцінки з вогневої підготовки.
3. Правові підстави застосування ВЗ.
4. Порядок застосування ВЗ.
5. Тактико-технічні характеристики 9мм ПМ.
6. Тактико-технічні характеристики 9мм «Форт-12».
7. Тактико-технічні характеристики 7,62 мм ТТ.
8. Внутрішня та зовнішня балістика.
9. Постріл та його періоди.
10. Початкова швидкість кулі.
11. Віддача зброї після пострілу.
12. Кут вильоту кулі.
13. Траєкторія.
14. Елементи траєкторії та їх практичне значення.
15. Прицілювання.
16. Прямий постріл.
17. Розсіювання куль при стрільбі.
18. Дійсність стрільби.
19. Визначення середньої точки влучення.

Додаток Н

**Математичний розрахунок достовірності отриманих результатів
дослідження за критерієм χ^2**

Для перевірки вірогідності отриманих результатів використовувався критерій χ^2 , який застосовується для порівняння розподілу об'єктів двох сукупностей за станом певних ознак у двох вибірках із сукупностей, що розглядаються.

Перевірка гіпотези дослідження за допомогою критерію χ^2 дозволяє підрахувати значення статистики критерію Т за такою формулою:

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^C \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}},$$

де n_1 та n_2 - обсяги двох вибірок із двох сукупностей;

$O_{1i(i=1,2,\dots,C)}$ - кількість об'єктів першої вибірки;

$O_{2i(i=1,2,\dots,C)}$ - кількість об'єктів другої вибірки;

C - кількість результатів досліджуваних властивостей.

α - прийнятий рівень значущості. Для педагогічних досліджень приймають п'ятивідсотковий рівень значущості, тобто $\alpha = 0,05$. Тоді значення T , отримане на підставі експериментальних даних, порівнювалося з критичним значенням статистики $\chi_{1-\alpha(T_k)}$, яке було визначене за таблицею Критичних значень статистик, що мають розподіл χ^2 з кількістю ступенів свободи ν , для рівнів значущості α^* з урахуванням вибраного значення α . При виконанні нерівності $T > \chi_{1-\alpha}$ нульова гіпотеза відхиляється на рівні α та застосовується альтернативна. У педагогічних дослідженнях під нульовою гіпотезою (H_0) розуміють відмінність у результатах виконання двома групами одних і тих же завдань, яка викликана випадковими причинами, а насправді рівень виконання цієї роботи для обох груп однаковий. Перевірка нульової гіпотези здійснювалася шляхом порівняння її з іншою гіпотезою, яка називається альтернативною (H_1).

Для критерію χ^2 нульова гіпотеза матиме вигляд: $H_0: p_{1i} = p_{2i}$, а альтернативна - $H_1: p_{1i} \neq p_{2i}$.

Розподіл об'єкту на C категорій за станом властивостей, що вивчалися, різний у двох досліджуваних сукупностях. Якщо виконується нерівність $T \leq \chi_{1-\alpha}$, то немає достатніх підстав вважати стан властивостей, що визначалися, різними в обох сукупностях.

Для застосування критерію χ^2 необхідне виконання таких вимог:

2. Обидві вибірки випадкові.
3. Вибірki незалежні.
4. Шкала вимірювань може бути найпростішою шкалою найменувань з декількома (C) категоріями.

Для розрахунків вірогідності результатів, отриманих в ході експериментальної роботи, використовувалися не відсоткові, а кількісні дані (табл. П.1).

Таблиця П.1

Рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів

Рівні сформованості	Експериментальна група (123 особи)	Контрольна група (121 особа)
Рівні сформованості професійної компетентності студентів за професійно-знанієвим критерієм		
високий	72	29
середній	37	33
низький	14	59
Рівні сформованості професійної компетентності студентів за професійно-особистісним критерієм		
високий	67	39
середній	38	30
низький	18	52
Рівні сформованості професійної компетентності студентів за професійно-операційним критерієм		
високий	64	32
середній	46	38
низький	13	51

Для перевірки вірогідності даних експерименту було проведено математичний аналіз кожного критерію сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів з використанням середніх значень усіх показників відповідних критеріїв.

Наявні кількісні значення всіх трьох рівнів для кожного критерію сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів згідно з таблицею «Критичні значення статистик», що мають розподіл χ^2 з кількістю ступенів свободи ν , для рівнів залежності, для рівнів значущості α^* де $\nu = C - 1 = 3 - 1 = 2$, критичне значення $T_k = 5,991$.

Таблиця П.2

Розподіл показників сформованості професійної компетентності студентів за професійно-знанієвим критерієм (експериментальної та контрольної груп)

Групи	Категорія 1	Категорія 2	Категорія 3
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Е, n1 = 123	O11 = 72	O12 = 37	O13 = 14
К, n2 = 121	O21 = 29	O22 = 33	O23 = 59

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right]$$

$$T = \frac{1}{123 \cdot 121} \left[\frac{(123 \cdot 72 - 121 \cdot 29)^2}{72 + 29} + \frac{(123 \cdot 37 - 121 \cdot 33)^2}{37 + 33} + \frac{(123 \cdot 14 - 121 \cdot 59)^2}{14 + 59} \right] = 10,3$$

Тобто $T_n > T_k$, $10,3 > 5,99$ – результат вірогідний.

Таблиця П.3

Розподіл показників сформованості професійної компетентності студентів за професійно-особистісним критерієм (експериментальної та контрольної груп)

Групи	Категорія 1	Категорія 2	Категорія 3
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Е, n1 = 123	O11 = 67	O12 = 38	O13 = 18
К, n2 = 121	O21 = 39	O22 = 30	O23 = 52

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right]$$

$$T = \frac{1}{123 \cdot 121} \left[\frac{(123 \cdot 67 - 121 \cdot 39)^2}{67 + 39} + \frac{(123 \cdot 38 - 121 \cdot 30)^2}{38 + 30} + \frac{(123 \cdot 18 - 121 \cdot 52)^2}{18 + 52} \right] = 9,43$$

Тобто $T_H > T_K$, $9,43 > 5,99$ – результат вірогідний.

Таблиця П.4

Розподіл показників сформованості професійної компетентності студентів за професійно-операційним критерієм (експериментальної та контрольної груп)

Групи	Категорія 1	Категорія 2	Категорія 3
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Е, n1 = 123	O11 = 64	O12 = 46	O13 = 13
К, n2 = 121	O21 = 32	O22 = 38	O23 = 51

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right]$$

$$T = \frac{1}{123 \cdot 121} \left[\frac{(123 \cdot 64 - 121 \cdot 32)^2}{64 + 32} + \frac{(123 \cdot 46 - 121 \cdot 38)^2}{46 + 38} + \frac{(123 \cdot 13 - 121 \cdot 51)^2}{13 + 51} \right] = 13,7$$

Тобто $T_H > T_K$, $13,7 > 5,99$ – результат вірогідний.

Загалом у результаті розрахунку отримані такі дані.

Порівнюючи показники груп Е та К за професійно-знанієвим критерієм, отримали, що $T_H = 10,3$.

Тобто $T_H > T_K$, $10,3 > 5,99$ – результат вірогідний.

Порівнюючи показники груп Е та К за професійно-особистісним критерієм, отримали, що $T_H = 9,43$

Тобто $T_H > T_K$, $9,43 > 5,99$ – результат вірогідний.

Порівнюючи показники груп Е та К за професійно-операційним критерієм, отримали, що $T_H = 13,7$.

Тобто $T_H > T_K$, $13,7 > 5,99$ – результат вірогідний (при $p < 0,001$).

*Додаток П***СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації*

1. Радченко К. А., Мельник С. М., Куртов А. І. Методичні рекомендації випускникам з питань організації повсякденної діяльності та дій під час бойових завдань у зоні АТО : навч. посіб. Харків : ХНУПС, 2017. 192 с.
2. Радченко К. А. Зміст і особливості формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. Педагогічні науки. Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2017. Вип. LXXVII. Т. 1. С. 164–169.
3. Радченко К. А. Профіль професійної компетентності майбутнього військового юриста. Військова освіта. К. : Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського, 2017. № 2 (36). С. 188–198.
4. Радченко К. А. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів. Педагогічні науки. Херсон : Видавн. дім «Гельветика», 2017. Вип. LXXIX. Т. 2. С. 166–171.
5. Радченко К.А. Спрямованість освітнього процесу на набуття досвіду практичної діяльності як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2017. № 12 (67). С. 44–47.
6. Радченко К. А. Педагогічні умови формування професійної компетенції майбутніх військових юристів. Virtus Scientific Journal. 2017. № 18. С. 115–119.
7. Радченко К. А. Міждисциплінарний підхід як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. Наукові записки кафедри педагогіки . Харків : Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2018. Вип. № 42. С. 145–152.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Радченко К. А. Особливості комунікативної компетентності військового юриста. Філософські, методологічні та психологічні проблеми

права : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутріш. справ, 2017. С. 349–353.

9. Радченко К. А. До змісту поняття «професійна компетентність» військового юриста. Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки, перспективи : матеріали Всеукр. (з міжнародною участю) наук.-практ. конф. (м. Херсон, 15-16 листоп. 2017 р.). Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 108–111.

10. Радченко К. А., Зміївський Г.А., Горбунов В.І. Напрямки створення сучасної системи управління безпосередньою охороною механізованого підрозділу. Новітні технології – для захисту повітряного простору : тези доп. XIII наук. конф. ХУПС ім. Івана Кожедуба (м. Харків, 12-13 квіт. 2017 р.). Харків : ХНУПС, 2017. С. 55–56.

11. Радченко К.А. Воєнно-спортивні ігри, як метод підвищення ефективності тактичної, вогневої, військово-медичної підготовки курсантів ВВНЗ. Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності правоохоронних органів та військових формувань : тези доповідей регіонального круглого столу (м. Харків, 19 травня 2017 р.). Харків : Інститут підготовки юридичних кадрів НЮУ, 2017. Вип. 1. С.44–46.

12. Радченко К.А. Професійно важливі якості військового юриста як складові професійної компетентності. Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 р.). Кривий Ріг: ДЮІ, 2018. С. 404–407.

13. Радченко К.А. Професійно-психологічна спрямованість підготовки майбутніх військових юристів. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2018 р.). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 116–119.

Відомості про апробацію результатів дисертації: VII Всеукр. наук.-теорет. конф *«Особливості комунікативної компетентності військового юриста. Філософські, методологічні та психологічні проблеми права»* (м. Київ, 11 листоп. 2017 р.); Всеукр. (з міжнародною участю) наук.-практ. конф *«До змісту поняття «професійна компетентність» військового юриста. Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки, перспективи»* (м. Херсон, 15-16 листоп. 2017 р.); XIII наук. конф. ХУПС ім. Івана Кожедуба *«Напрямки створення сучасної системи управління безпосередньою охороною механізованого підрозділу. Новітні технології – для захисту повітряного простору»* (м. Харків, 12-13 квіт. 2017 р.); Регіональний круглий стол *«Воєнно-спортивні ігри, як метод підвищення ефективності тактичної, вогневої, військово-медичної підготовки курсантів ВВНЗ. Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності правоохоронних органів та військових формувань»* (м. Харків, 19 травня 2017 р.); I Всеукр. наук.-практ. конф. *«Професійно важливі якості військового юриста як складові професійної компетентності. Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів»* (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 р.); Всеукр. наук.-практ. конф. *«Професійно-психологічна спрямованість підготовки майбутніх військових юристів. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України»* (м. Харків, 30 березня 2018 р.).

ЗАТВЕРДЖУЮ

ТВО начальника інституту
полковник

" 21 "

О.В. СЕРПУХОВ
2018 року

АКТ

впровадження в освітній процес
Військового інституту танкових військ Національного технічного
університету "Харківський політехнічний інститут"
результатів дисертаційного дослідження
Радченка Костянтина Анатолійовича
(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)

№ 235/03 від 21.03.2018

Комісія у складі:

– підполковника Топчий В.Л., заступника начальника факультету з навчальної та наукової роботи – начальника навчальної частини факультету радіаційного, хімічного, біологічного захисту та екологічної безпеки Військового інституту танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут";

– працівника Збройних Сил України Дичко О.О. – доцента кафедри тактико-спеціальних дисциплін факультету радіаційного, хімічного, біологічного захисту та екологічної безпеки Військового інституту танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут";

– працівника Збройних Сил України Бриксіна О.М. – викладача кафедри тактико-спеціальних дисциплін факультету радіаційного, хімічного, біологічного захисту та екологічної безпеки Військового інституту танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут", склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Радченка К.А. використовувалися при проведенні лекційних, семінарських та практичних занять з курсантами, які навчаються за спеціальностями 254 "Забезпечення військ (сил)" 255 "Озброєння та військова техніка" галузі

знань 25 “Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кодону” під час визчення навчальних дисциплін “Морально-психологічне забезпечення застосування підрозділів Збройних Сил України” та “Правознавство (у т. ч. основи військового законодавства та міжнародне гуманітарне право)”.

Використання методичних матеріалів за результатами дисертаційного дослідження під час всіх видів навчальних занять сприяло формуванню професійної компетентності офіцерів тактичного рівня. Педагогічні умови спрямовувались на набуття військовими фахівцями досвіду практичної діяльності, забезпечення міждисциплінарних зв’язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін, розвиток професійної мотивації та професійно важливих якостей військовослужбовців.

Наукові доробки Радченка К.А. пройшли апробацію у військовому навчальному закладі та можуть бути рекомендовані для запровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України.

Члени комісії:

Заступник начальника факультету
з навчальної та наукової роботи –
начальника навчальної частини
підполковник

В.Л. ТОПЧИЙ

Доцент кафедри
тактико-спеціальних дисциплін
факультету РХБз та екологічної безпеки
працівник ЗСУ

О.О. ДИЧКО

Викладач кафедри
тактико-спеціальних дисциплін
факультету РХБз та екологічної безпеки
працівник ЗСУ

О.М. БРИКСІН

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

С.Д. Гусарєв

17. 07 2018

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Радченка Костянтина Анатолійовича на тему:

**«Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх
військових юристів у процесі фахової підготовки»**

у освітній процес Національної академії внутрішніх справ

(31101 від 17.07.2018 р.)

Комісія у складі: завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, доцента Кудерміної О.І., начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, доцента Корж-Ікаєвої Т.Г., професора кафедри юридичної психології, кандидата психологічних наук, професора Казміренко Л.І. склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження Радченко К.А. за темою «Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність – 13.00.04 теорія і методика професійної освіти) використовуються в навчальному процесі Національної академії внутрішніх справ під час проведення занять із навчальних дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Юридична психологія», «Педагогічна психологія».

Матеріали, надані Радченко К.А. для впровадження у освітній процес педагогічні умови, а саме:

1. Радченко К.А. Зміст і особливості формування професійної компетентності майбутніх військових юристів / К.А. Радченко // Збірник наукових праць «Педагогічні науки» Херсонського державного університету. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. LXXVII, том 1. – С.164-169
2. Радченко К.А. Профіль професійної компетентності майбутнього військового юриста / К.А. Радченко // Збірник наукових праць Національного університету оборони України «Військова освіта». – №2 (36). – Київ, 2017. – С.188-198
3. Радченко К.А. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх військових юристів / К.А. Радченко // Збірник наукових праць «Педагогічні науки» Херсонського державного

університету. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. LXXIX, том 2. – С.166-171

4. Радченко К.А. Міждисциплінарний підхід як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів / К.А. Радченко // Збірник наукових праць Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради «Наукові записки кафедри педагогіки». – Вип. № 42. – Харків, 2018. – С.145-152
5. Радченко К.А. Педагогічні умови формування професійної компетенції майбутніх військових юристів / К.А. Радченко// Scientific Journal Virtus, November # 18, 2017. – С.115-119.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені Радченка Костянтина Анатолійовича матеріали дослідження ґрунтуються на великому обсязі опрацьованого автором теоретичного і емпіричного матеріалу з визначення специфіки діяльності військових юристів.

Зазначені матеріали підтвердили належний теоретичний рівень і практичну обґрунтованість проведеного дослідження та відповідають меті й загальним напрямкам вдосконалення професійної підготовки юридичних кадрів і можуть бути використані у освітньому процесі при викладанні навчальних дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Юридична психологія», «Педагогічна психологія».

Члени комісії:

**Завідувач кафедри
юридичної психології,
доктор психологічних наук, доцент**

О.І. Кудерміна

**Начальник відділу організації та
координації освітнього процесу НАВС
кандидат юридичних наук, доцент**

Т.Г. Корж-Ікаєва

**Професор кафедри
юридичної психології,
кандидат психологічних наук, професор**

Л.І. Казміренко

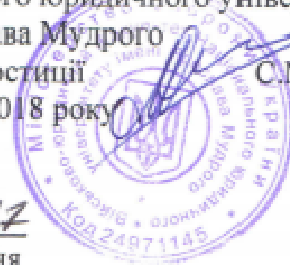
ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник військово-юридичного факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

полковник юстиції

С.М.МЕЛЬНИК

21 березня 2018 року

АКТ 117

про впровадження

результатів дисертаційного дослідження

Радченка Костянтина Анатолійовича на тему:

**«Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх
військових юристів у процесі фахової підготовки»**

(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)

в освітній процес Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

В освітньому процесі військово-юридичного факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого протягом 2016-2017 н.р. використовувалися результати дисертаційного дослідження К.А. Радченка. Мета цієї роботи полягала у теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових юристів у процесі фахової підготовки.

Дисертантом були обґрунтовані та запроваджені в освітній процес педагогічні умови, а саме: спрямованість освітнього процесу на набуття майбутніми військовими юристами досвіду практичної діяльності; забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін фахової підготовки; спрямованість професійної підготовки майбутніх військових юристів на формування професійної мотивації та професійно важливих якостей фахівця.

При викладанні навчальних дисциплін з циклу професійної підготовки «Загальна тактика», «Стрілецька зброя та вогнева підготовка», «Правова робота у Збройних Силах України», «Особливості кваліфікації військових злочинців», «Військова педагогіка та психологія» використовувалися розроблені здобувачем навчально-методичні матеріали, зміст яких орієнтований на практичну підготовку до професійної діяльності.

Результати впровадження основних положень та висновків дисертаційного дослідження К.А. Радченка переконливо засвідчили його достатній науково-методичний рівень. Запропоновані дисертантом педагогічні умови сприяють успішному вирішенню актуальної проблеми теорії та методики професійної освіти, пов'язаною з підготовкою майбутніх військових юристів на засадах компетентнісного підходу.

Начальник науково-дослідної лабораторії
військово-юридичного факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
полковник

П.М.ФІВКІН

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Підполковник поліції

Д.В. Швець

**про впровадження в освітній процес
результатів дисертаційного дослідження
Радченка Костянтина Анатолійовича
«Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх
військових юристів у процесі фахової підготовки»
(спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти)
Харківського національного університету внутрішніх справ**

№ 327 від 19.12.2017р.

Комісія у складі:

- Федоренко О.І. – доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;
- Бабака С.А. – кандидата військових наук, старшого наукового співробітника, завідувача кафедри військової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ;
- Рязанцевої І.М. – кандидата юридичних наук, начальника відділу освітнього процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

Склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Радченка К.А. використовувалися при проведенні лекційних, семінарських та практичних занять з курсантами (студентами), які навчаються за військово-обліковими спеціальностями «Соціальна психологія» і «Психологія» при вивченні навчальної дисципліни «Військова підготовка», зокрема її розділу «Тактична і тактико-спеціальна підготовка» та підрозділів: «Основи військової психології та педагогіки», «Організація та методика роботи з особовим складом», «Морально-психологічне забезпечення застосування підрозділів Збройних Сил України», «Соціальна психологія».

В освітньому процесі використовувалися методичні матеріали за темою дисертації при викладанні навчальних дисциплін професійного спрямування «Тактико-спеціальна підготовка», «Кримінальне право», «Доказування у

кримінальному провадженні», «Вогнева підготовка» курсантам, які навчаються за спеціальністю 081 «Право».

Реалізація педагогічних умов, запропонованих Радченком К.А., сприяла формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців військової галузі. Педагогічні умови були спрямовані на оволодіння майбутніми військовими юристами досвідом практичної діяльності; на забезпечення міждисциплінарних зв'язків та практичної орієнтованості навчальних дисциплін; на розвиток професійної мотивації та професійно важливих якостей військовослужбовця.

Метою використання наукових результатів та матеріалів дисертаційного дослідження здобувача є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов, створення яких в освітньому процесі дозволяє підвищити якість підготовки до професійної діяльності.

Наукові доробки Радченка К.А. пройшли апробацію та можуть бути рекомендовані для запровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів України.

Завідувач кафедри педагогіки
та психології факультету № 3
Харківського національного університету
внутрішніх справ

18.12.2017

О.І. Федоренко

Завідувач кафедри військової підготовки
Харківського національного
університету внутрішніх справ

18.12.2017

С.А. Бабак

Начальник
відділу організації освітнього процесу
Харківського національного
університету внутрішніх справ

18.12.2017

І.М. Рязанцева